MÓZES ÖT KÖNYVE ÉS A HAFTÁRÁK

Szerkesztette: DR. HERTZ J. H.

A BRIT BIRODALOM FŐRABBIJA

MÓZES ÖT KÖNYVE

MÓZES ELSŐ KÖNYVE • GENEZIS

Mózes első könyvének héber neve: *Berésith.* Eredetileg *Széfer máászéh berésith*-nek (= A teremtés könyve) nevezhették. Ennek a görög megfelelője: *Genesis kosmou.* Röviden (magyaros átírásban): *Genezis.* Mivel e tartalomjelző név a könyv kezdőszavával azonos, már az ókorban azt hitték, hogy a kezdőszó miatt nevezték így, és e tévedés nyomán a többi könyveket is a kezdő szavakkal jelölték. (Blau: Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 38.). בראשית-nek nevezik az I-től VI,8-ig terjedő részt is, amely a Tórának 54 hetiszakasza (szidra) között az első. Ha a Pentateuchus (Mózes öt könyvének görög neve) csak polgári és vallási törvénykönyv lenne, akkor a második könyv (Exodus) 12-ik fejezetével kezdődnék, mert itt találkozunk az első törvénnyel Izráel számára (Rási). A Pentateuchus azonban sokkal több, mint törvénykönyv. Ez a „Tóra” az „Isteni tan”, amely Izráelnek adatott, és a zsidó népnek kötelessége azt az egész emberiségnek átadni. Ezért, amidőn elmondja Izráel népének eredetét, megállapítja rokonságát az egész emberiséggel, hogy kiemelje az egész emberi nem közös eredetét és együvétartozását. Hogy minden kétséget kizárjon e tekintetben, visszamegy a világ teremtéséig, mert ez a Mindenható és Jóságos Isten alkotása. Egy az Isten, egy az emberiség. Ez az alapgondolat a Genezis tizenegy fejezetében jut kifejezésre. A többi harminckilenc fejezet a zsidó nép alapítóinak Ábrahámnak, Izsáknak, Jákóbnak és gyermekeinek történetét mondja el.

I. Berésith.
(I–VI,8.)

A világegyetem keletkezése és az emberi nem eredete.
A világ teremtése. (I–II,3.)

Gen I.

Gen 1,1

Kezdetben. Az első vers fenséges összefoglalása a teremtés történetének: Isten a kezdete, sőt az Oka mindennek. A fejezet további részei a teremtés részleteit írják le. Az anyag létrehozása és a Káosz elrendezése között végtelen korszakok múlhattak el.
teremtette. A héber szó ברא egyesszámban áll, ami kizárja azt a gondolatot, hogy az „Elóhim" – Isten – nevet többesszámúnak tekintsük. A ברא igét kizárólag Istennel kapcsolatban használja a Szentírás. Az emberről mondhatja a „készít" vagy az „alkot" kifejezést, de sohasem a „teremt" igét, amely az anyag létrehozását a semmiből fejezi ki.
Isten. Héberül *„Elóhim".* Az egész Szentírás feltételezi az Istenség létezését: ez tehát nem is lehet bizonyítás vagy kételkedés tárgya. „Elóhim", a Bibliában az Isten-fogalmat általánosságban fejezi ki, mint a mindenségnek eredetetét és forrását, „Elóhim" többesszámban van, ami a héberben gyakran fejezi ki a hatalom teljességét. Itt azt jelenti, hogy az Isten-fogalomban benne van az örökkévalóság és a végtelenség fogalma.
az eget és a földet. A látható világot: ami fent van (az eget) és ami lent van (a földet).

Gen 1,2

a föld. Az anyag, amiből a Mindenség formáltatott.
a mélység. Héberül „tehóm", a végtelen mélység, a káosz.
Isten szelleme. Az Isteni Lény misztikus, megfoghatatlan, láthatatlan és ellenállhatatlan jelenléte.
lebegett. Ez a héber ige még egyszer fordul elő a Tórában: Deut. XXXII,11-ben, ahol a sasról van szó, amely fiókái felett lebeg, hogy oltalmazza őket. (L. m. Jer. XXIII,9.) Az anyag maga élettelen. Isten szelleme életet ad bele és élő szervezetté alakítja. A Jeruzsálemi Tárgum így fordítja e verset: „És a föld puszta és kietlen volt, elhagyatott az emberek fiai nélkül, minden élőlény nélkül, és sötétség volt a mélység színe felett. És az Isteni irgalom lebegett a vizek színe felett."

3–5. Az első nap. A világosság megteremtése.

Gen 1,3

És mondta Isten. „Az Örökkévaló igéje által jöttek létre az egek" (Zsolt. XXXIII,6). Istennek egyik neve a későbbi zsidó irodalomban „aki szólott és a világ létrejött" (מי שאמר והיה העולם) *mondta Isten.* Képletes kifejezés, azt jelenti: *Isten akarta.* (Száadja.) Az arab nyelvben az „amara" ige parancsolást jelent. Néhol a héberben is ilyen értelemben használjuk. V. ö. Eszt. I,17 stb.
Legyen világosság! Fenségesen egyszerű kifejezés és magasztos cselekedetet fejez ki. Ez a világosság, amely különbözik a később teremtett nap fényétől, eloszlatta a mélységet befedő sötétséget (2. vers). A régi kérdésre, hogy honnan volt világosság a nap létrejötte előtt, a kozmikus ködök elméletével lehet felelni. Halley, a nagy csillagász írja: „Ezek a ködök teljesen megcáfolják azt az ellenvetést, melyet a mózesi világteremtés-leírás ellen emeltek, t. i. hogy nem létezhetett világosság a nap nélkül."

Gen 1,4

hogy… jó. Azaz, megfelelt a Teremtő akaratának; ismét a 10.12.18.21.25. [31. והנה טוב מאד] versekben.

Gen 1,5

nevezte. Azáltal, hogy Isten a világosságot nappalnak nevezte, meghatározta a jelentőségét az

emberi élet számára. A bibliai világteremtésben minden az ember körül csoportosul és az ember szempontjából ítéltetik meg.
És lett este. A bibliai időszámítás szerint a nap a megelőző nap estjével kezdődik. Az Engesztelő nap is, „estétől estéig” tart, (Lev. XXIII,32.), valamint a szombat és az ünnepnapok is.
első nap. Egyes bibliamagyarázók szerint nem közönséges napról, hanem Istennek egy napjáról (יומו של הקביה), egy korszakról van itt szó. Ő előtte ezer év is csak egy napnak számít; (Zsolt. XC,4). – „Az időnek földi, emberi mértékét, emberi kéz által készített óra egységeit nem lehet alkalmazni a három első napra, amikor még nem létezett a Nap. A teremtés egy-egy korszakának kezdetét reggelnek, befejezését estének nevezi.” (Delitzsch, Zsidó források: Guttmann, יסודי היהדות 49–50). Hasonlóképpen beszélünk mi is az élet hajnaláról és alkonyáról.

6–8. Második nap. Az égboltozat.

Gen 1,6
boltozat. Ég, égboltozat.
a vizeket. Elválasztja a vizeket, amelyek fent az égbolton vannak (a ködöket és felhőket, melyek eső alakjában leesnek a földre), a földi vizektől (folyók, tavak és tengerek).

Gen 1,7
és úgy lett. Az isteni parancsra azonnal következik a teljesedés. „Mert ő szólott és megtörtént, parancsolt és létrejött” (Zsolt. XXXIII,9).

Gen 1,8
égnek. A Bibliában az ég képletes értelemben Isten lakhelye épúgy, mint a szentély leírásánál: „Íme az ég és az egek egei be nem foglalnak Téged; hát még ez a ház, amelyet építettem!” (I. Kir. VIII,27).
És lett este. A második napon elmaradt a szokásos megjegyzés „és látta Isten, hogy jó”. A második napon megkezdett munka csak a harmadik nap közepén fejeződött be. Tehát befejezetlen volt a mű, ezért nem lehetett „jónak” nevezni (Rási).
második nap. „második”, névelő nélkül, mint a 13.19.23. versekben.

9–13. Harmadik nap. A tenger, a szárazföld és a növényzet.

Gen 1,9
Gyűljenek össze. Amíg a föld színét befedte a „mélység” (2. vers), lehetetlen volt az élet ember vagy állat számára. Ezért Isten határokat szabott a vizeknek. (V. ö. Zsolt. CIV,6–8.)

Gen 1,10
földnek. Itt a „föld” a világnak azt a részét jelenti, amelyet a Gondviselés az ember tartózkodási helyéül és tevékenysége területéül szánt.
hogy jó. Azaz, megfelelő színhely a történelem drámája számára.

Gen 1,11
Hozzon a föld sarjat. Amidőn Isten a földet teremtette, beléje helyezte azokat az erőket, amelyek az Ő parancsára sarjasztották a növényzetet.

Gen 1,12
hogy jó. Élelemül ember és állat részére (v. ö. a 29. verset és köv.).

14–19. Negyedik nap. A világító testek megteremtése.

Gen 1,14
világító testek. Más ókori népek a napnak, a holdnak és a csillagoknak jó vagy rosszindulatú hatalmat tulajdonítottak az emberek életében. Itt azonban az égitestek mindennemű tiszteletét és a hozzájuk fűződő babonákat elveti a Szentírás, amennyiben kimondja, hogy ezek az égitestek a Mindenható művei, Ő teremtette azokat, meghatározott feladatok teljesítésére. (L. Jer. X,2.)
jelekül. Hogy segítsenek az embereknek helyüket meghatározni, ha a föld színén mozognak: a régi világban helyettesítették az iránytűt és ma is hasonló célokat szolgálnak a kezdetleges körülmények között élő embereknél.
időjelzőkül. A naptár beosztásában. Az időszakok: tavasz, nyár, ősz és tél: aratás és szüret ideje is. Az „időszakok”-nak megfelelő héber szó מועדים később az „ünnepnap” értelmét kapta, mert az ünnepek meghatározott évszakokban voltak.

Gen 1,15
világítsanak a földre. Világosság nélkül nincs élet és fejlődés.

Gen 1,16
meg a csillagokat. Ezeket említi utóljára, mégpedig magyarázat nélkül, mert szerepük csekély az emberi életben a naphoz és a holdhoz képest.

20–23. Ötödik nap. Halak és madarak.

Gen 1,20
Nyüzsögjenek. Héberül „sarac”, jelenti a mozgást és a termékenységet is. Ezt az igét használják halaknál és vízi állatoknál, rágcsálóknál és rovaroknál. (Olykor embereknél is. L. IX,7. és Ex. I,7. stb.)
sokaságától. Vagy nyüzsgésével (Az Imit régi fordítása).
madarak. Gyűjtő szó, minden szárnyas lényre.
az égboltozat színén. A szabad levegőben, az égboltozat előtt, az égboltozattal szemben.

Gen 1,21
a mozgó élő lényt. (Az Imit régi fordítása). Szószerint „élő lelket”. A „lélek” szót a héberben tágabb értelemben használják; gyakran, mint itt is, élőlényt jelent.

Gen 1,22
megáldotta őket Isten. A növényzet nem kapott áldást, mert annak fejlődése a naptól és az esőtől függ, nem pedig saját akaratától.

24–31. Hatodik nap. A szárazföldi állatok és az ember.

Gen 1,24
Teremjen a föld. Magvakat és életlehetőségeket, melyeket Isten beléje oltott a teremtés első napján (Rási). (L. a 11. vershez szóló magyarázatot.)
barmot. Az összes háziállatokat.
csúszó-mászót. Hüllőket.
szárazföldi vadat. Vadállatokat.

Gen 1,26
Alkossunk embert. Az emberiséget a Biblia szerint Isten maga teremtette különleges módon. Hogy ennek az utolsó alkotásnak méltóságát fokozza és lényegbeli különbséget mutasson ember és állat között, úgy fejezi ki magát a Tóra, mintha Isten tanácskozott volna (Ábárbanel). Nem így van: „legyen ember” vagy „alkottassék ember”, hanem „alkossunk embert”. A többesszám „alkossunk embert” a héber nyelv sajátossága szerint határozatot fejez ki, mint XI,7 vagy pluralis majestatis,

mint ahogy királyi parancsokat is többesszámban adnak ki. (V. ö. Ezra IV,18.)
embert. Héberül „Ádám”. Ez a szó itt, mint a Bibliában gyakran „emberi lény” értelmében áll, az „ádámá”, „föld” szóból származtatják, és ez az ember földi eredetére utal (L. II,7).
képünkre, hasonlatosságunkra. Az ember jellegében megvan az Istenhez való felemelkedésnek lehetősége. „Mert Isten az embert halhatatlanságra teremtette és hogy hasonmása legyen az Ő örök lényének” (Salamon bölcsessége II,23). Az összes élőlények között csak az embernek van, hasonlóan Teremtőjéhez, erkölcsi szabadsága és akarata. Csak ő képes megismerni és szeretni Istent és vele szellemi közösségbe kerülni: És csakis az ember képes cselekedeteit az értelem uralmának alárendelni. „Emiatt mondjuk, hogy a Mindenható saját képére és hasonlatosságára teremtette” (Maimuni). Mivel az ember magasabbrendű értelemmel rendelkezik, érzéseit (indulatait) erkölcsi és vallási eszmék szolgálatába állíthatja, és született uralkodó a természet fölött. A VIII. Zsolt. mondja az emberről: „Ó Isten,… Te őt csak kevéssel tetted csekélyebbé Istennél, dicsőséggel és dísszel koronáztad. Uralkodóvá tetted őt kezeid művein.”

Gen 1,27
férfinak és nőnek. Ebből következik, hogy férfi és nő szellemi beállítottságuk és alaptulajdonságaik alapján egyformán közel állnak Istenhez.

Gen 1,28
És megáldotta őket Isten. (V. ö. a 22. verssel.) Ez a hozzáfűzött kifejezés „és szólott hozzájuk” utal arra a belső kapcsolatra, amely Isten és az ember között fennáll.
Szaporodjatok és sokasodjatok. Ez az első parancsolat (micva), melyet az ember kapott. Hogy az ember otthont teremtsen és családot alapítson, az első a 613 tórabeli parancs (micva) között a rabbinikus összeállítások szerint.
és hódítsátok meg. „Minden modern tudomány titka benne van a Genezis első fejezetében. A hit abban, hogy a szellem uralkodik az anyag felett, az értelem a természet felett, az ember a fizikai és az állati erőkön, lényeges volt az uralom megszerzésében.” (Abbot Lyman, amerikai theológus.) – „Amit mi az ember akaratának vagy akaraterejének nevezünk, hatalom lett a természetben, imperium az imperiumban, és ez lényegesen befolyásolta nemcsak az Ember történetét, hanem az egész élő világ történetét is és átalakította annak az égitestnek a képét is, amelyen ő él.” (Lankester Ray, angol tudós.)

Gen 1,29
eledelül. A kezdetleges ideális korban (mint az eljövendő messiási korszakban is [L. Jezs. XI,7]) az állatok nem voltak egymás zsákmányai.

Gen 1,31
nagyon jó. Minden teremtett „jó” magábanvéve; de valamennyinek harmónikus összessége, az univerzum jelzője „nagyon jó”. Minden olyan volt az univerzumban, ahogy azt a Teremtő akarta. Semmi sem volt felesleges, vagy hiányos –, teljes a harmónia. „Ez a harmónia tanúságot tesz az egységes Isten mellett, aki a természetnek ezt az egységét tervezte.” (Luzzatto.)

Gen II.

1–3. A szombat.

Nem ez a fejezetek eredeti beosztása. Ez a fejezet-beosztás a latin és a görög fordítás alapján került bele a héber szövegbe. Néha, mint itt is, ez a beosztás félrevezet. Így pl. a következő három vers az előbbi fejezethez tartozik, és annak méltó és igen sikerült befejezése.

Gen 2,1
bevégeztetett. A héber kifejezés nemcsak a befejezést, hanem a tökéletességet is jelenti.

Gen 2,2

hetedik napon. „Mi hiányzott még a világon a hat nap után?” A nyugalom. Ezért fejezte be Isten a munkát a hetedik napon a nyugalom napjának, a szombatnak teremtésével (Ber. Rabba).
megnyugodott. Úgy is lehet értelmezni, „szüneteltette a munkát”. A negyedik parancsolatban (Ex. XX,11) az van, hogy Isten „megpihent” (vajanach) a hetedik napon. Az emberi fogalmaknak ilyen, Istenre való átvitelét „antropomorfizmus”-nak nevezzük; az a célja a Bibliában, hogy a véges emberi értelem számára felfoghatóvá tegye azt, ami a végtelenségre vonatkozik. A későbbi zsidó Biblia-magyarázat ezt így fejezi ki: „A Tóra az emberek nyelvén beszél.” תורה כלשון בני אדם דברה

Gen 2,3

megáldotta Isten. A Teremtő áldással szentelte meg a szombatot, amely mindenkire áthárul, aki megőrzi a szombatot. A Talmud szerint az ember szombaton egy „külön második lelket” kap, יתרה נשמה azaz szellemi állapota gyarapszik a szent nap hatása által. (Béca 16a.)
megszentelte. Elkülönítette a hétköznapi használattól. A szombat többet követel, mint a munka abbahagyását. Különös jelleggel bír, mint olyan nap, amelyet Istennek és a lelki életnek szentelünk.
teremtett és alkotott. Azaz „alkotott, hogy tovább cselekedjenek”, t. i. folytassák a művet (Ibn Ezra Ábárbanel) örök időkön keresztül az Isteni törvények továbbhatása által. Ez a gondolat benne van a mindennapi imában is „az Ő jóságával megújítja minden nap újra a teremtés művét”, vagy ahogy mestereink mondják, a teremtés műve még tart, és a világ még a teremtés folyamatában van, mindaddig, amíg a küzdelem a jó és a rossz között nem dőlt el. Erkölcsileg a világ még „befejezetlen”, és az emberé az a dicsőséges jog, hogy befejezze: ő siettetheti élete által a jó hatalmának a győzelmét az univerzumban.

Az emberi nem kezdetei.
(a) Éden kertje. (II,4–III.)

A második fejezet nem ismétli a teremtés történetét. Hiszen nem is szerepel benne a szárazföld, a tenger, a nap, a hold és a csillagok megalkotása. Ez nem egyéb, mint az első fejezet folytatása. Az első fejezet az embert megemlíti a teremtés összes műveinek keretében, a második fejezet kiegészíti az ember teremtéséről szóló értesítést (I,27), amennyiben elmondja a férfi és a nő teremtését és leírja első tartózkodási helyüket – mint bevezetést a kísértéshez és az azt követő kiűzetéshez az Éden kertjéből (a III. fej.-ben). Csak olyan részleteket közöl, amelyek az esemény megértéséhez nélkülözhetetlenek.

Gen 2,4

Ez az ég és a föld teremtésének története. Némelyek ezeket a szavakat az előbbi fejezet összefoglalásának tekintik (Rási). Máshol azonban – a Genezis 10 különböző bekezdésénél – ez a kifejezés (אלה תולדות) mindig a *következő* szöveghez tartozik, pl. V,1; VI,9. Itt is, „ez az ég és a föld teremtésének története stb.” azt jelenti, hogy itt kezdődik az ember története, aki az ég és a föld szülötte, vagy: Ádám és családjának története.
azon a napon, amelyen. Héber szólásmód, azt jelenti, akkor, – amidőn.
Örökkévaló Isten. „Ádónáj Elóhim”. Itt a két legfontosabb Isten-név együtt fordul elő. Héberben „Ádonáj”-nak olvassák a négybetűs Isten-nevet, de ez nem felel meg az eredeti kiejtésnek. Ezt az Isten-nevet tetragrammá-nak nevezik: ez görög szó és azt jelenti: négy betű. A négybetűs Isten-nevet csak a főpap ejtette ki betű szerint, az engesztelő nap istentisztelete közben a szentélyben, ennek hallatára az egész nép arcraborult és mondta: „Áldott legyen az Ő Neve, akinek dicsőséges királysága örökkön örökké fennáll.” Ez az Isten-név összefügg a héber „haja” létezés igéjével. „Ádónáj” tehát annak az örök létezését fejezi ki, aki minden létnek az okozója. Tehát ez a fordítás „örökkévaló” meglehetősen megközelíti a héber szó értelmét. A másik általánosan használt Isten-név „Elóhim”. Míg „Ádónáj” akkor használatos, amikor az Istenségnek az emberekhez vagy a

nemzetekhez fűződő szoros kapcsolatáról van szó, „Elóhim” rendesen a világegyetem teremtőjére és erkölcsi kormányzójára vonatkozik. A rabbinikus hagyomány világosan megkülönbözteti a két kifejezést: az „Ádónáj” kifejezés hangsúlyozza Isten jóságát, irgalmasságát és leereszkedését az emberiséghez – מדת הרחמים –, míg „Elóhim” bíráskodását és uralkodását jelzi מדת הדין. A Midrás szerint „így szólott a Szent, áldott legyen Ő: ha én a világot csak irgalmassággal teremtem, elterjed a bűn, ha pedig csak igazsággal, miképpen állhatna a világ fenn? Mindkettővel fogom megteremteni” (Ber. Rabba). A Genezis első fejezetében, amely a világegyetem egészét tárgyalja, Elóhim van, de a második fejezetben, ahol az ember története kezdődik, mindkét Isten-név előfordul. Ekkor mindjárt szükség volt az Isteni irgalom megnyilvánulására.
a földet és az eget. Miután az érdeklődés középpontjába az ember került, a „föld” előbb áll, mint az „ég”.

Gen 2,5
a mezőnek semmi növénye. A növényzet megmaradt abban az állapotában, amelyben a teremtés napján volt, mert még nem volt eső.
nem volt ember. A föld ehető terményeinek nemcsak az Istenadta eső kell, hanem az ember munkája is. Az embernek Isten munkatársává kell válnia a föld kertté alakításában.

Gen 2,6
köd. Ez a szó asszir nyelven (edű) a folyam áradását jelenti. Itt is ugyanaz az értelme lehet. (L. m. Jób XXXVI,27.)
szállott fel. A héber ige impf.-ban áll és ez állandó cselekvést fejez ki.
megáztatta. Ha nem is volt azelőtt elég nedvesség a gyarapodáshoz, a növényzet azért mégse pusztult el.

Gen 2,7
megalkotta. A héber וייצר ige a יצר tőből származik. Ugyanazt az igét használja, mint amidőn arról van szó, hogy a fazekas az agyagot formálja, talán hogy emlékeztessen bennünket, hogy „az ember is Isten kezében formálódott, épúgy mint az agyag a fazekas kezében”. A rabbik magyarázzák azt, hogy itt vajjicer-ben két jod van, míg a 19. versben csak egy jod van. (Berák. 61a.) וייצר Mert az összes teremtmények közt csak az emberben van meg a „jécer hárá” (rossz ösztön) és a „jécer hátóv” (jó ösztön), az állatoknak nincs erkölcsi ítélőképességük, vagy etikai konfliktusuk (Ber. Rabba). Más magyarázat: csak az ember részese két világnak: a földnek és az égnek (ennek a világnak és a túlvilágnak).
a föld porából. „A föld nagy felületének melyik részéről vette Ő ezt a port?” Kérdezik a rabbik. R. Méir szerint a föld összes tájairól vette Isten Ádám porát. Ez azt jelentené, hogy a föld minden országából és vidékéről való emberek testvérek. (Jer. Nazir VII,2; Szanh. 38b.) Más mesterek szerint a későbbi jeruzsálemi szentély oltárhelyéről származott az a por. Ez azt jelenti, hogy az ember ugyan porból való, de a bűn nem örökös része természetének. Az ember legyőzheti bűnös ösztönét és megbánás által kiengesztelődhetik Teremtőjével.
élő lénnyé. A szövegben „élő lélekké” áll. A Tárgum azonban „beszélő szellem”-mel fordítja, t. i. egyéniség, aki képes gondolkodni és gondolatait beszéd által kifejezni.

8–17. A kert.

Gen 2,8
kertet. A régi fordítók a perzsa eredetű „paradicsom” szóval fordítják, ami bekerített helyet, vagy ligetet jelent.
napkeleten. A civilizáció legrégebbi hazájában, vagy Édentől keletre. A Tárgum így fordítja: „régente”.
Édenben. A héber szó „gyönyörűséget” jelent; de bizonyára egy országnak a neve; Akkád nyelven Edinnu „síkság”-ot is jelent; talán a Tigris és Eufrátesz között elterülő síkságra vonatkozik. Az

„Éden kertje” kifejezés idővel minden szép és termékeny ország megjelölése lett. A későbbi zsidó irodalomban mennyei paradicsomot jelent, ahol az igazak lelke boldogságban részesül.

Gen 2,9

élet fája. Amelynek gyümölcse vagy meghosszabbítja az életet, vagy halhatatlanná tesz. Képletes értelemben előfordul ez a kifejezés Péld. III,18-ban.

a jó és a rossz tudásának. A Tárgum kiegészíti: „A fát, amelynek gyümölcsét ha eszik, meg tudják különböztetni a jót a rossztól”. A „jó és rossz” megkülönböztetése azt a tudást fejezi ki, amely hiányzik a gyermekkorban és a tapasztalat által szerezhető meg. „Gyermekeitek, akik még nem ismerik ma a jót és rosszat”. Deut. I,39. De „a jó és rossz tudása” mindennek a tudását, azaz mindentudást is jelenthet. (V. ö. III,5.)

Gen 2,10

szétvált. Miután végighaladt a kerten, elágazott négy külön folyóvá.

Gen 2,11

Pisón. A Bibliában máshol nem fordul elő. A hagyomány szerint a Nílus folyam értendő ezen (Rási).

Havila. V. ö. X,29. Arábiától északkeletre a Perzsa öbölnél. Az Ókorban Arábia aranya híres volt. Egy sumir felirat tanúsága szerint már i. e. kb. 2600-ban szállítottak Arábiából aranyat.

Gen 2,12

bedellium. Ezt a szót azonosítják a szövegben levő „Bedoláh”-hal.

Gen 2,13

Gihón. Ismeretlen, mint a Pisón. Jeruzsálemnek volt egy hasonló nevű forrása. (II. Krón. XXXII,30 stb.)

Ethiópia. Héberül: Kús. Rendesen Ethiópiára vonatkoztatják, de az is lehet, hogy valamilyen ázsiai ország neve volt.

Hiddekel. A Tigris folyam. Akkádul: Idiiklat.

Gen 2,14

Asszíria. Bizonyos távolságban van a Tigristől keletre és talán Babilóniát is magába foglalja.

ez Assziria keleti előtt folyik. Vagy: ez Assziria keleti oldalán folyik.

Eufrátesz. Közelebbi leírás nincs, mert általánosan közismert volt mint „a nagy folyó” (Deut. I,7) és „a folyó” (Ex. XXIII,31; Jezs. VII,20).

Gen 2,15

hogy azt mívelje és őrizze. Azaz, hogy megmunkálja és védje a kóbor vadaktól. Nem a tétlenség, hanem a kongeniális munka az az osztályrész, melyet Isten nekünk adott. „Íme, milyen nagy jelentősége van a munkának! Az első embernek nem volt szabad semmit sem megízlelnie, mielőtt munkát nem végzett. Csak miután Isten mondta neki, hogy mívelje és őrizze a kertet, adott neki engedélyt, hogy egyék a gyümölcseiből” (Ábóth di R. Nathan).

Gen 2,17

ne egyél. Az ember legszentebb joga a szabad akarat, az a képessége, hogy engedelmeskedjék vagy ne engedelmeskedjék Teremtőjének. Az önkielégítésének ez az éles elhatárolása, ez a „diétatörvény”, próbára tette őt, hogy miképen fog élni szabad akaratával; itt kezdődik tehát az ember erkölcsi fegyelmezése. Az állattól eltérően az embernek szellemi élete is van, ez azt követeli, hogy az ember rendelje alá vágyait az isteni törvény fensőbbségének. A mennyei törvény által kinyilatkoztatott isteni akarat az egyetlen örök és csalhatatlan vezető a jó és a gonosz megkülönböztetésében – nem pedig az ember ösztöne vagy értelme, amely a kísértés órájában sokszor félrevezeti és összetéveszti a világosságot a sötétséggel és a sötétséget a világossággal.

meg fogsz halni. T. i. teljes bizonyossággal halandó leszel (Symmachus). Míg ez a magyarázat kiküszöböli azt a nehézséget, hogy Ádám és Éva még sokáig élt, miután a tiltott gyümölcsből evett, feltételezi, hogy az ember teremtéskor halhatatlan lény volt (illetőleg: feltételesen halhatatlan lény

volt). Egyszerűbb magyarázat azonban az, hogy tekintettel a kísértés körülményeire, a jóságos Isten enyhítette a büntetést és azért nem haltak meg a bűnbeesés napján.

18–25. Az asszony teremtése.

Gen 2,18
Nem jó. Ebből a versből következtetik mestereink, hogy a házasság isteni intézmény, szent berendezés és csakis ebben élheti az ember igazi és teljes életét. Aki asszony nélkül él, annak házában nincs igazi áldás. (Jeb. 62b.)
hozzá való. „Vele szemben”, azaz neki megfelelőt, hozzáillőt, a Talmud szerint harmónikus házasság csak egymáshoz lelkileg illő egyének között jön létre. (Jeb. 63a.)
segítőtársat. Az asszony nem a férfi árnyéka vagy szolgája, hanem második énje, „segítője”. Más földi lény nem pótolhatja őt és éppen ezért minden más földi lénynél közelebb áll hozzá.

Gen 2,19
És megalkotta. A halakat nem említi, mert ezek nem segítőtársai az embernek.
nevezi. Csak az embernek van beszélő képessége és csak ő *alkothat* nyelveket. Azzal, hogy neveket ad a föld teremtményeinek, berendezi uralmát felettük (I,26.28). A név ki is fejezi azt a benyomást, amelyet valamely teremtmény ő reá tesz és jelzi, hogy az ember az illető teremtményt a maga számára megfelelő társnak tekinti-e vagy sem.

Gen 2,20
de az ember számára. Az emberi-nem méltóságát nem lehet rövid formában szebben kifejezni (Dillmann).

Gen 2,21
mély álmot. Mint XV,12-ben, ez a kifejezés arra utal, hogy titokzatos és ünnepélyes dolog következik.
bordáiból egyet. Az asszonyt nem a föld porából alkotta, hanem az ember testéből. „Ebben a gyönyörű allegóriában a nemek viszonya egymáshoz erkölcsi és társadalmi vonatkozásban jut kifejezésre; az asszony függése a férfitól, rokoni kapcsolata vele, a természetes alap a kettejük közt fennálló kapcsolatok kimélyítésére. Az asszony a férfi testéből vétetett; tehát az asszony természetes kötelessége kéznél lenni, mindenkor késznek lenni férje támogatására; és a férjnek természetes kötelessége mindenkor szeretni és védeni feleségét, mint saját Énjének egy részét” (Driver).

Gen 2,22
alakította. Mestereink ezt a feltűnő kifejezést ויבן („épített”) összefüggésbe hozzák a בינה „értelem” szóval, és megjegyzik, hogy Isten az asszonyt nagyobb intuicióval (felismerő képességgel) ruházta fel, mint a férfit. (Nidda 45b.)

Gen 2,23
csont az én csontjaimból. Ez később népszerű kifejezés lett (XXIX,14).
némbernek. Héberül „issa”, a férfi héberül „is”; a hasonló hangzású megnevezések a férfi és a nő szellemi azonosságára utalnak. Érdekes párhuzam, hogy a magyar nyelvben az *ember* szó a nép nyelvén férfit jelent, s a *némber* a *né-ember* összevonása.

Gen 2,24
a férfi elhagyja. Rási szerint a szent szellem (רוח הקדש) mondta ezeket a szavakat, azaz ezeket a szavakat nem Ádám mondta, hanem Mózes inspiráció által szerzett felfogása, hogy hangsúlyozza a zsidó házasság szentségét, amely szerint a férfit a nőhöz rendkívüli kötelékek fűzik, még szorosabbak, mint a szüleihez…
A Biblia szerint a monogámia az eszményi házasság; az ember ragaszkodjék „feleségéhez” és nem feleségeihez. A házasság szentsége a Szentírás szerint tehát visszavezethető az emberi társadalom

keletkezéséig; sőt a teremtés tervéhez tartozik. A házasságkötés rabbinikus neve קידושין, azaz „szentségek”, vagy „szentelés”; a házasság célja, hogy megőrizze és szentté tegye azt, ami Isten képére alkottatott.
egy testté. Egy lénnyé az élet örömeinek és fájdalmainak elviselésében.

Gen 2,25
nem szégyelték magukat. Mielőtt ettek a tiltott gyümölcsből (9. v.), olyanok voltak mint a gyermekek Keleten, akik gyermeki ártatlanságukban és tudatlanságukban mezitelenül járnak.

Gen III.

1–8. Az emberi szabadság próbája.

Gen 3,1
A kígyó. A Midrás szerint a kígyónak eredetileg megvolt a beszélő képessége, szellemi képességei nagyobbak voltak a többi állatokénál. Irígységből ármánykodott az ember ellen és bűnre csábította. (Ber. Rabba, Jer. Qiddusin IV,1.)
ravaszabb. Ugyanaz a héber gyök kifejezi a ravaszságot, okosságot, gonoszságot. Az együgyűség álarcában lehet néha a legravaszabb cselszövéseket végrehajtani. A kígyó csúszó és bujkáló mozgása találó jelképe a kisértés fokozatos haladásának.
Valóban azt mondta Isten. Meglepetést és hitetlenséget színlel abból a célból, hogy kétséget keltsen az isteni parancs észszerűségében.

Gen 3,2
az asszony. Teljesen gyanutlanul csapdába esik, – sőt még hozzá is fűz valamit az eredeti tilalomhoz, a fa érintésének eltiltását.

Gen 3,3
és ne nyuljatok hozzá. Az „érintésről” nem volt szó az eredeti parancsban. Az asszonynak ez a túlzása volt a hagyomány szerint a bűnbeesés oka. (Szanh. 29a.)

Gen 3,4
Nem fogtok meghalni. A kígyó merészen tagadja az isteni fenyegetés érvényességét.

Gen 3,5
Isten nem okolta meg a parancsolatot, de azért a kígyó célzást tesz az okra; t. i. hogy amikor Isten kiadta parancsát, nem az ember javát akarta, hanem azért tette ezt, mert féltékeny volt rá.
megnyílik. Megnyílnak a megismerés új forrásai, amelyek az egyszerű látás számára hozzáférhetetlenek – erős ösztönzés az asszonyi kíváncsiság számára.
mint Isten. Azaz, olyan hatalmatok lesz, amilyennel jelenleg csak Isten rendelkezik, t. i. mindentudás (Szfornó) és ha majd mindentudók lesztek, elég erősek lesztek arra, hogy visszautasítsátok az ő fennhatóságát.
jónak és rossznak. Héber szólásmód „az összes dolgok” értelmében (Cheyne, Ehrlich) v. ö. II. Sám. XIV,17. Ugyanez a héber szólásmód tagadó alakban is előfordul (XXIV,50; l. még XXXI,24.29), ahol azt jelenti „semmit sem”. A kifejezés egyszerű, szószerinti értelmezése szerint fel lehet tételezni, hogy Isten valamilyen oknál fogva megvonta az embertől az erkölcsi jó és rossz megkülönböztetésének a képességét. Ez a felfogás azonban ellentmond a Szentírás szellemének. Azonkívül Ádám nem volna Isten képmása, ha nem bírta volna kezdettől fogva a jó és rossz megkülönböztetésének a képességét. És ha hiányzott ez a képessége, akkor nem lehetett erkölcsi jelentősége az engedelmességének vagy engedetlenségének – bármilyen paranccsal szemben. Elnémulnak azonban mindezek az ellenvetések, ha feltételezzük, hogy Isten Ádámot bizonyos ideig távol akarta tartani egyszerű ismeretektől, amíg el nem dönti Ádám, hogy Isten mellé vagy ellene

szegődik.

Gen 3,6

látta az asszony. A csábító ugyan még nem mondta az asszonynak, hogy egyék a gyümölcsből, de kivetette reá hálóját. Az asszony új vágyakkal tekintett a fára – jó volt az evésre, gyönyörűség a szemeknek és bölcsességet adott volna. Tehát hátat fordított a hála, a szeretet és az Isten iránti kötelesség érzéseinek.
aki vele volt. Vagy „hogy egyék vele". A bűnöst jellemzi az a vágy, hogy társakat akar szerezni a bűn elkövetéséhez.

Gen 3,7

megnyílt. A szerzett ismeret nem jelentett sem boldogságot, sem bölcsességet, sem hatalmat, hanem a bűnnek és az isteni akarattal való szembehelyezkedésnek tudatát (Ryle). Ezután következett a szégyen, a félelem és az elrejtőzésnek a kísérlete.
meztelenek. Elvesztették ártatlanságukat. A hagyomány ezt a kifejezést „megtudták, hogy meztelenek" átvitt értelemben magyarázza: kivetkőztek a hálából és az engedelmességből az isteni akarattal szemben: csak egy parancsnak kellett volna engedelmeskedniök és az is soknak bizonyult részükre (Rási, Ber. Rabba).
fügefaleveleket. Mert azok a legnagyobbak és derékövnek is legalkalmasabbak.

Gen 3,8

hűs alkonyatkor. Azaz estefelé, amikor Keleten hűvös szél fúj (Énekek Éneke, II,17). Az esti szél hozta Ádámhoz és Évához a hangot, mely Isten közeledését jelezte.
elrejtőzött. Gyávák lettek rossz lelkiismeretük miatt.

9–21. Az ítélet.

Gen 3,9

„Hol vagy?" A hagyomány szerint ez a kérdés kíméletességet jelentett Ádámmal szemben: időt adott neki, hogy visszanyerje öntudatát (Rási). „Hol vagy?" Ez a kiáltás hallatszik minden bűn után a bűnös fülében, aki önmagát és másokat meg akar téveszteni bűnössége tekintetében (Dillmann).

Gen 3,10

mert meztelen vagyok. Bölcseink szerint egyik bűn a másikhoz vezet (עברה גוררת עברה Aboth IV,2). Ádám újabb hibát követ el, midőn kifogásával akarja palástolni bűnét.

Gen 3,11

Talán ettél. Ádámnak alkalmat ad Isten bűne teljes bevallására és bűnbánatra. A bűn, amelyet nem vallottak be és amelyet nem bántak meg, folytonosan történő bűn.

Gen 3,12

Ádám látja, hogy mentegetődzése hiábavaló, próbálja a felelősséget másra hárítani: mindenekelőtt az asszonyra, azután merészen Istenre akarja hárítani a felelősség egy részét „…akit *mellém adtál*".

Gen 3,13

Nem kérdés, hanem felkiáltás: „Milyen rettenetes az, amit tettél!"

Gen 3,14

a kígyónak. Mint a csábító és a bűn sugalmazója felett először az ő ítéletét hirdetik ki; és mint csábító, a kígyó kapja az átkot és nem a rászedettek és az áldozatok.
hasadon járj és homokot egyél. Helyesebben: hasadon fogsz járni és homokot fogsz enni. – „A 18. századig az volt az általános felfogás, hogy a kígyó azelőtt lábakon járt, és ezután kényszerült csúszásra. Ez a felfogás nem bibliai. Az értelme ennek ez: ezután is tovább fogsz járni hasadon és homokot fogsz enni, ezt azonban ezután átoknak fogják tekinteni – emlékeztetésül arra, hogy az embereket magadhoz akartad lealacsonyítani a porba." (B. Jacob.)

életed minden napjában. Mindaddig, amíg a te fajod élni fog.

Gen 3,15

ellenségeskedést. A kígyó tekintete undort fog kelteni az emberben és a méregfogától érzett félelem elpusztítására készteti az embert.
a sarkán. A földhöz kötött helyzeténél fogva a kígyó az ember sarka felé kap; míg az ember a halált okozó ütést a kígyó fejére méri. Azért a végső győzelem az emberé lesz.

Gen 3,16

Megsokasítom. Ez nem ítélet az asszony felett. Nincsen benne szó „átokról". Azonkívül Isten az ember termékenységét áldásnak nevezte (I,28), és ezzel az asszony kínja és fájdalma okvetlenül összefügg, mivel az ő természetes lényéhez tartozik. Az asszonyhoz intézett szavak inkább a következőt jelentik: „Téged nem kell megbüntetnem. Elég fájdalom és szenvedés jut neked osztályrészül adottságaidnál fogva" (B. Jacob).
terhességed fájdalmát. Szószerint: terhességed és fájdalmad
vágyakozni fogsz. A szülési fájdalmak ellenére az anyaság marad az asszony leghatalmasabb ösztöne.

Gen 3,17

átkozott legyen a föld. Ádám feladata volt kezdettől fogva a föld megmunkálása (II,15), de a munka most sokkal nehezebb és fáradságosabb lett. A talaj mostantól kezdve termékeit csak nehéz, szakadatlan munka árán adja.
miattad. Csak addig volt a föld átok alatt, amíg Ádám élt. (L. V,29 és VIII,21.)

Gen 3,18

és enni fogod a mező füvét. Midőn Ádám ezt hallotta, azt hitte, hogy ez az állati sorba való lealacsonyítást jelenti, de amint hallotta „Arcod verejtékével fogod enni kenyered", megnyugodott (Pesz. 118a.), mert felfogta a munka nemesítő hivatását.

Gen 3,19

verejtékével. A munka szükségessége az ember legnagyobb áldása, minden haladás és tökéletesítés okozója lett (Ryle).

Gen 3,20

minden élőnek az anyja. Pontosabban: anyja az egész emberiségnek. Máskülönben még egy szót kellene feltételezni „élő" után, az állatvilág kizárására (Onkelosz, אמא דכל בני אנשא Száádja). Smith W. Robertson kimutatta, hogy a חי szó fordítása nem „élőlény", hanem ez a primitív sémi kifejezés „család" vagy „rokonság"-ra. Éva volt az egész emberi család ősanyja. „Chaj" ilyen értelemben előfordul még I. Sám. XVIII,18 („Ki vagyok én, és ki az én családom?" "ומי היי„).

Gen 3,21

És csinált az Örökkévaló Isten. Bűnük ellenére Isten nem vonta meg tőlük gondoskodását. Az isteni büntetést azonnal követte az irgalom megnyilvánulása.
állatbőrköntösöket. Ezek alkalmasabbak voltak a kemény életküzdelemben, amely előtt állottak, mint a fügefalevélből készült kötény, melyet maguk csináltak.
és felöltöztette őket. Ez egyike azoknak a helyeknek, melyekre bölcseink a zsidó „imitatio dei" eszmét alapították, azt a kötelességet, hogy Istent utánozzuk irgalmasságban és könyörületességben. „A Tóra eleje és vége az emberszeretet kinyilatkoztatása" mondják ők, „a Tóra elején Isten felruházza Ádámot, és a végén eltemeti Mózest". (Szóta. 14a.)

22–24. A kiűzetés Édenből.

Gen 3,22

az ember olyan lett, mint egyik közülünk. Mint egy az angyalok közül; vagy „közülünk" pluralis

majestatis értelmében: az ember hasonló lett Istenhez mindentudásban. Az ember engedetlenség által elérte a korlátlan ismeretszerzés képességét; ezért fennállott az a veszély, hogy tudása kiirtja lelkéből az engedelmességet az isteni törvény iránt. Napjainkban látjuk, hogy a mély betekintés a természet titkaiba, ha nem az emberiesség gondolata vezérli a kutatót, fenyegeti az emberiség létét (vegyi háború stb.).
örökké éljen. További engedetlenség által halhatatlanságot szerezhetne. De az engedetlenség által szerzett halhatatlanság, élet a bűnben, a szellem halhatatlan élete lelkiismeret nélkül, megsemmisítené az ember teremtésének célját (Szfornó). Ezért Isten az embert nemcsak büntetésül távolította el Édenből, hanem megmentésére is, hogy visszatérítse a rossz útról, amelyre lépett.

Gen 3,24
kiűzte. A bűn elűzi az embert Isten közelségéből, és ha az ember száműzi Istent az ő világából, Éden kertje helyett vadonban lakik.
keleti oldalára. Vagy a kerttől keletre lakott az ember, vagy tőle keletre volt a kert bejárata.
kerubok. Rási szerint „a pusztítás angyalai” voltak. Az első embernek megtiltotta Isten a visszatérést a kertbe, és ha erre a legcsekélyebb kísérletet tette volna, azonnal elpusztult volna. A kerubok a Bibliában általában Isten jelenlétének jelképei. (Ex. XXV,18).
elállják az élet fájának útját. Noha Éden bejáratát az angyalok tüzes kardokkal őrizték, az irgalom szelidebb angyala nem hagyta el őket a száműzetésben sem. Mestereink szerint Ádám és Éva megtalálták a bűnbánatot, és ezáltal a számkivetésben közelebb jutottak Istenhez, mint Édenben. 3

Az emberi nem kezdetei.
(b) Káin, Sét és utódaik. (IV–V.)

Gen IV.

1–16. Káin és Ábel.

Ez az elbeszélés leírja a bűn térhódítását, ami erőszakhoz és gyilkossághoz vezetett.

Gen 4,1
kaptam. Vagy: szereztem. A levezetés a „Káin” szó és a héber „kana” – szerezni gyök hasonlatosságán alapszik.
Örökkévaló. A négy héber szó, melyet Éva mondott, homályos. A hagyományos felfogás a „férfi” szót Kainra vonatkoztatja, és Éva szavait a hála szavainak tartja gyermeke születéséért. Mások a „férfi” szót Ádámra vonatkoztatják (v. ö. XXIX,32). Eszerint az engedetlenség a kertben viszályt okozott a házastársak közt; és Éva ujjongott gyermeke születésén, mert ezáltal visszanyerte férjét.

Gen 4,2
Ábelt. Asszír nyelven („Aplu”) fiat jelent: a héber szó „lehellet”-et jelent, és ez tragikus rövid életére emlékeztet. Mint fiatalabb testvér Ábel a könnyebb munkát kapja, a nyájak őrzését, míg Káin apjának segít a föld megművelésében.

Gen 4,3
áldozatot. Ez az Istentisztelet első említése a Szentírásban. A vallási érzés az emberi természet egyik alapvető eleme és az istentisztelet legősibb kifejezése az áldozás. Célja: közölni Istennel, aki minden adott, bőkezűségének elismerését.

Gen 4,4
elsőszülöttjei. A legértékesebbeket a nyájakból.

a kövérjéből. Az állatok legértékesebb részét.
tekintett. Elfogadta.

Gen 4,5
Káinra. Ábelével ellentétben az ő áldozata visszautasításban részesült, mert más érzéssel adta; Isten a szívet nézi.
arca elborult. Csalódás és levertség miatt.

Gen 4,7
felemelkedel. Célzás beesett arcára. Isten kegyesen közbelép, hogy megakadályozza a gonosz gondolatok fokozódását.
az ajtónál hever a bűn. A bűnt az Írás mohó vadállathoz hasonlítja, amely zsákmányra leselkedik. Heverész a ház bejáratánál, hogy rávesse magát a lakójára, mihelyt kinyílik az ajtó. Midőn Káin szállást adott rossz kedvének, utat nyitott a szívében az irígység, a harag és az erőszak gonosz szenvedélyének, és ez gyilkossággal végződött.
feléd. Szenvedély és gonosz képzelődés mindig megtámadják az ember szívét; de ő legyőzheti őket, ha határozottan ellenáll nekik.

Gen 4,8
És Káin szólt testvérének, Ábelnak. Az Írás nem mondja, hogy mit beszélt. A szamaritánus Pentateuchus és a régi fordítások betoldják: „Menjünk a mezőre”. De ez felesleges, mert a Biblia gyakran elhagy egyes szavakat (pl. II. Krón. I,2), amelyeket az összefüggésből világosan meg lehet érteni (Ehrlich).
a mezőn. Távol a szülők otthonától, ahol Ábel Káin hatalmában volt (v. ö. Deut. XXII,25).

Gen 4,9
Hol van testvéred? Mint III,9-ben, a kérdés nem igazi tudakozást jelent, hanem alkalmat akar adni a bűn bevallására (Rási).
testvérem őrzője vagyok-e én? Káin válasza szemtelen és hamis: csak a gyilkos tagadja meg teljesen a testvériség kötelezettségét.

Gen 4,10
Mit tettél? Ide nem annyira kérdőjel, mint inkább felkiáltójel kell. Azt jelenti: Milyen rettenetes dolgot cselekedtél! Ezt a gondolatot az is kifejezi, hogy a 8–11 versekben a „testvér” szó hatszor is előfordul.
vére. A héber szó többesszámban áll: Káin azáltal, hogy megölte Ábelt, megölte az ő születendő utódait is. „Aki elpusztít egyetlen egy emberi életet, az olyan, mintha egy egész világot pusztítana el” (Szanh. 37a).
hozzám kiált. Bosszúért. (Lásd Jób XVI,18.) „Ó föld, ne fedd be véremet és kiáltásomnak ne legyen pihenő helye.”

Gen 4,11
a földről. A föld is átkozottá lett (III,17).

Gen 4,12
Ha míveled. Akárhol él, követi őt az átok és a talaj terméketlen lesz számára. Létének hátralévő ideje emiatt állandó bolyongás lesz.

Gen 4,13
büntetésem. Vagy: bűnöm. A héber szó עון a bűnt is és a bűn következményét is jelenti, azaz a büntetést. A Tárgum így fordítja: „Nagyon nagy az én bűnöm, semhogy megbocsáttassék”. Tehát a héber „hogy elviselhetném” helyett az is állhat, hogy „megbocsáttassék”. A Midrás kérdésnek fogja fel: „Nagyon nagy az én vétkem, ahhoz, hogy megbocsáttassék?” (Ber. Rabba).

Gen 4,14
föld. Panaszkodik, hogy kietlenségbe száműzetik és a kiközösített sorsában részesül.
és színed elől. „Elrejtve lenni Isten színe elől (Deut. XXXI,18) annyit jelent, mint elveszíteni az

isteni védelmet. Káinnak ez az aggódó kiáltása mutatja, hogy nem teljesen züllött, olyan ember ő, akinél a száműzetés Isten színe elől nyomorúsága körülményeihez határozottan hozzátartozik" (Skinner).
aki rám talál. Káin félt a jövőbeli „vérbosszútól" (v. ö. Num. XXXV,10 kk.).

Gen 4,15
hétszeresen. A hetes szám többször előfordul a Bibliában valamilyen határozatlan nagyobb szám kifejezésére (v. ö. Lev. XXVI,28; Péld. XXIV,16.) Káin gyilkosának sokkal nagyobb büntetés jár, mint Káinnak Ábel megölése miatt. Ezzel Isten világosan kifejezésre juttatja utálatát a vérontással szemben.
jelt tett az Örökkévaló Káinra. Bölcseink szerint Káin megtért bűnös volt (Ber. Rabba). Ezért Isten őt újra megnyugtatta, hogy őt nem fogják közönséges, szándékos gyilkosnak tekinteni. Isten kegyelme a megtért bűnössel szemben végtelenül nagyobb, mint az emberé. A népszerű „Káin"-jel kifejezés a gyilkos megjelölése értelmében – ennek a helynek teljes félreértéséből ered.

Gen 4,16
az Örökkévaló színe elől. Miután Káin elveszítette Isten kegyét, eltávozott Éden közeléből, ami az isteni jelenlét kiválasztott helye volt.

17–24. Káin leszármazottai.

Gen 4,17
feleségét. Aki nővére lehetett. Fivér és nővér házassága primitív időkben általános volt, ez azonban a zsidó nép előtt olyan utálatos (v. ö. Lev. XVIII,9) volt, hogy a Szentírás nem beszél ezen a helyen feleségének kilétéről.
és épített egy várost. Amiből nem következik, hogy befejezte a város építését. Káin azt mondta szívében: „Ha az a határozat felőlem, hogy vándor legyek a földön, ez az átok ne érje utódaimat." (Náchmánidesz.)

Gen 4,19
két feleséget. Ezt külön említi, mert eltérést jelent attól az ideáltól, amely II,24-ben jut kifejezésre.

Gen 4,20
őse. Azaz első, az őse a pásztornépeknek. Ábel csak a juhokat őrizte, de Jábál gyarapította az állatfajtáknak számát, amelyeket meg lehetett szelidíteni.

Gen 4,21
hárfásnak és fuvolásnak. Tehát a zene, – héber hagyomány szerint – a legrégibb művészet, már az emberi nem kezdetével keletkezett.

Gen 4,22
bronzból. Szószerint „rézérc", mert földből bányászott érc volt, (Deut. VIII,9) a bronz már öntvény. Az ércek használatának feltalálása fontos lépést jelent a civilizáció haladásában.
Naámá. A héber szó jelentése: „kellemes, szép". A Midrás szerint Nóé felesége lett (Ber. Rabba).
23–24
Győzedelmi dal az előbbi versben említett fegyverek feltalálása alkalmából. Lemek talán akaratlanul megölt egy fiatal egyént. Feleségeihez fordult és öntelten mondta: „Íme megöltem egy embert, noha ő nekem csak sérülést okozott. Ha szükséges lenne, elég erősnek érzem magam ahhoz, hogy megöljek minden támadót, aki utamat keresztezi. Ha Káin megöletéséért, noha fegyvertelen volt, hétszeres bosszú várt ellenségére, akkor én, Tubal-Káin fegyvereivel felszerelten, sokkal nagyobb bosszút vehetek". Ez a pogány dal mutatja Káin szellemének terjedését.

Gen 4,26
Enós. A költői nyelvhasználatban „enós" embert jelent.

szólítani. Az emberek akkor kezdtek imádkozni Istenhez (Ibn Ezra); vagy: újra kezdték szólítani Istent Ádónáj, Örökkévaló, néven; úgy látszik ugyanis, hogy ez a név Káin utódainál elveszett (Hoffmann).
A II–IV. fej. beszámoltak Ádám és Éva bűnéről, kiűzetésükről az Édenből, Káin testvérgyilkosságáról, és leszármazottairól Lemekig, akivel a dicsekvő és korlátlan erőszak tetőpontját érte el. De a jámborság nem pusztult el Ábellel: új fejlődésnek indul Enós napjaiban (W. H. Green).

Gen V.
Sét leszármazottai.

Gen 5,1

könyve. A héber „széfer" szó nem jelent mindig kötetet, hanem jelenthet bármely írott dokumentumot. A rabbinikus hagyomány szerint a Tóra nem olyan mű, amely meghatározott időben egyszerre keletkezett. „A Tóra egyes tekercsekben adatott" (תורה מגילה מגילה נתנת Gittin 60a.). Ez a kifejezés, „ezek a nemzetségei", amely tízszer fordul elő a Genezisben, mindig új bekezdés elején, egy-egy ilyen új tekercset, vagy könyvet jelöl meg. Eszerint érthető, hogy miért van némely részletnek, mint a mi fejezetünknek is, bevezető része, amely összefoglalja az előbbi fejezetekben elbeszélt dolgokat.
Ádám nemzetségeinek könyve. Héberül: זה ספר תולדת אדם
Régi bölcseink egyike, Ben Azzai, (Jer. Ned. IX,4) így értelmezi: „Ez az Ember nemzetségeinek könyve" és kijelenti, hogy „ez a Tórában hatalmas, alapvető tan". Mivel az egész emberiség egy ősre vezethető vissza – az egész emberiség testvérisége természetes. Ezek a szavak tehát hirdetik az emberi nem egységének alapvető igazságát, és ebből kifolyólag az egész emberi nem testvériségének tanát. „Ez az Ember nemzetségeinek könyve" – nem a fekete vagy a fehér ember, a magas vagy az alacsony ember, hanem *az Ember* könyve. A Biblia szavaiból egy fogalom bontakozik ki, amely teljesen ismeretlen volt az ókori világban: az emberiesség (humanitás) eszméje. Csakis az Egyisten hite vezethetett az Emberiség egységének felismeréséhez.
hasonlatosságára. Itt ismételten hangsúlyozza az emberi nem méltóságát.

Gen 5,5

Különböző elméletekkel próbálták az itt említett ősemberek rendkívül hosszú életkorát megmagyarázni. Maimonidesz szerint csak a kiváló egyéniségek, akiket ez a fejezet megnevez, éltek ilyen hosszú ideig, a többiek csak normális életkort értek el. Az a felfogás, hogy az emberek az ősidőkben rendkívül magas életkort értek el, a legtöbb régi nép hagyományának közös vonása. Az asszír-babilóni hagyományok még sokkal nagyobb számokról beszélnek. E táblázatokban Sét utódai és Káin utódai közt két közös nevet (Hanók, Lemek) találunk. Mindkét esetben azonban az összefüggés világosan mutatja, hogy különböző egyénekről van szó.

Gen 5,22

járt Istennel. Hogy elkerülje az antropomorfizmust, Onkelosz így fordítja „Hanók Isten félelmében járt", és a Jeruzsálemi Tárgum: „hűséggel szolgált Isten előtt". Míg a többi említett ember csak fizikailag tartotta fenn létével az emberi nemet, Hanók belső összeköttetésben élt Istennel az ő erkölcsileg elfajult korszakában. A héber szólásmód „Istennel járni" kifejezi az élet erkölcsös útját, mintha az ember, akiről szó van, Teremtőjével járna és az kísérné őt. Hasonló kifejezés áll Nóénál (VI,9).

Gen 5,24

és nem volt többé. Ezek a szavak vagy azt fejezik ki, hogy Hanók jámborsága jutalmául nem osztozott a többi halandó sorsában, hanem mint Élijáhu élve került az égbe; vagy pedig, hogy Hanók idő előtt halt meg. A Midrás kifejti, hogy Hanók ugyan jámbor volt, de gyenge is volt és könnyen tévútra juthatott volna. Ilyen szerencsétlenség elkerülésére elvétetett a földről (Ber.

Rabba).
mert magához vette Isten. A halál e leírásának mély értelme van. Istentől jövünk és Őhozzá térünk vissza. Meghalni annyit jelent, mint Isten által elvétetni, akinek jelenlétében örök élet van. Rabbinikus legendákban nagy szerepet játszik Hanók története: ő lett a világegyetem titkainak őrzője; később még nagyobb tiszteletben részesítették a zsidó misztikus körökben. Egy pszeudepigráfikus munkát is az ő nevéhez fűztek.

Gen 5,29
megvigasztal. Lásd III,17. Csak addig volt a föld átok alatt, amíg Ádám élt. Ennek a fejezetnek kronológiája szerint Nóé volt az első ember Ádám halála után, akinek születésével új korszak kezdődött az emberiség történetében (B. Jacob). Rási úgy magyarázza ezt a szót, „hogy nyugalmat adjon nekünk” – hivatkozva arra, hogy állítólag Nóé találta fel az ekét, és ezáltal az emberi munka lényegesen megkönnyebbült.

Gen VI.

1–8. Az emberiség romlottságának terjedése.

Gen 6,2
Isten fiai. Ez a betűszerinti fordítása a héber „bené elóhim”-nak.
Több ősi népnél megvolt az a hit, hogy hajdanában létezett egy óriási termetű és erejű ember-fajta, amely emberi anyáktól és isteni apáktól származott; és feltehetnők, hogy ezeknek a legendáknak a visszhangja a bibliai elbeszélés. Philo, Josephus és a Jubileumok Könyvének szerzője ezeket a pogány legendákat tévesen belemagyarázták a Bibliába. Azonban a Genezisben nincs nyoma lázadó vagy „bukott angyaloknak”; az angyali és emberi lények egymásközti házasságának eszméje túlságosan idegenszerű a zsidó gondolkodás számára. Ennek a résznek mitológiai értelmezését a multban számos zsidó és nemzsidó magyarázó visszautasította, sok új magyarázó viszont felújította. Egyesek a „bené elóhim”-ot így fordítják: „a nagyok fiai” (a költői szövegekben „elóhim” sokszor „hatalmast” jelent, v. ö. Zsolt. XXIX,1). Ezek a versek tehát azt állapítanák meg, hogy az előkelők fiai asszonyokat vettek maguknak a nép leányai közül, akik nem voltak elég erősek az ellenállásra. Ezek a házasságok a zabolázatlan szenvedély eredményei voltak és mutatják a féktelenséget és az elnyomatást abban a korban.
„Isten fiai” egyébként azokat is jelentheti, akik Istent szolgálják és Őneki engedelmeskednek, akik az iránta való szeretetben nevelkedtek, mint Atyjuk és Jótevőjük iránt (Ex. IV,22; Deut. XIV,1; XXXII,5; Jezs. I,2; Hós. II,1). Megfelel a bibliai felfogásnak az, hogy azokat, akik Isten igaz szolgálatához tartoznak – Sét fiait – „Isten fiai”-nak nevezik, míg velük ellentétben a Káin utódaitól származó leányokat „az emberek leányai”-nak nevezik (Ibn Ezra, Mendelssohn, S. R. Hirsch, W. H. Green).
Az 1–4. versek azokat a végzetes következményeket mutatják be, amelyek abból keletkeztek, hogy Sét jámbor fiai keveredtek azokkal, akik istentelen civilizációt fejlesztettek, és akik a művészet és tudomány minden haladása ellenére romlottságban és kétségbeesésben pusztultak el. A vegyesházasság által Sét fiai lezüllöttek az istentelen faj színvonalára; és megérdemelték a sorsot, amely – egy család kivételével – az egész emberiség osztályrészévé lett. Ezek a versek a Tóra első intései a vegyesházasságok ellen.

Gen 6,3
maradjon. A fenti magyarázatot megerősíti ez a vers. Mert, ha „bukott angyalokról” lenne szó, és azok helytelenül jártak volna el amennyiben feleségeket vettek az emberek leányai közül, akkor az angyalok lennének a főbűnösök; és az ítélet mégis kizárólag az *emberekre* vonatkozik. „Isten ítéletétől távol áll minden jogtalanság, minden pártoskodás, de még a pártoskodás látszata is” (Keil).

mivel ő is csak hús. Más fordítás: „Mivel tévútra mennek, húsból vannak”. Noha Isten az embert képmására teremtette, tévútra hajló ösztöne bizonyítja, hogy „hús” is; azaz természetének földi része nagyon könnyen legyőzi a szellemi részt.
százhúsz év. Azaz napjaik meg vannak számolva, de Én nem akarom őket egyszerre elpusztítani, azért százhúsz éves határidő után hozom csak a vízözönt az emberiségre (Tárgum); határidőt adott az Isten az emberiségnek, hogy legyen ideje a megtérésre (Ibn Ezra).

Gen 6,4
Az óriások. A vegyesházasságok előtt léteztek. A „nefilim” említése Num. XIII,33-ban nem ad okot arra, hogy feltételezzük, hogy a „nefilim” túlélték a vízözönt. A kémeket felizgatott fantáziájuk késztette arra, hogy midőn meglátták a nagytermetű embereket Hebrónban, azt hitték, hogy vízözön előtti óriások azok (W. H. Green).
hírneves férfiak. Rendkívüli testi erejük folytán hősök hírnevét szerezték meg; de maradandó dicsőség nem osztályrésze az olyan embereknek, amilyenek az itt szereplő „nefilim”. Sorsuk az volt, hogy eltűnjenek a földről; az emberiség Nóé által folytatódott, aki „igaz, jámbor férfiú volt a maga nemzedékében”.

Gen 6,5
gonoszság. Itt éri el az elbeszélés tetőpontját. Az előbbi négy versben írja le a kor erkölcsi romlottságát. Nemsokára következik a büntetés.
szívének. A héberben a szív a szellem, az értelem és az akarat székhelye.
gondolata. Vágyai, hajlamai.

Gen 6,6
megbánta. (L. jegyzetet II,2-höz.) Itt emberi érzést tulajdonít Istennek a Szentírás. „Aki lerombolja saját művét látszólag megbánta, hogy alkotta azt” (Ibn Ezra).
elszomorodott. Az isteni szeretet megható bizonyítéka teremtményei iránt: Isten elszomorodott, mert meghiusultak az emberi nem javára szolgáló tervei –; az ilyen meghiusulásnak a lehetősége volt az ára az ember szabad akaratának. Bibliai felfogás szerint Isten megdicsőül keze munkájának szépsége által; milyen nagy lehet az Ő szomorúsága, ha kezének művét beszennyezi az emberi rosszaság!

Gen 6,7
Eltörlöm az embert. „A mindenség isteni háztartásában nincs állandó joguk az élethez azoknak az embereknek vagy nemzeteknek, akik keresztezik Isten útjait” (Kent).
és barmot. Rási megjegyzi: „Az állatokat, csúszómászókat és madarakat az ember kedvéért teremtette az Isten. Ha az ember eltűnik, nincs értelme az állatvilág fennmaradásának!” De az összevetés Jóna IV,11-gyel, ahol Isten az állatok ártatlanságát a kis gyermekek ártatlanságával együtt említi Ninivével kapcsolatban, azt a gondolatot sugalmazza, hogy a Biblia szemszögéből minden élet, akár emberi, akár állati, szerves egészet alkot: l. ennek a fej.-nek 12. versét.

Gen 6,8
kegyelmet. Jóindulatot. „Igazság (jótékonyság) megment a haláltól” (Péld. X,2). A következő vers megmondja, hogy mi által nyerte el Nóé Isten kegyét.

Jegyzetek Mózes első könyvéhez.

A_1)
A teremtés fejezete.

Genezis I–II,3 méltó bevezetője Szentírásunknak és joggal számítható a Biblia legfontosabb fejezetei közé. Még alakja is kiemelkedik a vallási irodalomban. A többi ókori világteremtés-leírás

(kozmogónia) közt egy sincs, mely ismételt olvasást elbír. A legtöbb ilyen leírás nemcsak a világ keletkezését mondja el, hanem az istenek keletkezéséről (theogónia) is beszámol. A Genezis bevezető részének egyszerűségével és magasztosságával ellentétben, a többi ókori kozmogóniák, – a babilóni, főniciai, a görög vagy római – mind durva hangú, vagy kegyetlen meséket adnak elő és visszatetszést keltenek az olvasóban.
Az asszír-babilóni *„Enuma elis”* c. világteremtés-leírás például elbeszéli, hogy mielőtt az, amit földnek és égnek neveznek, létrejött, csak Káosz (Tiamat) volt, amelyből az istenek keletkeztek.

Amidőn fent az égnek még nem volt neve
és a földnek lent sem volt még neve,
a legősibb Apszu volt az ő nemzőjük
és Káosz (Tiamat) mindnyájuk anyja.

Apszu látta, hogy az új istenek zavarják az ő nyugalmát, felszólította *Tiamatot* (Káosz), hogy csináljanak rendet. Ez azonban nem sikerül nekik. *Ea* ravaszsággal győz, és *Apszu* legyőzetése után *Tiamat* ellen vonul, aki undok szövetségesek egész rajával vette magát körül. Az istenek *Márdúkot* választják meg vezetőjüknek, aki a szelek s villámok szárnyán előtör, nagy hálóval elfogja *Tiamatot,* és „könyörtelen buzogányával szétzúzza koponyáját”. Hulláját kétfelé vágja, az egyik felét a magasban erősítette meg, hogy boltozat legyen a felső vizek tartására stb. Ugyanilyen furcsa módon folytatja az elbeszélés a nap, a hold, a növények, az állatok és az ember keletkezésének leírását. Sok mai tudós azt hiszi, hogy ez az a forrás, amelyből a Genezis merített. De egy olyan alapos kutató, mint dr. Driver, elismeri: „hihetetlen, hogy a Genezis I. monoteista szerzője akár egy apró részletet is átvett volna a Márdúk és Tiamat harcának politeisztikus eposzából”.
A Biblia első oldalának rendkívüli fontossága abban rejlik, hogy magába foglalja a zsidóság néhány alapvető hitelvét. Ezek között van:
I. Isten a Mindenség teremtője. Minden vallásnak vannak jellegzetes tanai, alaptételei, dogmái. Ilyen dogma a zsidóságban az a hit, hogy a világ az Egy Mindenható Jóságos Istentől nyerte létét. Izráelnek ez az alapvető hitelve sehol sem jut világosabban kifejezésre, mint a Genezis első fejezetében. Míg a többi ókori nép istenítette a napot, a holdat és a csillagokat, vagy imádott fatuskókat, köveket és állatokat, imádta a szent Nílus folyamot, a krokodilt, amely annak a vizében élt, még a rovarokat is, amelyek partjain mászkáltak, – a Szentírás első fejezete a fenséges egyszerűség nyelvén hirdette, hogy a világegyetem és minden, ami létezik, egyetlen egy legmagasabb, irányító céltudatos Teremtő (Intelligencia) alkotása; egy örök szellemi Lényé, aki mindent megelőzött időben és független mindentől.
Amíg a teremtés *ténye* mind a mai napig első alaptétele maradt a zsidó vallásnak, nincs dogma vagy kötött hitelv a teremtés *módjára* vonatkozóan, azaz arra a folyamatra, amely által a világegyetem létrejött. Az isteni teremtés leírása, illetve elképzelése, különböző formákban és képekben szerepel a prófétánál, zsoltárosnál és példabeszédek bölcsénél, a talmud Mestereinél, valamint középkori zsidó gondolkodóinknál. A Bibliában magában legalább három alakban van leírva a teremtés lenyügöző ténye. Genezis I. a teremtés elbeszélését drámai alakban adja elő, amely hat egynapos jelenetre oszlik, azonos refrénnel: És lett este és lett reggel, stb.; ez lezárja egy-egy nap alkotását. A zsoltáros, aki számára a Természet örökös tanu Isteni Alkotója mellett (Zsolt. XIX), a CIV. zsoltárban tisztán költői képét adja a teremtés történetének:

„Örökkévaló én Istenem, felette nagy vagy;
fenséget és díszt öltöttél magadra,
Aki világosságba burkolódzik, mint palástba,
Aki kiterjeszti az eget mint szőnyeget,
aki vizekben gerendázta emeleteit,
aki a fellegeket teszi szekerévé,
aki a szélnek szárnyain jár,
szeleket tesz követeivé,
szolgáivá lobogó tüzet…”

Viszont Péld. VIII,23–31-ben az Isteni Bölcsesség szerepét a világ teremtésénél írja le költői szavakkal.

„Őskortól fogva avattattam fel, kezdettől, a föld eleitől fogva. Mikor nem voltak mélységek, létesíttettem, mikor nem voltak források, vízzel terheltek; mielőtt a hegyek elsüllyesztettek, a halmoknak előtte létesíttettem: míg nem alkotott még földet és térségeket, a világ porainak összegét. Midőn megszilárdította az eget, ott voltam, midőn megszabta a kört a mélység felszínén; midőn megerősítette a fellegeket felülről, midőn erősekké lettek a mélység forrásai; midőn a tengernek megadta törvényét, és hogy a vizek meg ne szegjék parancsát, midőn megszabta a földnek alapjait. Voltam nála mint növendék, voltam gyönyörűsége napról-napra, játszadozva előtte minden időben, játszadozva földje világában, s gyönyörűségem telik az ember fiaival."
A teremtés módja tovább foglalkoztatta a zsidó gondolkodókat a Biblia lezárása után is a talmudi korban, noha a Misna (Chag. II,1) óva int a világ teremtése felől való töprengéstől.
Némelyek szerint Isten viszonya a világegyetemhez olyan, mint az építőmester viszonya művéhez, és ezért Isten „építési terveiről" beszéltek; mások eltévelyedtek eretnek gondolatokban afelől, hogy mi lehetett a teremtés ősanyaga; az Alexandriai Philo szerint a teremtés teljesen az idő fogalmán kívül állott. Többen a régi rabbik közül, akiket későbbi misztikusok követtek, hittek az egymásra következő világteremtésekben. Azt hitték, hogy a jelenlegi világegyetem létezése előtt formátlan világok eredtek a Lét Forrásából, ezek azután elenyésztek, mint a szikrák, melyek lepattannak a vörösen izzó vasról, mikor a kalapács üti és kialszanak, mihelyt leválnak az izzó tömegről.
Ellentétben ezekkel a nem időálló alkotásokkal – középkori zsidó misztikusaink szerint – ez a világ az összes elképzelhető világok között a legjobb. Ez az „Én Szóf"-tól, Istentől, a Végtelentől eredő kisugárzások és emanációk sorozatának eredménye. Rási, – minden idők legnagyobb zsidó bibliamagyarázója – azt tanította, hogy a Szentírás célja nem az volt, hogy a Teremtés pontos kronológiáját adja; egy nem kisebb tekintély pedig, mint Maimonidesz, kijelentette: „A teremtésről szóló elbeszélés a Szentírásban nem veendő, – mint ahogy általában hiszik, – minden részletében szószerint". Későbbi zsidó filozófusok (Lévi ben Gerson, Kreszkász, Albalag) veszedelmes engedményeket tettek az „ősanyag" arisztoteleszi tanának. Ezt a tant többek közt Jehúda Halévi határozottan visszautasítja, mert ellentétben áll a józan ésszel és korlátozza Isten mindenhatóságát.

A_2)
Zsidó felfogás az evolucióról.

Van olyan fölfogás is, mely az evolúciót a teremtés egyik módjának tekinti, mivel a bibliai elbeszélés maga is kifejezést ad a fokozatos fejlődés gondolatának, mely az alaktalan káoszból a kialakult rendig, a szervetlentől a szerves létig, az élettelen anyagtól a növényekig, állatig és emberig vezet, de *hangsúlyozza, hogy minden egyes fokozat nem a véletlen eredménye, hanem az isteni akarat cselekedete,* végrehajtván az isteni célt, melyet az isteni bölcsesség jónak tart. Akik az evolució tanát vallják, azok is kénytelenek belátni, hogy a mindenség rendszeres fejlődése mögött kell lennie értelemnek, mely ellenőrzi és egyúttal áthatja a cselekvést. Még ha el is ismerjük az összes bizonyítékokat a lét magyarázásáról az evolució tanának elképzelései szerint, maradnak tények – alapvető tények –, amelyek még magyarázatra szorulnak; pl. *az élet, az értelem, a lelkiismeret, az emberi egyéniség eredete.* Mindezeket nem érthetjük meg az Örök Szellemi Alkotó mindenhatóságának feltételezése nélkül. De még tovább is mehetünk egy lépéssel. Hiszen a fejlődéstan újabb elméletei szerint „majdnem minden részletről meg lehet már állapítani, hogy van célja és haszna" (A. R. Wallace). Röviden szólva, az evolució is csak, mint az alkotó szellem tevékenysége érthető meg, amely biológiai és fizikai törvények segítségével tervezte azt a csodálatos szervi fejlődést, amely tetőpontját abban a lényben érte el, aki szellemi és erkölcsi képességgel felruházva magas szellemi és erkölcsi színvonalra emelkedhet; másszóval, mint a legmagasabb irányító intelligencia működése az ősidők mélyén, régtől fogva tervezte a teremtés utolsó céljaként „a végkifejlést a legelső gondolatban" סוף מעשה במחשבה תחלה. Így tehát az evolúció tana nem döntheti meg Gen. I. vallási tanítását, hanem a maga módja szerint megerősíti, amint egy ismert természettudós helyesen jegyezte meg:

„Lassan és fokozatonként ismerte fel a tudomány a Világegyetemben az Egyetlen Létező Hatalmat, amelynek nincs se kezdete, se vége; amely már megvolt, mielőtt még valami létesült és létezni fog az ő teljességében akkor is, ha már minden elmult – mindennek a forrása és eredete, felülmúlva minden elképzelést, amit az ember szemével vagy lelkével felfogni képes, úgy amint az Adón Ólámban oly költői kifejezésre jut" (Haffkine).
II. A fejezet második tanítása: *Az Ember a teremtés célja és koronája,* – ő lényegben különbözik az alsóbbrendű teremtményektől és az istenivel rokon. Egyes természettudósok szerint az ember rokona az emberszabású majmoknak. A hit ebben az elméletben sok ingadozásnak volt kitéve és az elmélet maga a legnagyobb gondolkodók erős bírálatával találkozott. De még azok is, akik nem képesek felszabadulni ennek az elméletnek hatásától, találhatnak kellő magyarázatot, amelynek segítségével megtalálhatják a kellő összhangot felfogásuk és a Biblia teremtés-elmélete között. Szem előtt kell tartani, hogy az ember és állat között fennálló lényeges különbség az, ami az embert az Istenhez hasonlóvá teszi. Azok a tulajdonságok, amelyek megkülönböztetik a legalacsonyabbrendű embert a legmagasabbrendű állattól, az eltérést nemcsak *fokozati,* hanem *minőségi* különbséggé teszik; annyira, hogy bármit is örökölt volna esetleg az ember állati ősöktől, az ő fejlődése, felemelkedése bizton nevezhető külön isteni hatás eredményének, ami által magasabbrendű lény keletkezett, melyben megvan a lehetőség az Isten-hasonlatosságra és ennek az Isten-hasonlatosságnak tudata is. Az ember Istentől ered, mondja R. Akiba; és ami még sokkal több, tudja, hogy Istentől ered (Ábóth III,18).
A bibliai leírással összeegyeztetve a fejlődéstani elmélet akként bővülhet, hogy a szerves lények bizonyos fajtái a fejlődés lehetőségével bírtak, Isten kellő időben és kedvező környezet által lehetővé tette, hogy az ember megkülönböztető tulajdonságai kifejlődhessenek. „És megalkotta az Örökkévaló Isten az embert a föld porából" (Gen. II,7). Hogy honnan származott az a por, az nem lehet alapvető fontosságú. A természettudomány azt mondja, hogy az ember alacsonyabb rendű állatokból fejlődött; a Biblia szava szerint azok is a föld porából lettek. „Ekkor mondta Isten, teremjen a föld élőlényt" (I,24) ebben a parancsban, a Midrás szerint, Ádám lelke is bennfoglaltatott (Ber. Rabba VII,5).
A lélek az, ami örökké tart, az isteni lehellet és az örök élet, amit Ő a porból származó lénybe lehelt. Isteni hatás következtében egy új, megkülönböztetett lény jelent meg – az ember, megáldva halhatatlan lélekkel. Az a magasztos kinyilatkoztatás az ember egyedülálló értékéről és méltóságáról, amely Gen. I,27-ben olvasható („És teremtette Isten az embert az ő képére, Isten képére teremtette őt") nyugodtan nevezhető az emberiség Magna Chartajának. Nem az a célja, hogy elmagyarázza az emberi faj biológiai eredetét, *hanem, hogy hangsúlyozza szellemi rokonságát Istennel.* Sok erő rejlik abban a képben, amelyet egy mai gondolkodó tár elénk: „A Biblia nem jövendöl, természetesen nem is jövendölhetett hibátlan eredményeket még meg nem született tudományok terén. Ha csoda által megjövendölte volna, csoda nélkül nem tudnók azt megérteni" (Balfour). És hogy teljesen örök erejükben és végtelen szépségükben felfogjuk ezeket a szavakat – „És teremtette Isten az embert az Ő képére" – csak össze kell őket hasonlítani az ember genealógiájával, korunk megszokott biológiai elképzelésében, ami lehet érdekes elképzelés, de nem biztos tudomány.
I. protozoák, II. ősbélüek, III. tüskésbőrűek, IV. férgek, V. izeltlábúak, VI. puhatestűek, VII. gerincesek; a gerincesek fejlődési fokozatai: 1. halak, 2. kétéltűek, 3. csúszómászók, 4. madarak, 5. emlősök; az emlősök fejlődési fokozatai pedig: a) csőrös emlős, b) erszényes, c) foghíjas, d) patás állatok, e) úszólábúak, f) cetek, g) ormányosok, h) rágcsálók, i) ragadozók, j) röpködők, k) fél-majmok, l) újvilági majmok, m) óvilági majmok, n) ember.
Ez az érdekes próbálkozás a vallásos lelkületet nem elégítheti ki.
III. A zsidó világszemlélet optimizmusa, a harmadik tanulsága ennek a fejezetnek. A Teremtés fejezetében nem kevesebb, mint ötször ismétlődik ez a kijelentés: „És látta Isten, hogy jó". A világ nem ellentétes fogalom Istennel szemben és nem független Tőle. Minden Istentől ered és minden az Ő kezének műve; minden lényegében jó, és semmi sem feltétlenül rossz. Izráel hirdeti Istent, mint a világegyetem egyedüli uralkodóját, „aki alkotója a fénynek és homálynak, akitől az üdv ered és minden származik". (Mindennapi imakönyv, l. Jezs. XLV,6.) Noha a természet látszólag közömbös

az ember érzésével szemben, mégis jó a világ, mert jóság a végső célja; de harc nélkül nem lenne természetes kiválasztódás vagy alkalmazkodás a környezethez és nem lenne emelkedés az alacsonytól a magasabbrendűhöz. „És látta Isten mindazt, amit alkotott, és íme nagyon jó volt” – még a szenvedés, a baj, sőt maga a halál is igazságos és jótékony helyet foglal el az isteni világrendben, ezt jegyzik meg bölcseink ehhez a vershez (Ber. Rabba).
IV. A Szombat felavatja a munkát és megszenteli az ember életét. Ez is egyik főtanulsága ennek a fejezetnek. A szombat intézménye fontos alkotó része az egyetemes tervnek és ezért az egész emberiségnek szól. A szombat sajátságos zsidó adalék az emberi mívelődéshez. „A tényleges zsidó szombat, ahogy mi ismerjük, nélkülöz minden érintkezést a babilóni intézményekkel” (Skinner). Az ősi Babilóniában volt ugyan egy „szünetelés napja”, amit a „Sabbat” szóhoz hasonló névvel illettek, és azt megőrizték Ellul és Marchesvan hónapok 7-én, 14-én, 21-én és 28-án. Ezeket szerencsétlen napoknak tartották, amelyeken a király nem hozott áldozatot, nem kért jóslatot és nem mondott átkokat ellenségeire. Egész más a zsidó szombat. Az nem csak a munka szünetelésének napja. Egyrészt pozitív jelentősége van, mint a szellemi újjáéledés napjának, másrészt az öröm napja, melyet dallal üdvözölnek a templomban. לכה דודי („Jer barátom a menyasszony elé, a Szombat elé”). Száműzi a fáradozást és a bánatot – jelképe a halhatatlanságnak, annak az életnek, amely teljesen Szombat. Lásd Exod. XX,9–11.
Isten teremtője és ura a világegyetemnek, amely az Ő jóságának és bölcsességének műve; és az Ember, akit az Ő képére alkotott, köteles megszentelni hétköznapi munkáját a szombati nyugalom áldásával – ezek a teremtés fejezetének tanulságai. Célja, kinyilatkoztatni ezt a tant az emberek fiainak, – nem pedig szövegkönyvet adni az asztronómia, a geológia vagy az antropológia részére. Nem az a célja, hogy tudományos tényeket tanítson, hanem, hogy hirdesse a legmagasabb vallási igazságokat Istenről, az Emberről és a Világegyetemről. A vallás alapvető igazságai és a természettudomány bebizonyított tényei közt valójában nincs tehát „ellentét”, mihelyt Vallás és Természettudomány felismerik területük igazi határait.

B_1)
Éden kertje.

A III. fejezet egyike a legszebbeknek a Biblia fejezetei között. A „Genezis gyöngyének” nevezték és elragadtatással olvasták minden korban a kísértés és bűnhődés lélektanilag csodálatosan megindokolt leírását. Felülmulhatatlan művészettel szemlélteti a Szentírás a kísértés kezdetét, fejlődését, tetőpontját, és a bűn következményét. Leírja az első tragédiát, amely minden ember lelkében lejátszódik – amint az ember elveszti boldog, természetes bizalmát Istenben, szándékosan szembehelyezkedik a lelkiismeret szavával, Isten akaratával. „Minden ember, aki ismeri saját szívét, tudja, hogy az elbeszélés igaz; saját bukásának története. Ádám אדם „az ember”, és az ő története a miénk” (Mc. Fadyen).
Szószerint vagy képletesen értendő-e az elbeszélés, a „kígyó” állat-e, démon-e vagy csak a Bűn jelképes megszemélyesítője? Sokféle feleleteket adtak ezekre a kérdésekre; és alapjában véve egyikük sem fontos a zsidó hit szempontjából…
Semmi akadálya sincs a zsidóság felfogása szerint annak, hogy a Biblia az élet mély igazságait allegória segítségével közölje az emberiséggel. Bölcseink sokszor tanítottak példázatban; és a tanításnak ez a módja, amint ismeretes, ősrégi módszer a keleti népek közt. Kiváló zsidó gondolkozók, mint Maimonidesz és Náchmánidesz ezt a fejezetet parabolának fogták fel; és Száádja a „kígyót” az ember bűnös indulata, a „jécer horá” megszemélyesítőjének tekintette.
Két alapvető vallási igazság tükröződik ebben a fejezetben. Az egyik a *bűn komolysága.* Örök ellentét van a helyes és a helytelen között, a jó és a rossz között. Mindig voltak hangok – kígyó hangok –, amelyek kigúnyoltak minden erkölcsi parancsot és tilalmat, hirdetvén, hogy ösztön és hajlam a legmegbízhatóbb vezetők az emberi boldogság felé vezető úton, és kajánul tagadták, hogy bármilyen baj származhatna abból, ha ellenszegülnek Isten parancsainak. Ez a fejezet örök időkre

óva inti az emberiséget az ilyen ármánykodó, végzetes nézetek hirdetőitől. Legjobban jellemzi ezeket az embereket Jesája próféta: (V,20–21) „Jaj azoknak, akik a rosszat jónak mondják és a jót rossznak, akik sötétséget mondanak világosság helyett és világosságot sötétség helyett, akik a keserűt mondják édesnek és az édest keserűnek. Jaj azoknak, akik bölcsek a maguk szemében és önmaguk előtt eszesek”.
A másik alapvető tanítása ennek a fejezetnek, hogy *az embernek szabad akarata van,* és módjában áll Isten akarata szerint vagy Isten ellen cselekedni. Nem a rossz ismerete halálos, hanem a legyőzetés a rossz által; az embernek szabad látnia a tiltott gyümölcsöt, de nem szabad belőle enni. Az ember hajlama szerint élhet vagy eltérhet tőle. Minden időben és minden körülmények között megmutatta az ember, hogy van ereje ellenállni a bűn csábításainak, és a gonosz hatalmánál erősebbnek bizonyult. Ha egy ember megbotlik és elesik az élet útján, a zsidóság megparancsolja neki, hogy újra keljen fel és keresse Mennyei Atyjának közelségét alázattal, megtörve és bűnbánattal. „Ha egy ember vétkezik, mi a büntetése?” kérdezik bölcseink. A próféta azt feleli: „A vétkező lélek haljon meg” (Ezek. XVIII,4.20) – a bűn büntetése a halál. A bölcsek válasza: „A bűn üldözi a bűnöst” – a bűn következménye a büntetés. De a Mindenható válasza: „Térjen meg az ember, és bűne megbocsáttatik” – *a bűnt kövesse a bűnbánat* (jer. Makkoth II,6).

B₂)
Zsidó felfogás Ádám bűnbeeséséről.

Miként a keresztény teológiát, a Talmud és a Midrás bölcseit is érdekelte természetesen Ádám bűnbeesésének kérdése. A zsidóság azonban más eredményekre jutott a kérdés megítélésében, mint a kereszténység. – „Az eredendő bűnt” mint olyat a zsidó hagyomány nem fogadja el. Ismerik a הנחש זוהמת, a „kígyó fertőzésének” fogalmát, amelynek esetleg hasonló értelmet lehetne adni. R. Jóchanan szerint azonban ezt a lelki fertőzést a Szináj-hegyi kinyilatkoztatás megszüntette (Ab. Zar. 22b). Más vélemény szerint már Jákób ősatyánk hatálytalanította ezt a „mérget” (Tanchuma, Vaetchanan 6; Tárg. Jónat. XXXV,22). (Lásd e kérdésről Guttmann Mihály cikkét az Enc. Judaica-ban I,772–776.: *Adam* [Erbsünde; Erbsünde in Talmud u. Midrasch] címszó alatt.) A zsidó világnézet szerint az ember nem vesztette el az Istenhez való hasonlatosságának jellegzetes tulajdonságait, vagyis azt a képességet, hogy mindenkor szabad akarata szerint jót tehessen és Isten útjain járhasson; és nem örököltet eredendő bűnöket késői utódaival. A Bibliában gyakran beszélnek bűnről és vétekről, de nem hivatkoznak az első emberpár bűneire olyan módon, hogy azt az eredendő bűn értelmében kellene felfogni. A kérdéssel kapcsolatba hozható bibliai versek között megemlítjük Hós. VI,7; Jes. XLIII,27; Zsolt. LI,7. verseket. Ha az idézett verseket alaposan szemügyre vesszük, nem találunk bennük olyan kitételeket, amelyekből az „eredendő bűn” hangsúlyozására joggal következtethetnénk. A liturgia, amennyiben említi Ádám és a többi bibliai szereplő bűneit, ezt azért teszi, hogy mentséget keressen a halandó embernek bűneire. Legjellegzetesebben mindennapi reggeli imánk gyönyörű szavai tükröztetik a zsidó világnézetet ebben a kérdésben. „Istenem, a lélek, melyet belém adtál, tiszta és ártatlan, Tőled ered, Te alkottad…”, „Amilyen tiszta a lélek, midőn az ember kapja, olyan tisztán adhatja vissza azt az ő Teremtőjének” (Berák. 60b.).
A zsidóság az ember felemelkedésének lehetőségét hirdeti; és hangsúlyozza az ősök érdemeit, (אבות זכות), a jámbor ősök kedvező öröklődő befolyását az utódokra. „Minden nemzedéknek megvan a maga Ábrahámja, Mózese és Sámuelje” (Ber. Rabba LVI,7.), mondja a Midrás; azaz minden korszak meg tudja valósítani az erkölcsi és szellemi élet legmagasabb lehetőségeit. A zsidóság ragaszkodik a haladás eszméjéhez. Az Emberiség Arany-korszaka nem a multban van, hanem a jövőben lesz (Jes. II. és XI.; Micha IV. stb.); és minden emberfiának kötelessége és hivatása, hogy segítsen megvalósítani Isten világtervének győzelemre jutását a földön.

II. Nóé.
(VI,9–XI,32.)

A vízözön. VI,9–IX.

A vízözönről és párhuzamairól a babilóni birodalomban,
lásd a *C* és *D* jegyzeteket.

Az őshagyományok, melyeket a Biblia Genezis első fejezeteiben ír le, visszanyúlnak a történet előtti időkre, és nagy körvonalakban általános igazságokat tartalmaznak, melyek érintik az Emberi Élet eredetét és értelmét. Bölcseink szerint Jákób ősatyánk tizennégy évet töltött a tudomány ősi központjaiban „Sém és Éber iskoláiban” (בבית מד־שו של שם ועבר) tanulmányozva a régi hagyományokat (Ber. Rabba LXVIII,11.), amelyeket továbbított utódainak. Ezek közt lehetett egy rettenetes, vízözönnel kapcsolatos világpusztulásnak az emléke, mely az emberiség ősi lakóhelyein a civilizáció folytonosságában teljes hasadást idézett elő. Ma már világos bizonyítékok vannak arra, hogy a bibliai vízözön a történeti időkben játszódott le, mintegy 3800 körül a polgári időszámítás előtt. „Új felfedezések oly közel hozták a történetet a vízözön korszakához, és oly sok anyagot hoztak napvilágra, amelynek magyarázásához olyan eseményt kell elképzelni, amilyennek a vízözönt gondolják, hogy a vízözön *a priori* tagadása egyáltalán nem tudományos felfogás. Jogunk van keresni több bizonyítékot, de alig lehet abban kételkedni, hogy ezek a bizonyítékok milyen szempontból lesznek felhasználhatók.” (L. Woolley). Amint már az ősatyák történeténél elmondtuk, a vízözön-elbeszélés nagy erkölcsi és vallási jelentőséggel bír. A vízözön isteni ítélet volt egy kor felett, amelyben a hatalom „jog” volt és a züllöttség lealacsonyította és rabságba döntötte az embereket. Léteztek óriások a földön; ők voltak „a hírneves emberek”; és a hatalom és élvhajhászat volt az uralkodó eszme.

Ezek között az erőszakos emberek között csak egy volt jámbor és tökéletes, Nóé, aki hitt az igazságban és irgalmat gyakorolt. Prédikált nemzedéke embereinek – bölcseink szerint – és intette őket, hogy jön a vízözön, térjenek meg a jogtalanságból és forduljanak az igazság felé. Hiába! Látott elpusztulni egy egész nemzedéket, de megérte az Ígéret Szivárványát, egy jobb világ kezdetét, amely idővel még megerősödhetett és később elérte tetőpontját Ábrahámban és annak utódaiban.

Gen VI.

9–22. A bárka építése.

Gen 6,9

Ez Nóé története. Ez a kifejezés, mint II,4-ben, a történet egy új fejezetét vezeti be.

igaz. Cselekedeteiben és viszonyában embertársaihoz.

jámbor. Hibátlan.

nemzedékében. Bölcseink szerint ez azt is jelentheti, hogy különösen dícséretre méltó, amennyiben abban a rossz környezetben is, melyben élt, megtartotta erkölcsi tisztaságát, de azt is jelentheti, hogy csak kortársaihoz képest volt igazságos, míg – ha Ábrahám korában élt volna, nem emelkedett volna ki az átlagemberek közül (Szanh. 108a.).

Nóé Istennel járt. De Ábrahámról később azt mondja az Írás, hogy Isten előtt járt (XXIV,40). Az atya kis gyermekét kezénél vezeti, úgyhogy az vele jár, de megengedi idősebb, érettebb gyermekének, hogy előtte járjon (Ber. Rabba). Erkölcsi erőben Ábrahám felülmúlta Nóét.

Gen 6,10
Új rész kezdődik a 9. verssel, ezért újra említi a fiúkat, akiket már az ötödik fejezet 32. versében felsorolt, mert itt is van szerepük.

Gen 6,11
a Föld. Azaz a föld lakói. Ugyanígy XLI,57 is.
megromlott. Bölcseink szerint ez a célzás annak a korszaknak durva erkölcstelenségére (Szanh. 57a.).
Isten előtt. Vagy: nyilt, csúf kihívással Istennel szemben; vagy: amit tettek, sértés volt Isten szemében.
erőszakkal. A gyengék jogait könyörtelenül megsértették az erősek.

Gen 6,12
látta. Szószerint: és íme.
minden élő hús. Beleértve az állatokat; romlottságuk rendkívüli vadságukban mutatkozott.
útját. Életmódját.

Gen 6,13
vége. Pusztulása.
előttem. Isten elgondolásában.
a földdel együtt. Azokkal a lényekkel együtt, amelyek a föld színén vannak.

Gen 6,14
Készíts magadnak bárkát. Azaz: hajót. Bölcseink szerint Nóé 120 évet töltött a bárka elkészítésével, hogy embertársainak azalatt ideje legyen a megtérésre (l. a 3. vershez szóló Tárgumot). Természetesen kíváncsiak lettek arra, hogy mit csinál Nóé; és ő kérdéseikre válaszolva intette őket és figyelmeztette arra az ítéletre, melyet Isten az emberiségnek szánt. Kortársai azonban kigúnyolták őt és nem ügyeltek szavaira.
góferfából. Gyantás fa, mely nem engedi át a vizet; bizonyára ciprus.
kamrákat. Szószerint „fészkek”. Minden állatfajnak külön tartózkodási helyet.

Gen 6,15
És ekképpen készítsd. Ezek a mértékek és előírások.
könyök. Körülbelül negyven centiméter.

Gen 6,16
Világító ablakot. A megfelelő héber szó „cóhár” duálisban „delet” jelent. A Midrás szerint ez egy drágakő volt, amely bevilágította az egész bárka belsejét. (Ber. Rabba; Szanh. 108b.).
egy könyöknyire. E szavak értelme nem egészen világos: A „világosság” (melyet valamilyen ablak-féle nyílásnak kell képzelnünk a tető közelében) egy könyök magasságú volt-e, vagy pedig az ablak felső kerete és a tető közt volt-e egy könyöknyi távolság?

Gen 6,17
És én íme. Ezek a szenvedélyes szavak kifejezik az özönvíz szükségességének rettenetes voltát.

Gen 6,18
szövetséget. Megegyezés két fél közt, amelynek megtartására zálogot adtak. Itt a „szövetség” az egyszerű ígéret értelmében áll. Isten teljesíteni fogja azt az ígéretét, hogy kímélni fogja Nóét és családját.

Gen 6,22
És úgy cselekedett Nóé. Felépítette a bárkát és ellátta magát élelmiszerrel. Az állatok bevivését a bárkába a következő fejezetben írja le.

Gen VII.

1–9. Bevonulás a bárkába.

Gen 7,1

igaznak. VI,9. szerint Nóé „igaz, jámbor férfiú” volt. Míg a jelen vers Nóé*hoz* szól, VI,9. Nóé*ról* szólt az ő távollétében, amiből bölcseink azt a szabályt vonták le: „Az ember jelenlétében csak egy részét mondd a dícséretének, de távollétében mondd meg az ő egész dícséretét” (Ber. Rabba, Érub 18b.). Sajnos, sok ember másokról a rosszat teljes mértékben elmondja távollétükben, de csak részben a jelenlétükben.

Gen 7,2

tiszta baromból. Rási szerint ez azt jelenti: „Minden állatból, amelyet egy későbbi korban Izráel népe tisztának fog tartani” (Zeb. 116a.) (Lev. XI. és Deut. XIV.) De valószínűbb, hogy a tisztaság vagy tisztátalanság fogalma ebben a részben attól függ, hogy az az állat alkalmas-e az áldozatra, vagy nem; v. ö. VIII,20-at, ahol az van, hogy Nóé az oltáron áldozott „minden tiszta baromból és minden tiszta madárból”.

hetet-hetet. Azaz hét párt; hét hímneműt és hét nőneműt. Az általános utasítás VI,19-ben, hogy minden állatfajból egy-egy párt vigyen a bárkába, hogy a különféle állatfajok fennmaradjanak – itt kibővül egy külön rendelettel, hogy a bárkába belépés idejében a tiszta állatokból hetet-hetet vigyenek. Rási megjegyzi, hogy azért kellett a tiszta állatokból több, mert ezek áldozati állatokul szolgáltak a kiszállásnál.

Ebből – ***hímet és nőstényt*** – kifejezésből következtet a Malbim arra, hogy a parancs Nóénak háziállataira vonatkozik. (Azért áll איש ואשתו kifejezés זכר ונקבה helyett.)

a nem tiszta baromból. Nóé háziállataiból – pl. nyulak, szamarak, tevék – kettőt-kettőt kellett bevinnie. A kifejezés „a nem tiszta” különös. Ez körülírása az egyszerű „tisztátlan” kifejezésnek. A Talmud erre a versre alapítja azt az elvét, hogy beszédben kerülje az ember a durva és csúnya kifejezéseket (Pesz. 3a).

Gen 7,4

hét nap mulva. Nóé időt kapott, hogy megvalósítsa Isten utasításait.

Gen 7,5

mindenben v. ö. VI,22. Ott a bárka építésére vonatkozik; itt magába foglalja azoknak az utasításoknak pontos keresztülvitelét, amelyekről az előbbi versekben volt szó.

Gen 7,9

kettő-kettő. Párok.

10–24. „Az ég zsilipjei megnyíltak”.

Gen 7,11

a második hónap. Bölcseink vitatkoznak azon, hogy itt az év kezdetének Niszan vagy Tisri számít-e. Ha Tisri az első hónap, november körül kezdődött a vízözön, amikor az esős évszak kezdődik (Ros Hasana 11b.); valószínűbb, hogy májusban kezdődött a vízözön, amikor a babilóni síkságon az áradás ideje kezdődik.

a nagy mélység. A „Tehóm” szó már előfordult, (I,2). Vulkánikus földrengés volt; a földet hatalmas áradás öntötte el, és egyúttal hatalmas zápor is zuhogott.

az ég zsilipjei. A kifejezéssel kapcsolatban (v. ö. II. Kir. VII,2.19; Mál. III,10), mintha a hatalmas víztartályok, amelyeket az ég felett képzeltek el (I,7), külön nyílásokon ontották volna a vizet állandóan, ellenállhatatlan erővel.

Gen 7,12

az eső. A meghatározott időben állandóan zuhogott az eső.

Gen 7,13
Az özönvíz általános elbeszélése után (v. 6–12) következik az esemény részletes leírása.
ugyanaz nap. Azaz: az Isten által meghatározott napon.

Gen 7,14
minden madár a maga faja szerint. Azaz: Mindenfajta szárnyas lény.

Gen 7,16
és az Örökkévaló bezárta őt. Ez vagy szószerint azt jelenti, hogy Isten megerősítette az ajtót, hogy az ellenálljon a viharnak; vagy költői, naív beszédforma, annak kifejezésére, hogy Nóét körülvette az isteni védelem. Azért állt itt az „Ádónáj" – Isten-név, az isteni irgalom kifejezése (v. ö. a magyarázatot II,4-hez).

Gen 7,17
felgyülekeztek a vizek. Miután negyven napig esett az eső, a víz elég mély volt, hogy hordozza a bárkát, amely azelőtt olyan volt, mint egy túlságosan megrakott hajó, amely sekély vízben a talajhoz tapad és nem mozdul el helyéről (Rási).

Gen 7,18
elhatalmasodtak a vizek. Befedték a földet. A víz növekedésében három fokozat volt: az elsőt jellemzi a bárka felemelése (17. v.), a másodikat a bárka úszása (18. v.), a harmadikat a hegyek teljes elmerülése (19. v.).

Gen 7,20
Tizenöt könyökkel. Ez azt jelenti, hogy a víz szintje körülbelül 6 méternyire állott a legmagasabb hegyek felett.

Gen 7,21
Amit VI,17 – megjósolt, szószerint teljesült.
minden ember. Azaz az egész emberiség a bárkán kívül.

Gen 7,24
hatalmasodtak. Uralkodtak a földön. 40 napi zápor után a vizek elérték legmagasabb szintjüket és ebben a helyzetükben maradtak 110 napon át. Csak az özönvíz kezdetétől számított 150 nap után kezdtek a vizek csökkenni.

Gen VIII.

1–5. A vizek csökkenése.

Gen 8,1
Isten megemlékezett ígéretéről, amelyet Nóénak tett, hogy meg fogja őt óvni és mindazt, ami vele volt a bárkában (Ibn Ezra). Az állatok határozottan bennfoglaltatnak Isten jóságos elgondolásában. Mivel feledés nincs Isten előtt, a „megemlékezést" sem lehet szószerint értelmezni (Kimchi). Ez a kifejezés, ami különben az imánkban gyakran fordul elő, csak emberi beszédmód Istenről (antropomorfizmus).
lecsillapodtak. A héber ige a harag lecsillapodására is alkalmazható (Eszt. II,1). Megnyugodott a víz a vihar tombolása után.

Gen 8,3
visszahúzódtak… folytonosan. Azaz: fokozatosan csökkentek.
százötven nap múlva. V. ö. VII,24. Az özönvíz (VII,11) a második hó 17-én kezdődött; és 150 nap után, a hetedik hó 17-én annyira csökkent, hogy a bárka Ararát hegyein talajt ért.

Gen 8,4
a hetedik hónap. Szószerint: a hetedik hónapban, a hónap…
Ararát hegyein. Ararát egy ország neve; l. Jezs. XXXVII,38., ahol a Septuaginta (LXX) Ararát-ot Armenia-val fordítja. Asszir feliratok „Urartu”-nak nevezik Armeniát. Az Ararát hegység több mint 5000 méter magas.

Gen 8,5
A vizek további 73 nap folyamán csökkentek, és azután a többi hegyek (ellentétben az Araráttal) csúcsai is kilátszottak.

6–14. A holló és a galamb.

Gen 8,6
negyven nap múlva. Azaz a tizedik hó első napja után, melyről az utolsó versben szó van.
ablakát. Héberül: chállón. Itt más kifejezés áll, mint VI,16-ban.

Gen 8,7
a hollót. A hollót választotta, mert az ragadozó madár és hullákkal táplálkozhatott, melyek nagy számban hevertek volna, ha a föld száraz lett volna.

Gen 8,8
És kiküldte a galambot. Rási kifejti, hogy a holló és a galamb elbocsátása közt 7 nap telt el, mert a 10-ik versben áll „várt *még másik* hét napig”. Nóé cserélte követét, mert a galamb megbízhatóbb adatokat hozhatott. A galamb növényevő és ha eleséget talál, Nóé megkapja azt a jelet, amire várt.

Gen 8,11
Este felé. Nóé bizonyára reggel bocsátotta el a galambot. Nagy távolságot repülhetett be, hogy nem tért vissza estig. Ebből az következett, hogy a földet köröskörül víz fedte.
olajfalevél. Mivel az olajfa nem nő nagyon magasra, Nóé megértette, hogy a víz nagyrésze eltűnt, de nem teljesen. Tehát várt még egy hétig. Bölcseinknek gyönyörű magyarázata van arra, hogy a galamb, mikor visszajött, a keserű olajfalevelet tartotta csőrében. Ez azt fejezte ki, hogy a keserű étel, ha Istentől jön, jobb, mint a legédesebb étel ember kezéből (Érúb 18b.).

Gen 8,13
első hónapjának. Két hónappal azután, hogy a hegyek csúcsai kilátszottak (5. v.).
eltávolította Nóé a bárka födelét. Levette a tető egy részét, úgyhogy láthatta, hogy mi van körülötte.
megszikkadt a föld színe. Azaz: a víz lefutott a föld felszínéről; de a környező földnek iszaposnak és mocsarasnak kellett még lennie, és nem lehetett biztonságban a talajra lépni.

Gen 8,14
száraz. Eltér az előbbi versben szereplő párhuzamos kifejezéstől; azt jelenti, hogy a talaj megszilárdult és a bárka lakóinak a súlyát el birta viselni.

15–22. A bárka elhagyása és oltárépítés.

Gen 8,17
nyüzsögjenek. A Tárgum így fordítja: ייתילדון = szaporodjanak.

Gen 8,19
családjaik. Azaz: fajtáik, mint Jer. XV,3.

Gen 8,20
oltárt épített. Nóé szükségét érezte annak, hogy kifejezze háláját Istennek. Ő a Bibliában az

oltárépítők úttörője.
égőáldozatokat. Az égőáldozatot teljesen megemésztette a tűz az oltáron, és semmit sem kapott belőle a pap vagy az, aki az áldozatot adományozta.

Gen 8,21
a kedves illatot. Nóé áldozata olyan kedves volt Isten előtt – emberi kifejezéssel –, mint a kellemes illat az embernek. Az antropomorfizmus elkerülése végett a Tárgum így fordítja: „És az Örökkévaló tetszéssel fogadta áldozatát”.
magában. Szószerint: szívéhez. Önmagához; értelme: Isten elhatározta.
Nem fogom többé megátkozni. Nem fog többé megismétlődni az az átok, ami Ádám idejében kimondatott (l. III,17). Valószínűleg az özönvíz „átka” is bennfoglaltatik ebben. Sohasem zúdul a világra ilyen méretű katasztrófa.
az ember miatt. Egyes magyarázók szerint „Ádám miatt” (Jacob).
az ember szívének. Egyes magyarázók szerint „Ádám szíve” (Jacob).
hajlama. Az ember rossz hajlama, a „jécer horá”, amely nagyon sokszor győz az ember jóindulata, a „jécer hatóv” felett.
ifjúságától fogva. Azaz: a jó és rossz ismeretének derengésétől kezdve.
amint cselekedtem. Jövőben Isten az egyes bűnösöket fogja megbüntetni, és nem az emberi nemet egyetemlegesen.

Gen 8,22
Az évszakok szabályos váltakozása nem szűnik meg. A Talmud szerint az év hat „évszakra” osztható. Mindegyik ilyen évszak két hónapig tart (Baba Mec. 106b.).

Gen IX.

1–17. A szerződés Nóéval. Az Ember hét parancsolata.

Gen 9,1
Az áldás, melyben Ádám részesült (I,28) megújíttatik, mert Nóé és fiai egy új nemzedék fejei. Az isteni áldás megerősíti őket, hogy hozzáfoghassanak egy elpusztult világ újjáépítéséhez.

Gen 9,3
Minden mozgó lény. A kifejezés itt tág értelemben magába foglal szárazföldi állatokat, halakat és szárnyasokat.
amint a zöld füvet. I,29-ben Isten a növényzetet az ember táplálékául rendelte, most engedélyt adott, hogy az ember az állatok húsát is élvezhesse.

Gen 9,4
vérrel. Bibliai felfogás szerint a vér azonos az élettel (v. ö. Deut. XII,23), „mert a vér a lélek”. Ez a gondolat egyenes következménye annak a ténynek, hogy amint a vér kifolyik a testből, az életerő gyengül és végre teljesen megszűnik. Az élet – bármilyen formában – a szentség egy elemét foglalja magában, miután Isten minden életnek a forrása. Ezért, noha engedély adatott az állathús evésére, egy korlátozás fennállott: az életnek teljesen el kellett távoznia a testből, mielőtt az ember a húst élvezi. Rási szerint ennek a korlátozásnak kettős természete van: először megtiltja az אבר מן החי-t, „egy darab levágását élő állatról” – primitív népek közt, pl. Abesszíniában előforduló barbár szokás; és másodszor semmi esetre sem szabad vért enni, mert az az élet székhelye, forrása. Ez a kettős tilalom: a kegyetlenség eltiltása állatokkal szemben és a vér élvezete, a legtöbb zsidó vágatási („sechita”) szabálynak és a hús előkészítésének („kaserolás”) az alapja, amit a zsidók megtartottak ősidők óta.

Gen 9,5

Véreteket pedig. Szószerint: „véreteket, mely saját lelketeké”. Bölcseink ezeket a szavakat szószerint értették, azaz: a ti élet-véreteket, és ehhez fűzték az öngyilkosság tilalmát (Baba Qama 91b.).
számon fogom kérni. Azaz: szigorú büntetést követelek.
állattól. Ha egy állat megöl egy embert, meg kell azt ölni (l. Ex. XXI,28–32), törvény az ökörről, amely felöklelt egy embert.
embertársának, az embernek lelkét. Ez a kitétel kiemeli az előbbi kifejezést „az ember kezétől”. Ha Isten az ember lelkét számonkéri az állattól, mely megölte őt, mennél inkább az embertől, aki embertársát pusztította el.

Gen 9,6

ember által. Ezt rendesen úgy értik, ahogy a Tárgum mondja, emberi közvetítés által, tanuk vallomása alapján, bírák ítélete szerint.
mert Isten saját képére. (Lásd I,27.) Itt az emberi méltóság ünnepélyes kifejezését látjuk, tekintet nélkül fajára vagy hitére. Mivel Isten az embert saját képmására teremtette, sohasem süllyedhet a tárgy vagy barom színvonalára; *egyéniség* marad, elvitathatatlan emberi jogokkal. Ezeknek az elvitathatatlan emberi jogoknak elrablása támadást jelent Isten ellen. Ezen a gondolaton alapszik a zsidó jogfelfogás, amely mindenkor tiszteletben tartja az egyén jogait.

Gen 9,7

Ez a vers nem az első vers felesleges ismétlése. Ez egy további okot nevez meg, hogy miért oly rettenetes Isten előtt a vérontás. Az Ő akarata, hogy az élet sokasodjék, és hogy ne csökkenjen gyilkosság által. A Talmud ezzel a verssel okolja meg a szigorú elítélését annak, aki a családalapítás parancsait nem teljesíti (Jeb. 63b.). A rabbinikus magyarázat ezekből a versekből hét alaptörvényt következtet: 1. a törvényszékek szükségességét, 2. az istenkáromlás tilalmát, 3. a bálványimádás tilalmát, 4. a fajtalanság tilalmát, 5. a vérontás és 6. a rablás tilalmát, 7. élő állatról levágott hús élvezetének tilalmát (Szanh. 56b.). Rabbijaink ezeket a törvényeket „Nóé utódai hét törvényé”-nek nevezik. Ez körülbelül azt jelenti, amit mi „természetes vallás”-nak nevezünk, ami az emberi társadalom szükséges alapja. Míg az izraelitáknak a Tóra valamennyi parancsolatát meg kellett tartaniok, e hét törvény megtartását követelték ősi időkben a zsidók a közöttük élt, vagy közösségükhöz csatlakozott nem-zsidóktól.

Gen 9,9

Íme én. Ha az ember – a gyilkolás elkerülésével – a maga részéről hozzájárul, hogy ne pusztuljon el az emberi élet, Isten soha nem fog új vízözönt hozni.
kötök. Szószerint: felállítom, azaz: megerősítem a szerződést, amely VI,18-ban szerepel.

Gen 9,12

jele. A szövetség állandóságának látható jele.

Gen 9,13

Ívemet helyezem. Ez nem azt jelenti, hogy azelőtt nem volt szivárvány, csak új szerepet kapott, mint az isteni ígéret jele, hogy nem lesz többé világpusztító vízözön. „Így kell a verset magyaráznunk: az ív, melyet a felhőbe helyeztem a világ teremtésétől fogva, ezentúl a szövetség jele legyen köztem és közted… a béke záloga” (Náchmánidesz). Ugyanez a magyarázó továbbá kijelenti: „El kell fogadnunk a görögök felfogását, hogy a szivárvány a nap tükrözése a nedves atmoszférában.” Azaz: a fény törése és tükrözése.

Gen 9,16

rátekintek. A Midrás megjegyzi: „Ha az égi vádló majd jön, megvádol és bűnösnek nyilvánít téged, akkor én a szivárványra tekintek és megemlékszem a szövetségről” (Rási).

Gen 9,17

Ez a befejező vers hangsúlyozza azt az eszmét, hogy a szövetség nem csak Nóéra vonatkozott, hanem minden húsra (élőlény), amely a földön van”.

18–29. Szőlőkert ültetése.

Gen 9,18
A főelbeszélés történeti fonala, t. i. az emberi nem története, itt folytatódik, miután egy epizódban szó volt a szivárvány szimbolikus értelméről. Sém, Hám és Jefet, a különböző fajok ősatyái, akiktől az egész emberiség származik.
Kanaán. Külön említi a következő elbeszélés miatt. Olyan apától, mint Hám, akinek erkölcsi érzésében olyan alapvető hiba volt, nem csoda, ha olyan rossz nép származott, mint a kanaániták.

Gen 9,19
népesedett be. Szószerint: „szétszóródott”. A „föld” itt a föld népességét jelenti, mint VI,11. és köv.; XI,1.

Gen 9,20
kezdett. A héber szó azt is jelenti „profán volt”. Ezért jegyzi meg Rási: „Nóé profanizálta önmagát, lefokozta magát. Mindent inkább kellett volna ültetnie, mint szőlőt” (Ber. Rabba), ami annyi sok bűnnek és gaztettnek az oka az emberek fiai közt.

Gen 9,21
kitakaródzott. „A Szentírás mutatja ebben az elbeszélésben, milyen szégyen és baj érheti iszákosság következtében még az olyan embert is mint Nóé, aki máskülönben igaz és jámbor volt Isten előtt. De más magyarázók kifejtik, hogy Nóé volt az első bortermelő, ő még nem ismerte ennek az italnak a részegítő hatását. Ami vele történt, az tehát intés az emberiségnek” (Luzzatto).

Gen 9,22
Hám, Kanaán atyja. Ez a határozatlan elbeszélés valamilyen undok cselekedetre vonatkozik, amelyben úgy látszik Kanaánnak része volt.
megmondta künnlévő két testvérének. Ahelyett, hogy fiúi tiszteletet tanusított volna és betakarta volna apját, Hám jó alkalmat látott benne a nevetésre és gúnyosan elbeszélte a dolgot testvéreinek.

Gen 9,23
ruhát. Szószerint: „felső kabátot”.
Sok zsidó és nemzsidó tanító kihagyja ezt az elbeszélést a gyermekek bibliatanításánál. Pedig ennek mély értelme van a gyermek erkölcsi nevelésében. Az okos gyermek itt-ott felfedez valami hibát vagy nevetséges dolgot szüleinél. De gúnyolódás és érzéketlen bírálgatás helyett a gyermeki szeretet köntösét kell a hibára teríteni és az arcot elfordítani. „Az én feladatom-e, hogy bíráljam szüleimet?” kellene a gyermeknek önmagától kérdezni (F. Adler).

Gen 9,24
legkisebb fia. Héberül „benó hakátán”, unokát is jelenthet, mint a francia „petit fils” (Wogue). A célzás nyilván Kanaánra vonatkozik. A Midrás szerint Kanaán látta először meg Nóét és sietett megmondani atyjának és ezáltal érdemelte meg az átkot (Ber. Rabba).

Gen 9,25
Átkozott legyen Kanaán. Szilárd meggyőződés volt régente (v. ö. XLVIII és XLIX), hogy az áldás vagy az átok, amit az apa mondott a gyermekre, a gyermek utódaira is kihatott. Itt eszerint a jövőnek az előrevetítésével találkozunk: a kanaániták degenerált szolgalelkű faj lesz.
szolgák szolgája. Hebraizmus, a felsőfok kifejezésére; azt jelenti, hogy a legalacsonyabb rendű szolga; v. ö. „Énekek éneke”, azaz „legszebb ének”.

Gen 9,26
Sém Istene. Értelme: áldott legyen Isten, aki a jövendő napokban teljesíteni fogja Sém utódainak – az izráelitáknak – azt az ígéretet, hogy nekik adja Kanaán országát birtokul és hogy Istenük és vezetőjük lesz.

Gen 9,27

Terjessze ki Isten Jefet határát. Szójáték a név eredeti jelentőségével, ami „terjedést” jelenthet. Jefet, az indo-európai és árja népek őse, a világi jólét és hatalom terjesztésének az áldását kapja, de laknia kell neki „Sém sátraiban”. Barátságos viszony fog fennállni a sémi és jefetida fajok közt. Ez az első univerzális előretekintés a Bibliában arra a korra, amikor az ellenségeskedés a nemzetek közt megszűnik és egyek lesznek Izráel Istenének felismerésében.
A „Jefet” szó „szépséget” is jelent. Bölcseink a szépséget a tisztaság kategóriájába számították; és kívánták, hogy Jefet, t. i. Görögország szépsége, Sém sátraiban lakjék (Meg. 9b.).

Gen X.
A nemzetek leszármazásának táblázata.

Ez a fejezet a föld népeit Nóé fiaiig vezeti vissza. A főbb fajok és népek, amelyeket az izraeliták ismertek, úgy szerepelnek, mintha egy nagy családnak különböző ágai lennének. Így valamennyi nemzet közös származásúnak van feltüntetve. Tehát minden ember testvér. Ez a magasztos felfogás *az emberi nem egységéről* egyenesen következik az Egyisten hitéből, és mint ilyen, a zsidóság egyik alapvető eszméje. A politeizmus sohasem emelkedett fel az egyetemes emberiség eszméjéig. A pogány társadalom „megbukott, mert nem tudta felismerni az erkölcsi kötelességet, ami közös emberiségünkből következik” (Elmslie). Ezért egyetlen ókori nép irodalmában sem találunk párhuzamot ehhez a fejezethez. Joggal nevezték messiási dokumentumnak.
Ez a fejezet alapjában véve *vallási* jellegű, mindamellett az úgynevezett „nemzetek táblázata” – minden archeológiai kutatás eredményének megfelelően – etnográfiai szempontból eredeti dokumentum, amely semmi más által nem helyettesíthető (Kautzsch). Adatainak minden lényeges részlete régi emlékek bizonyítékai által megbízhatónak, igaznak bizonyult.

Gen 10,2

Kisázsia népeinek a neveit tartalmazza.
Gómer. Kimmeriaiak, a Kaspi-tó partjain.
Mágóg. Skythák, akiknek a lakóhelye a Kaukázus lankáin volt.
Madáj. A médek.
Jáván. A görögök (ionoaiak, régi nyelven jawanok).

Gen 10,3

Askenaz. Armeniában, az Ararát szomszédságában éltek (Akkad, Askuza). A későbbi zsidó irodalomban Askenaz Németországot jelenti; ezért nevezik „askenázok”-nak a német területekről származó zsidókat.
Rifat és Tógarma. Népek Kis-Ázsiában.

Gen 10,4

Elisa. Egyesek a „Hellasz” szót látják ebben a névben. Mások Dél-Itáliával, Sziciliával vagy Ciprussal azonosítják.
Tarsis. Gyakran szó van róla a Bibliában mint virágzó, gazdag tengeri kikötővárosról. Általánosan azonosnak tartják Tartessusszal a régi Spanyolországban.
Kittim. Főniciai eredetű nép, Ciprus szigetének egy részén lakott.
Dódánim. I. Krón. I,4–25-ben (amivel ezt a fejezetet össze kellene hasonlítani) Rodanim-nak van írva, azaz Rhodos sziget lakói az Égei-tengerben. Mindkét alak רודנים és דודנים rövidítés דודנים-ból, ami a Tárgum–Jónatan-ban áll, és Dardaniára vonatkozik, Trója területén (Luzzatto).

Gen 10,5

Ezek közül. Azaz Jáván fiaitól, akik szerepelnek az előbbi versben.
váltak külön. Mint külön országok különböző lakosságuk miatt.
nyelve… szerint. A különböző nyelvek keletkezéséről a következő fejezetben szól. Bölcseink kifejtik, hogy a Biblia elbeszélései nem tartják meg mindig az időrendi sorrendet. Néha egy eseményt előbb mond el, néha egy későbbi dologgal kapcsolatban beszélt róla: ם ומאוחר בתורה

אין מוקד (Pesz. 6b).

Gen 10,6

Hám. Egyiptom legrégibb neve „Chem” volt, ami „feketét” jelent, kétségtelenül célzás az egyiptomi talaj fekete színére.
Kus. Aetiópia.
Micráim. Egyiptom leggyakoribb neve. A héber szó duális, és a kettős Egyiptomot, Alsó- és Felső-Egyiptomot jelenti.
Put. Libya.
Kanaán. Ez a szó valószínűleg összefüggésben lehet a כנע (megalázkodni, alacsonynak lenni) tővel, a Kanaán eredetileg a föniciai és filiszteus tengerpart mélyen fekvő síkságát jelenthette. Később ez a név egész Nyugat-Palesztinát jelentette. E vers szerint Micrájim és Kanaán fivérek; azaz Palesztina és Egyiptom ugyanazon birodalom részei. Ez csak a 19. dinasztia korában állott fenn, Mózes korában (Sayce). Nem ez volt azonban a helyzet a babilóni fogság korában, amikor a „P” állítólagos szerzője élt volna. A „perzsa” szó nem fordul elő a mi fejezetünkben, mert Mózes korában a perzsák még nem léteztek.

Gen 10,7

Törzsek és helységek a Vörös-tenger afrikai partján, vagy a szemben lévő arabs parton.
Seba. Nagy kereskedő állam Dél-Arábiában. Seba királynője meglátogatta Salamon királyt (I. Kir. X).

Gen 10,8

Nimródot. Nimród Hám leszármazottja. Ma azt a véleményt fogadják el, hogy a sumérok, a babilóni kultúra eredeti megalapítói, nem semiták.
hatalmassá. Uralmat és hatalmat szerzett hódítás és megfélemlítés által.

Gen 10,9

hatalmas vadász. Szószerint „a vadászat hőse”. Asszír emlékeken sokszor láthatók fejedelmek és főurak vadászat közben.
az Örökkévaló előtt. Emfatikus kifejezés, mint „nagyon nagy vadász”; v. ö. Jóna III.3. „Ninivé igen nagy város volt Isten előtt.” Ami azt jelenti, hogy Ninive roppant nagy város volt.
azért mondják. Ez a kifejezés közmondást vezet be; v. ö. XXII,14; Num. XXI,14 stb. Nimród hőstettei közmondásossá váltak.

Gen 10,10

Birodalmának kezdete. Amidőn uralkodni kezdett, uralma az itt felsorolt városokra terjedt ki.
Bábel. Babilón; építését leírja a következő fejezetben. Az ősi Kelet központja volt, és több évszázadon át a világ uralkodója.
Erek. A babilóni „Uruk” város, ma „Warka” a neve, az alsó Eufrátesz balpartján.
Akkád. Agade város neve; Akkád egy tartománynak is a neve Észak-Babilóniában.
Sineár. Héber név Babilónia jelölésére; v. ö. XIV,1.9; Józsua VII,21 stb. A kifejezés hasonlít „Sumir”-ra, a sumeriak országára (Delitzsch, Jampel). Akkadul: Saanhaar.

Gen 10,11

ment Assurba. Az archeológia megerősíti azt a bibliai megállapítást, hogy Asszíria városai létüket a babilóni hatalom hódításainak és gyarmatosító terjeszkedésének köszönhették.
Ninivét. Asszíria fővárosa.

Gen 10,12

nagy város. Azaz: Ninivé két másik helységgel együtt képezett egy nagy várost (Jóna III,3).

Gen 10,13

Lehábim. Libyaiak.
Naftuhim. A Nílusdelta lakói.

Gen 10,14
Pátruszim. Felső-Egyiptom, Pathros lakói.
ahonnan származtak a filiszteusok. Nehézség rejlik abban, hogy Deut. II,23 és Ámósz IX,7 szerint a filiszteusok Kaftorból, azaz Krétából származnak. A magyarázat az lehet, hogy két felől vándoroltak be filiszteusok: az egyiptomi tengerpart felől és Kréta felől. Ő róluk nevezték az országot Palesztinának.
Kaftórim. Kréta lakói.

Gen 10,15
Cidónt, első-szülöttjét. „Első-szülött”: a kanaániták legrégibb települése. Cidón volt a régi Fönicia fővárosa és az egész ország megjelölésére szolgál.
Hétet. A hetiták, hatalmas és harcias nemzet, akik Szíriában és Kis-Ázsiában uralkodtak 1800–900 ante. E század elejétől kezdve kultúrájuk csodálatos emlékeit ásták ki és nyelv-emlékeiket is megfejtették.

Gen 10,16
Jebuszit. Ez a törzs Jeruzsálemben és környékén lakott, amelyet régente Jebusz néven ismertek.
Emórit. Ez a kifejezés néha az összes Kanaán-beli lakosokat jelenti a zsidó honfoglalás előtt, néha azonban egy külön harcias törzsre vonatkozik, mely a többi Kanaán-beli lakosság közt élt.
Girgásit. Egyike azoknak a népeknek, amelyeket az izraeliták elűztek Kanaánból (XV,21). Talán összefüggésben van a גרש-tővel. Ismeretes föniciai személynév: גרגש.

Gen 10,17
Ezek a törzsek, amelyek ebben és a következő versben szerepelnek, többé-kevésbé közel laktak a Libánon-hegységhez.

Gen 10,18
Hamátit. Hamát, Szíriában, egykor hatalmas királyságnak volt a fővárosa (Jezs. XXXVII,13).
elszéledtek. Kiterjeszkedtek arra a területre is, amelyről a következő versben van szó.

Gen 10,19
A kanaániták határa eredetileg úgy haladt, ahogy ebben a versben áll – Cidóntól északon Azzáig délen, és Szodoma és Gomorától délkeleten, Lesáig északkeleten Palesztinában.
22–24
E genealógiai táblázat szerint Éber Sém dédunokája volt; és ő volt Ábrahám őse, akit ha-ibri-nek neveznek (XIV,13). „Éber”-ből van a „héber” szó, az a név, amelyen az izraelitákat az idegen népek ismerték. Ébert külön kiemeli a Biblia, mert Ábrahámon keresztül ő Izráel népének az ősatyja.

Gen 10,22
Élám. Egy országnak és egy népnek a neve, Babilóniától és a Perzsa-öböltől keletre – a legtávolabbi keleti nép, amellyel Sém utódai érintkezésbe kerültek. Mivel a történelem Élámja árja, kétségbe vonták a Biblia felfogását, amely szerint Élám Sémnek a fia. A francia kutatások Susá-ban azonban bebizonyították, hogy a legrégibb élámi feliratokat babilóni nyelven írták és ez igazolja, hogy régente Élámnak sémi lakossága volt. A bibliakritikusoknak nincs ínyére, hogy megfosztják őket egyik alapvető bizonyítékuktól, amit e fejezet szavahihetősége ellen felhoznak. Mivel azonban kénytelenek elismerni, hogy a tudósítás Élámról helyes, megjegyzik: „Abból a tényből, hogy ez a bibliai állítás helyes, nem valószínű, hogy a bibliai szöveg írója ismerte” (Driver). Nem kell világosabb bizonyíték a bibliakritikusok negativ dogmatizmusa ellen.
Assur. Asszíria, a leghatalmasabb a semita népek közt.
Arpaksád. Sayce ezt a nevet „Chasd területének” magyarázza (v. ö. ‘Úr Kaszdim’, azaz „a kaldeusok Úr”-ja).
Lud. A lydiaiak, Kis-Ázsiában.
Arám. Az arameus vagy szír nép, melynek területe Mezopotámiát, „A két folyam Aramjá”-t (‘Aram Naharajim’) is magába foglalta. Mind az aram népnek, mind az aram nyelvnek nagy befolyása volt a zsidó történetre, illetve a héber nyelvre.

Gen 10,23
Uc. Az az ország, ahol Jób élt (Jób I,1). Écha IV,21 szerint az edomiták Uc földjén laktak.
Hul, Geter. Helységek Szíriában, melyeket nem tudnak azonosítani.
Más. Talán azonos az ékiratokban említett: Ka-ši-ia-ru helységgel, a klasszikus időben mons Masius néven volt ismert.

Gen 10,25
osztatott fel. A „föld" szó a lakosságát jelenti: célzás a népek szétszóródására, amiről szó lesz a következő fejezetben.
Peleg. Asszírban „palgu" csatornát jelent; Sayce szerint a „föld felosztása" a babilóni csatornarendszer bevezetésére vonatkozik.

Gen 10,26
Joktán. A déli arabok ősének tekintik.
Hacármávetet. Hadramaut országa, Dél-Arábiában.

Gen 10,29
Ófirt. Híres aranyáról (I. Kir. IX,28 és X,11 stb.).

Gen 10,30
Ezeket az arab területeket nem tudják határozottan megállapítani.

Bábel tornya és a nyelvek sokfélesége.

A Genezis XI. fejezetét többen úgy magyarázzák, hogy folytatja az előbbi fejezet tárgyát és azt a gondolatot juttatja kifejezésre, hogy az isteni eszménykép volt: egy emberiség egyesítve közös nyelv által. Tekintettel az emberiség tagozódottságára a nyelvek különbözősége által, ami gyakran a meg nem értés, az ellenségeskedés és háború oka volt, ez a fejezet arra a kérdésre válaszol, hogy miképen szűnt meg az eredeti, Isten által elrendezett nyelvi egység, az emberiség egyesítésének nélkülözhetetlen feltétele. Csak egy rettenetes bűn, istentelen szellemben végrehajtott vállalkozás és szemmel látható nyílt lázadás Isten ellen lehetett az oka az emberiség ilyen erkölcsi katasztrófájának (Steinthal). A zsidók számára a pogány istentelenségre állandóan emlékeztető jelképek voltak a „ziggurat"-ok, Mezopotámia templomtornyai, amelyek óriási magasságig emelkedtek, mintha az eget akarnák ostromolni.
A legmagasabb ilyen tornyot Babilonban képzelték, az ősi fényűzés és hatalom középpontjában. Bölcseink állítása szerint Bábel tornyának építői az eget akarták ostromolni, hogy háborút indítsanak az istenség ellen (Ber. Rabba XXXVIII,6); és „mivel az asszír és babilóni 'ziggurat'-ok legmagasabb pontján oltár volt fölállítva, ezekben a szavakban talán kevesebb meseszerűség rejlik, mint ahogy gyakran gyanítják." (Ryle). Zsidó legendák szólnak a toronyépítők istentelenségéről és embertelenségéről. Ha a toronyépítés közben egy ember leesett és meghalt, senki sem törődött vele, de ha egy tégla esett le és darabokra tört, szomorkodtak, sőt sírtak is (Midrás Hággádól I,184.; [l. Scheiber, Keleti hagyományok a nyelvek keletkezéséről. Tanulmányok Blau Lajos emlékére 256.]). Ez a kép kitűnően jellemzi a régi és modern pogány civilizációt. Ilyen vállalkozás kihívta az isteni büntetést; ez a lázadás és hatalomvágy megtört az állandó osztódás által, amely a nyelvek különbözősége folytán keletkezett.
Ibn Ezra azonban egészen másképpen magyarázza ezt a fejezetet. „Az építők célja egyszerűen az volt, hogy szétszóródásukat megakadályozzák és hogy biztosítsák egy helyen tartózkodásukat. De mivel ez a cél ellentétben állt a Gondviselés akaratával (IX,1; I,28), hogy az egész földet be kell népesíteni, szándékuk meghiúsult". A kifejezés „amelynek csúcsa az égig érjen", úgy magyarázandó, hogy a tornyot nagyon magasnak tervezték, hogy igen nagy távolságból látható legyen és gyűjtőpontjául szolgáljon az egész emberiségnek.

Gen XI.

1–9. A torony építése.

Gen 11,1
egy volt a nyelve. Jobb így; ‘kevés szavak’, azaz csekély szókincsük volt (Malbim).

Gen 11,2
síkságot. Babilónia területe majdnem megszakítás nélküli síkság.
Sineár. V. ö. X,10. Mindinkább megerősödik az a felfogás, hogy Babilónia volt a legrégibb kultúra bölcsője.

Gen 11,3
vályogot. Babilóniában agyagtéglát használtak építőanyagúl.
égessük téglává. A téglákat rendszerint napon szárították; de, hogy tartósabbakká tegyék, tűzben edzették.
gyanta. Földkátrány.

Gen 11,4
amelynek csúcsa az égig érjen. Túlzás; v. ö. Deut. I,28 „nagy és égig erősített városok” (Támid 29a).
nevet. Ha mind együtt laknának, hatalmasak és híresekké lennének.

Gen 11,5
leszállott. Ugyanígy XVIII,21 is. Antropomorfizmus. Bölcseink innen vezetik le azt a szabályt, hogy a bírónak nem szabad a bűnöst elítélni, mielőtt nem vizsgálták meg őt is és vétkének a természetét is. Isten is tanácskozik az égi seregeivel (Rási, Szanh. 38b.).

Gen 11,6
kezdete annak, amit csinálnak. Az emberi történet e kezdetleges korszakában az emberek méltatlan cél elérésére egyesültek. Ha tervük nem hiusult volna meg, egyesült erejüket erőszakos célokra használták volna később.
Minden emberi erőkifejtés hiú és értéktelen, ha gőgösség diktálja azt és Istentől való eltávolodásra törekszik.

Gen 11,7
szálljunk le. Pluralis majestatis, mint I,26.

Gen 11,9
Bábelnek. Ez – jó példája a népies etimológiának, amely a hangzás hasonlatosságán alapszik és gyakori a Szentírásban. Bábel asszír neve annyit jelent, mint „Isten kapuja”.

10–32. Sémtől Ábrahámig.

Gen 11,10
Ezek Sém nemzetségei. Ez az új fejezet – az általános történet elhagyása után – visszatér a Tóra első könyvének fő céljához, a beszámoláshoz a zsidó nép alapítóiról, Ábrahámról, Izsákról és Jákóbról, és az utóbbi gyermekeiről. Ábrahám visszavezethető tíz egymásutáni nemzetségen át Sémig, Nóé fiáig.

Gen 11,16
Peleget. Lásd X,25. Peleg utódai kimaradtak az előbbi fejezetből, mert itt kell említést tenni róluk.

Gen 11,26
Ábrámot. Ez a név általánosan használatos volt Babilóniában. „Abi-rama”, egy tanunak a neve egy babilóni okmányban jóval Ábrahám napjai előtt.

Gen 11,28
színe előtt. Még apja életében.
Ur-Kaszdimban. Rendesen azonosítják Mugheir várossal, az Eufratesz mellett, az Eufratesz és Tigris egyesülésétől valamivel keletre. Az Úr név előfordul feliratokban ‘Uru’ formában. Ó-babilóni királyváros volt és a holdistenség tiszteletének a főhelye. Az elmúlt években csodálatos felfedezésekre jutottak, és mindíg újabb dolgokat találnak romjai alatt. Ezek lehetővé teszik, hogy élénk képet kapjunk Ábrahám szülővárosa életéről az ő napjaiban. (Lásd: C. Leonhard Woolley: Ábrahám, 1936.)
Kaszdim. Ez a név gyakran áll a Bibliában „babilóniaiak” jelölésére.

Gen 11,29
Száraj. ‘Száraj’ és ‘Nahor’ nevek is gyakoriak a babilóni feliratokban.
Milka. A fontosság, amiért kiemelik, abban rejlik, hogy ő volt az ősanyja Rebekának, Izsák feleségének (XXII,20.23; XXIV,15).
Jiszkának. Ez a Shakespeare-nél előforduló ‘Jessica’ név alapja.

Gen 11,31
Hárán. Város a Mezopotámiától nyugatra vezető főúton. Csomópontja azoknak a kereskedelmi utaknak, amelyek Babilóntól délre, Ninivétől keletre, és Damaszkusztól nyugatra vezetnek.

Gen 11,32
Ábrahámnak Háránból való kivonulása után hatvan évvel halt meg Terah; de már itt említi ezt a Szentírás, hogy befejezze Terah élettörténetét és hogy Ábrahám élete kerüljön a középpontba.

C)
A vízözön és babilóni párhuzamai.

Vízözön-elbeszélés igen sok van és a világ minden táján előfordul. De ezek a Biblia tanulmányozójának vagy a mai olvasónak kevés érdekességet nyujtanak. Mégis a bibliai vízözön-elbeszélés babilóni párhuzama külön figyelmet érdemel. Mind a hasonlóságok, mind az eltérések a két elbeszélés között nagyon fontosak a bibliai elbeszélés megértése és helyes értékelése szempontjából.
A babilóni elbeszélés körülbelül így szól: Az istenek elhatározzák, hogy vízözönt bocsátanak a földre. Az egyik isten, *Ea,* aki jelen volt a tanácskozáson, elhatározza, hogy megmenti *Utnapistim* nevű kedvencét, – a babilóni Nóé neve. Figyelmezteti a fenyegető veszélyre és egyúttal megparancsolja neki, hogy egy hajót építsen. *Utnapistimet* „a legokosabbat” el is látja hazug kifogással, amit ez kortársainak mondjon, ha kérdeznék hajóépítése célja felől. (A rabbinikus legendában Nóé a hajóépítés éveiben a megtérés hirdetője volt. „Térjetek meg gonosz utaitoktól és éljetek”, ez az ő intése embertársai számára.) Amint felépült a hajó, *Utnapistim* megtölti vagyonával, családjával, rabszolgáival, melyekhez kézművesek is tartoztak, házi- és vadállatokkal. Azután maga is beszáll a hajóba és bezárja az ajtót maga mögött. A vihar hat nap és hat éjjel dühöng, míg az egész emberiség elpusztul, és még az istenek is „összekuporodtak félelmükben, mint a kutyák”. A hetedik napon kiküld egy galambot, amely visszatér hozzá. Azután elbocsát egy hollót, amely már nem tér vissza többé. Erre *Utnapistim* kiereszti az összes állatokat, elhagyja a hajót és áldozatot mutat be. „Az istenek gyülekeztek, mint a legyek az áldozat felett.” Azután civakodni kezdtek az istenek; de végre *Utnapistimet* megáldották és felvették az istenek sorába.
A hasonlóságok a babilóni és a bibliai elbeszélés közt kézenfekvők. Elég egy pár közös vonás kiemelése: az egész emberi-nem pusztulásra van ítélve; egy ember az övéivel és az állatokkal megmenekül egy hajón; a galamb és a holló epizódja; miután az ember elhagyja a hajót, áldozatot

mutat be és isteni áldásban részesül.
De sokkal nagyobb jelentőségűek az eltérések a két elbeszélés között. A babilóni elbeszélés erkölcs nélküli és politeisztikus, egység és kimondott cél nélkül, hiányzik benne a méltóság és a tartózkodás. Nem ilyen a tömör, egyenes és egyszerű héber elbeszélés. A babilóni istenek veszekedő, álnok és bosszúálló csoportja helyett, akik rosszindulatúak egymással szemben és rosszindulatúak az emberekkel szemben, a bibliai változat az Egy Legmagasabb Istenről szól –, aki szent és bánásmódjában az emberrel szemben igazságos. Ellentétben babilóni párhuzamához a héber vízözön-elbeszélés annak az örök igazságnak a hirdetése, hogy az emberi társadalom alapja az igazság és hogy minden társadalom, amely nélkülözi az igazságot, megérdemli a pusztulást és okvetlenül el is pusztul. Nóé megmenekül, de nem mennyei szeszély következtében, vagy mert az Istenek kegyence, vagy mert ő „rendkívül okos" volt, hanem mert igaz és jámbor volt az ő züllött nemzedékében. Olyan ember, aki méltó volt Isten kegyelmére épúgy, mint arra, hogy új korszakot nyisson meg az emberiség történetében. Áthidalhatatlan szakadék választja el a bibliai vízözön-elbeszélést a babilónitól. A közöttük fennálló lényegbevágó erkölcsi különbség elismerést nyert még azoknál is, akik egyébként nem egészen elfogulatlanok a Bibliával szemben. „A bibliai vízözön-elbeszélésben igazi erő rejlik, hogy felrázza a világ lelkiismeretét, és ezzel a nevelő és erkölcsi célzattal íródott. Ennek pedig nincsen nyoma a biblián kívüli vízözön-mondákban" (A. Jeremias).
Az asszíriológusok szerint ennek az elbeszélésnek babilóni változatát Ábrahám korában jegyezték fel. Tehát ismeretesnek kellett lennie lényegében Izráel fiai előtt Kanaánban és később Egyiptomban. De abban a formában, amelyben – Isten gondviselése által – az ősatyák azt udódaiknak továbbították, meg volt tisztulva minden oda nem illő elemtől és az Egyisten örök igazsága érvényesülésének hirdetője lett. „A babilóni párhuzam csak arra szolgál, hogy az összehasonlítás által világosabban lássuk Izráel Isten-eszméjének egyedülálló nagyságát, mely megtisztította és átformálta az ősi vízözön-hagyománynak legvisszatetszőbb és legcsúnyább elemeit is" (Gunkel).

D)
Van-e két ellentétes elbeszélés a teremtésről és a vízözönről a Bibliában?

Azok a tudósok, akik az úgynevezett „bibliakritikusokhoz" tartoznak, azt állítják, hogy a Bibliában a vízözön elbeszélést jóval Mózes után jegyezték fel. Az összes ellentétes archeológiai bizonyítékoknak ellenére azt állítják, hogy Dávid kora előtt az írás művészete nem volt ismeretes Izráelben. Mint minden primitív népnek, Izráelnek is lehettek bárdjai és regősei, akik előadták és énekelték a legendákat és meséket a régi hősök nagy cselekedeteiről; és évszázadok folyamán Izráelnek ezek a korai legendái és elbeszélései szilárd irodalmi formát kaptak két meghatározott gyüjteményben. Egyikét ezeknek a feltételezett „gyüjteményeknek" *E*-nek nevezik, mert az *Elóhim* (azaz: Isten) istennév használatos benne, és azt állítják, hogy az Északi Birodalom (Izráel) prófétái köreiben keletkezett, a IX. században ante, a másik „gyüjteményt" *J*-nek nevezik, mert szabályosan használja azt az *IHVH* istennevet, amelyet mi Adonájnak (fordításunkban: Örökkévaló) olvasunk és szerintük ez Júdea prófétai köreiben keletkezett a VIII. században ante. Egy harmadik irodalmi termék *(Deuteronomium)* szerintük Jósia király idejében keletkezett; ezt nagy *D* betűvel jelzik röviden; a Tórának egy negyedik része a babilóni fogságból való visszatérés után jött volna létre, a *„Papok Tana",* amit *P*-nek neveznek *(Priestercodex).* De mivel ezek a különböző „források" *E. J. D.* és *P.* nem léteznek sem együtt, sem külön-külön, az a föltevés, hogy a zsidó történet különböző fokozataiban ezek a különböző részek összeegyeztettek és a „szerkesztők" egymást követő sora egybegyüjtötte őket. E kommentár másik helyén ki fogjuk mutatni ennek a felfogásnak teljes alaptalanságát. De ezen a helyen megvizsgáljuk a főokokat, melyek a kritikusokat arra késztették, hogy a tóraszöveget különböző forrásokra osszák fel. Ezek az okok a következők: *a)* Az állítólagos különbözőség az Istennevek használatában; *b)* feltételezett eltérések a különböző „források" adataiban. És szerintük sehol a pentateuchusban nem olyan világosak az eltérések az Istennevek

használata tekintetében és az adatok részleteiben, mint ezekben a fejezetekben, melyek a teremtést és a vízözönt tárgyalják. Ezek a részek tehát a legjobb példái annak, hogy mennyire helytállók vagy nem helytállók a bibliakritikusok állításai.
A) A Genezis I. és II. fejezete szerintük két külön elbeszélést tartalmaz a teremtésről. Genezis I–II,3 állítólag *„Priestercodex", P.* és szerintük exilium utáni rész; míg Genezis II,4–25 prófétai elbeszélés, *J.* és állítólag két évszázaddal régebbi.
De van-e egyáltalán két elbeszélés a teremtésről? Lehet Gen. II,4–25-öt komolyan annak venni? Hiszen mást mond el, mint az első fejezet, nem írja le a nap, a hold és a csillagok, a tenger és lakóinak keletkezését. Sőt ég és föld is csak közvetve vannak itt említve, egy bevezető szólásmódban. Gen. II,4–25 feltételezi Gen. I-et, kiegészíti azt, és anélkül érthetetlen lenne. A két forrásnak feltételezett megkülönböztetése különböző istennevek használata által tévesnek bizonyul mindjárt a kezdetnél. Az *Elóhim* kifejezést szerintük kizárólag a Gen. I. *Priestercodex*-írója használja; az *Ádonáj* istennevet pedig csak a feltételezett prófétai szerző, akinek Gen. II,4–25-öt tulajdonítják; *és mégis az Elóhim szó húszszor fordul elő együtt az Ádonáj szóval,* Gen. II,4–25-ben és a III. fejezetben, amit ők szintén prófétai eredetűnek tartanak. A kritikusok ezt a nehézséget azzal a kijelentéssel akarják kiküszöbölni, hogy az „Elóhim"-ot itt beiktatta a „szerkesztő" húszszor. De hiszen a párbeszédben Éva és a kígyó közt *Elóhim* áll Ádonáj nélkül! Talán ez is beiktatás (interpolatio)?
Amint II,4 magyarázásánál kifejtettük, a váltakozó vagy összetett *Elóhim* és *Ádonáj* kifejezés az Istennév értelmében egyáltalán nem jelent nehézséget. Használatuk különbözik, az összefüggés természete szerint. A Világegyetem teremtésével kapcsolatban (Genezis I.) az *Elóhim* istennév használatos. Istennek emberi lényekkel való irgalmas kapcsolatában (Gen. II,4–25), az *Ádonáj,* az Örökkévaló nevet használja. Nincs semmi különös vagy rendkívüli ebben. Mi is különböző elnevezéseket használunk, mint Isten, Legfelső Lény, Mindenható, Örökkévaló, az összefüggésnek és az alkalomnak megfelelően. Ugyanaz az író különböző alkalommal használhatja ezeknek a kifejezéseknek mindegyikét az Isten-fogalomra. Az összefüggés természete dönti el, hogy melyik Istennevet használja. Így tehát a különböző istennevek a héberben nem bizonyítják több szerző létét, hanem csak azt, hogy az illető istennév mindig a kifejezendő eszmével kapcsolatosan használtatik. Hoffmann Dávid, a jeles magyar származású tudós, W. H. Green és Benno Jacob megvizsgálták a Genezisben előforduló összes istenneveket, és bebizonyították, hogy pontosan beleillik minden név abba az anyagba, amelyben előfordul.
B) Épúgy, ahogy nincs két teremtés-elbeszélés, nincs két vízözön-elbeszélés sem. Itt szintén nem válik be az istennév mint „próba". Egy példa elegendő: „És akik bementek, hím és nőstény ment be minden testből, amint megparancsolta nekik Isten (Elóhim); és az Örökkévaló (Ádonáj) bezárta őt" (VII,16). A bibliakritikusok szerint ezt a verset a *P.* szerzője írta, tehát csak az *Elóhim* kifejezésnek kellene itt állnia; és mégis Elóhim után közvetlenül *Ádonáj*-t ír. A kritikusokat kész elméletük kényszeríti, hogy a „zavaró" szavakat *J*-nek tulajdonítsák, noha az egész rész *P*-hez tartozik. Akik nem bibliakritikusok, azok persze egyáltalán nem találnak itt nehézséget; Ádonáj áll a vers végén, mert az Örökkévaló bezárta a bárka ajtaját, ami irgalmas cselekedet volt. Az Elóhim és Ádonáj nevek ilyen közös használata mellett, – amint azt Gen. II-ben láttuk – az istennevek különbözőségén alapuló elmélet összeomlik.
Épp olyan alaptalan az a fennen hirdetett „bizonyíték", hogy feltűnő ellentmondások vannak azok között az utasítások között, melyeket Nóé kapott; és ezek az ellentmondások kényszerítenek bennünket arra a feltevésre, hogy két forrás van. Nóé először azt az utasítást kapja (VI,19), hogy minden állatból kettőt vigyen a bárkába; míg a következő fejezetben az áll, hogy parancsolja neki Isten, hogy minden állatból kettőt vigyen, de *hetet* a tiszta állatokból. A válasz egyszerű: VI,19 nem mondja, hogy *csak* kettőt vigyen minden fajból. Az első parancs általános; míg a második parancs a bárkába való belépésnél részletesebb, és utasítja Nóét, hogy a tiszta háziállatokból *hetet* vigyen, mert azok neki táplálékul fognak szolgálni és később áldozatul. Ilyen általános megállapítások (כלל), melyeket egy részletmegállapítás követ, (פרט) szabály a Szentírásban. Így, az első vers Gen. I-ben „Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet", általános megállapítás. Ezután következik a kiegészítő részletmegállapítások egész sorozata, amelyek a teremtés részleteit írják le. Itt pedig

bizonyosan nincs ellentmondás az általános megállapítás között, amely szerint a világegyetem mögött Egy Teremtő van, és a fejezet hátralévő részei között, ahol a teremtés különböző részleteit írja le. Ugyanez az általános és részletes megállapítás törvénye érvényes a Nóénak adott paranccsal szemben is.
De a kritikai elmélet teljes csődjét bizonyítja maga a babilóni változat is. A babilóni verzió egyezik a bibliai elbeszéléssel, *annak csaknem teljességében.* Egyes vonásokban a *P*-nek tulajdonított részekkel egyezik; például a részletes utasítások a bárkaépítésre, az a megállapítás, hogy a bárka egy hegyen nyugodott, stb. Viszont más vonásokban azokkal a részletekkel mutat rokonságot, amelyeket *J*-nek tulajdonítanak, például a madarak elbocsátása, a későbbi oltárépítés és az áldozat bemutatása. Ez megdönthetetlen bizonyítéka a bibliai vízözön-elbeszélés egységének.
A bibliakritikusok eljárása a teremtés és vízözön fejezeteivel szemben jellemző egész módszerükre. Ez igazolja Anglia utolsó lord-kancellárjának, Halsbury grófjának tiltakozását is, aki 1915-ben kijelentette: „Én a magam részéről azt, hogy a Genezis különböző részleteit sok elképzelt szerzőnek tulajdonítják, nagy badarságnak tartom. Nem értem azoknak az embereknek magatartását, akik egész elméleteket építenek efféle feltevésekre, amelyekre a legcsekélyebb bizonyíték sincs.” Egy nemzedékkel Halsbury grófja előtt, Lecky történetíró hasonlóan nyilatkozott: „Bocsássák meg azt a felfogásomat, hogy az ilyenféle kutatást gyakran túlzott hiszékenységgel végzik. Egy valószínűnek mutatkozó feltevést nagyon könnyen félreértenek és pozitiv bizonyítéknak tekintenek. Túlzott jelentőséget tulajdonítanak annak, ami esetleg csak mellékkörülmény...”
Valahányszor *külső* bizonyítékok látnak napvilágot, mint a babilóni változat esetében a vízözönnel kapcsolatban, vagy amint később látni fogjuk, a Babilóni Törvénykönyv felfedezésénél – akkor mindenki előtt nyilvánvalóvá lesz a kritikai elméletek önkényes, legtöbbször képzelődésre épített mivolta.

E)
Ábrahám.

I.

Az Ádámtól származott emberiség reménytelenül elromlott és elpusztult a vízözön által. Csak Nóé és családja maradt meg, mert csak ők voltak érdemesek kegyelemre. De néhány nemzedékkel később az emberiség újra elromlott és bűnös lett, erkölcsi sötétség borult a földre. „És Isten mondta: Legyen Ábrahám – és lett világosság” (Ber. Rabba, 11,3.), így hangzik a Midrás mély mondása. Sok szép legendában mesélik el bölcseink, miként utasította vissza Ábrahám, hogy a torony-építők útjain haladjon és hogyan távolodott el kortársainak alacsonyrendű pogányságától. Kora gyermekségében egy éjszaka felnézett a csillagokra Mezopotámia tiszta ege alatt és azt hitte, hogy „ezek az istenek”. De hajnalodott és a nap felkeltével hamar eltűntek a csillagok. „Ez az én istenem, őt fogom imádni!” kiáltott fel. De a nap is letűnt, erre a holdat üdvözölte mint istenséget. Amidőn a hold sötétedett el, felkiáltott: „Ez sem isten! *Egy*nek kell létezni, aki Alkotója a napnak, a holdnak és a csillagoknak”. Miután fokozatosan arra a meggyőződésre jutott, hogy az egész világegyetem Egy Legfelső Lény műve, aki az igazság Istene, iparkodik másokat is felvilágosítani a balga bálványimádás felől és az Igaz Hit hirdetője lesz. Atyja házában állt – a legenda szerint – egy nagy bálvány és egész csomó kisebb. Ábrahám összetörte a kicsiket és azután a kalapácsot a nagy bálvány kezébe tette. „Civakodtak egymás közt”, – magyarázta később elképedt apjának, – „és a legnagyobb vette a kalapácsot és mind a többit összetörte. Látod, még mindíg a kezében van a kalapács!” „Nincs élet és hatalom bennük ilyen dolgokhoz”, válaszolt dühösen apja. „Akkor miért szolgálsz nekik? Meghallgatják-e imádat, ha hozzájuk fohászkodol?” kérdezte a gyermek. Ábrahámot erre Nimród, Babilón uralkodója elé rendelték, aki tüzes kemencébe dobatta. Istennek

angyala megmenti Ábrahámot és sértetlenül kerül ki az emésztő lángok közül (l. Guttmann, Máftéách I. 313). Ábrahám, a bálványromboló, ősatyja lett annak a népnek, amelynek feladata lőn kiirtani a bálványimádás gondolatát az emberiség köréből; annak a népnek, amelynek mindent el kellett szenvednie, mindent el kellett viselnie, és mindent túl kellett élnie a testet és lelket elnyomó zsarnokság elleni harcban; annak a népnek, amelynek hivatása volt a történet folyamán az igaz vallás megörökítése az emberiség számára. Az isteni szózat Ábrahámhoz az emberiség magasabb szellemi fejlődésének kezdete.

II.

Ábrahámmal megváltozik a Genezis-könyv jellege. Eddig az első tizenegy fejezetben beszámolt a világ és az emberi társadalom hajnalhasadásáról. A könyv hátralevő részében elbeszéli azon nép alapítójának a történetét, amelynek rendeltetése lett az egyistenhit gondolatának terjesztése. A zsidó nép megalapítói nem isteni vagy félisteni lények, mint a görögök, rómaiak vagy teutonok mitikus hősei. Ők csak földi lények, egészen közönséges emberek, hasonló érzésekkel mint mi, jó és rossz tulajdonságokkal. „Ábrahám az Isten barátja”. Nem több. De nem is kevesebb. Az ő történetében kifejezésre jut minden vallás alapvető igazsága, hogy Isten nem hagyta el a világot; hogy az Ő műve tovább épül azon eszközök által, melyeket Ő választott; hogy a jó emberek nemcsak az Ő teremtményei és szolgái, hanem barátai is” (Stanley).
Az ősatyákkal elhagyjuk a homályos ősvilágot és belépünk a történeti korszak teljes napfényébe. Még egy nemzedékkel előbb a bibliakritikusok az ősatyák történetét mesék szövevényének tekintették, legjobb esetben legendáknak, de semmiesetre sem megbízható történelemnek. Semmiféle elmélet sem volt túlzottan fantasztikus vagy eléggé istenkáromló ahhoz, hogy ne szerepelhetett volna a bibliai elbeszélés komoly értelmezéseként. Az egyik kritikus kijelentette, hogy Ábrahám „az öntudatlan művészet szabad alkotása”; a másik őt „kő-fétissé” változtatta; a harmadik azonosította őt „a csillagos égbolttal”; és a negyedik „szent helyet” csinált belőle. Ezeknek a bibliakritikusoknak egyik legnagyobbika (Dillmann), aki egy ideig helyeselte eme kalandos nézeteket, végre kényszerült kijelenteni, hogy „nincs jogunk a Genezis-történeteket tiszta meséknek felfogni; lényegében megbízható történeti emlékezeten alapulnak.” Ez ma minden bizalomraméltó bibliakutató felfogása. „Az ősatyák korszaka annyi világosságot nyert a legújabb felfedezések által”, mondja Genezis könyvének magyarázója, az „International Critical Commentar”-ben, „hogy nem lehet tovább kételkedni tényleges történelmi voltában. Korabeli okmányok oly sok körülményt világítanak meg, amelyekbe az ősatyák története teljesen beleillik és amelyek annyira eltérnek azoktól az állapotoktól, amelyek a zsidó királyság idejéből ismeretesek, hogy egy királyság-korabeli izraelita azt semmi esetre sem tudta volna elképzelni”. (L. m. Jeremias, A. T. A. O. 348) (John Skinner). A zsoltár szavai „Igazság sarjadjon a földből”, betű szerint bekövetkezett, a Nílus- és Eufrátesz-völgy kövei, Palesztina és Kis-Ázsia területén végzett ásatások határozott bizonyítékokat szolgáltattak a Tóra igazolására. „Messze eltávolodtunk attól az időtől, amidőn a tudósok az ősatyákat mítikus lényekké akarták átalakítani. Ma ez a kísérlet kelt mítikus benyomást” (Prof. D. H. Müller).

III. Lekh lekhá.
(XII–XVII.)

Az ősatyák története.

(a) Ábrahám. (XII,1–XXV,18.)

Gen XII.

1–9. Ábrahám hivatása.

Gen 12,1
országodból. Ebben a bálványimádással teli országban ‘nem lesznek gyermekeid’ (Rási), akiket Isten szolgálatára nevelhetnél. Elrontaná őket a gonosz környezet. A Midrás szerint ez a parancs embertársai javára szól. „Ha a balzsamot lezárt és lepecsételt palackban tartjuk, nem érezhető az illata; de ha kinyitják és mozgatják azt, akkor messzire érezhető kellemes illata” (Sir Hasirim Rabba I,3.).
országodból… szülőföldedről… és atyád házából. Ezek a legjelentősebb befolyásoló tényezők, amelyek az ember gondolkodását és cselekedeteit alakítják. Ezekben a szavakban kifejezésre jut a kísértés súlyossága is, amely reá várt. Teljesen el kellett vágnia összes összeköttetéseit, melyek esetleg akadályozták volna küldetése teljesítésében. Hasonló ‘szózat’ nyilatkozik meg Ábrahám utódainak is minden korszakban és minden világtájon, hogy különüljenek el minden összeköttetéstől és befolyástól, ami ellentétben áll hitükkel és hivatásukkal.
országodból. Babilóniából, amely akkor a vezető-hatalom volt erősen kifejlődött városi civilizációval, kereskedőtársadalommal és irodalmi kultúrával.
abba az országba, amelyet mutatok neked. A vándorlás célját nem nevezte meg, hogy Ábrahámnak isteni hivatásába vetett hite nagyobb kísértésnek legyen kitéve. Engedelmeskednie kellett, bárhová vezesse is őt az isteni akarat.

Gen 12,2
megáldalak. Minden jóval.
naggyá teszem nevedet. Noha eleinte ismeretlen lesz, mert idegen lesz idegen országban.
légy áldássá. Ezek a szavak tartalmazzák azt az ideális célt, amit Ábrahámnak önmaga elé ki kellett tűznie, hogy áldássá váljék az emberiség számára jótékony befolyása által, istenfélő életével és azáltal, hogy másokat az istenismeret útjára térít. Egy magánhangzó változtatása által a Midrás szerint az ‘áldás’ בְּרָכָה, ‘vízforrást’ בְּרֵכָה jelent. Amint a forrás tisztítja a tisztátlant, úgy közelítsd meg azokat, akik távol vannak az istenismerettől, és szenteld meg őket mennyei atyjuk részére (Ber. Rabba). És valóban ilyen volt az a szerep is, melyet Ábrahám utódai játszottak az emberi történelem színpadán. ‘A zsidó az a felszentelt lény – mondja Tolsztoj –, aki lehozta az égből az örök tüzet és bevilágította vele az egész világot. Ő a vallási gyökér, forrás és kútfő, amelyből mind a többi nép merítette hitét és vallását.’

Gen 12,3
megáldom. Azok, akik Ábrahám tanát követni fogják, mint ő maga, úgy fogják élvezni az isteni kegyet.
aki téged átkoz. „Az utolsó századok európai története egységes tanuságot tartalmaz arról, hogy azok a nemzetek, amelyek igazságosan, becsületesen és kegyesen bántak a zsidókkal, boldogultak – és azok a nemzetek, amelyek kínozták és elnyomták őket, magukra zúdították saját átkukat” (Olive Schreiner).
és benned legyen áldott. Vagy: és veled [neveddel] áldja magát. (L. Gen. XVIII,18; XLVIII,20.)
benned legyen áldott a föld minden nemzetsége. Izráel legyen a ‘nemzetek világossága’ (Jezs. XLII,6). Ő általa kell mindenkinek megtanulnia a legfelsőbb Isten létezését, az igazság szeretetét, ami által megnyílnak számukra ugyanazok az áldások, amelyekben Izráel részesül. „Annak az eszmének csírája, amely a messiási kor fogalmának az alapja, Izráel népénél alapítóitól kezdve

megvolt. *A te magzataidban áldassanak meg a föld összes nemzetségei,* volt az ígéret, amelyet Ábrahám is és Izsák is kapott. Ez az ígéret messze túlhaladta mindkettejük élettartamát és az utódaik által alapított királyság korát is; a mi időnkig csak részben valósult meg, és a távoli jövőben fog teljesen megvalósulni, de amelynek eléréséhez a lehetőség szerint mindenkinek saját életével hozzá kell járulnia" (S. Singer).

Gen 12,4

amint az Örökkévaló mondotta neki. Engedelmességében az isteni parancs iránt elhagyja szülőföldjét, szülőhelyének ragyogását, és világi gazdagságát; az élet zarándoka lesz, elvisel kísértéseket, éhséget és szűkölködést; Kanaánba vándorol mint idegen, Egyiptomba mint menekülő, aztán megint vissza Kanaánba – mindezt az emberiség kedvéért, hogy részesüljön az ő istenismeretének és jámborságának áldásában.
és vele ment Lót. Lót csak kísérője volt és úgy látszik, nem volt áthatva azoktól az eszméktől, amelyek Ábrahámot vándorlásaiban vezérelték.

Gen 12,5

vagyonukat. Világi javaikat, ingóságaikat.
a lelkeket. Azaz rabszolgáikat és hűbéreseiket. A Midrás szerint a 'lelkek' alatt a megtért pogányok értendők, a férfiak, akiket Ábrahám, és a nők, akiket Sára térített meg. Ezek a megtértek Isten törvényének a szolgálatába szegődtek és követték mesterüket szellemi törekvéseiben (Ber. Rabba).
szereztek. Szószerint 'alkottak', mert mestereink szerint az, aki egy bálványimádót megtérít Isten szolgálatára, olyan, mintha újjáalkotta volna őt (Szanh. 99b.).

Gen 12,6

Sekem. A mai Nablus, 30 angol mérföldnyire Jeruzsálemtől északra. Palesztina egyik legrégibb városa.
Móre terebintusáig. Némelyek úgy fordítják 'az útmutató terebintus', azaz jóslásnál használt fa, melyet szentnek tartottak a fa-imádó kanaániták. Az ilyen fákat a papok ápolták, akik értelmezték a jóslat szavait azok számára, akik jöttek, hogy érdeklődjenek. A terebintus (vagy terpentinfa) 7–12 méter magasra nő, és használható határjelzésre.
a kanaánita akkor az országban volt. Azaz már az országban volt. „Már Ábrahám kora előtt kanaániták telepedtek le Palesztina síkságain – Kanaán különben síkságot jelent" (Sayce). Ennek a versnek magyarázata olyan értelemben, hogy Ábrahám korában ott laktak a kanaániták, de nem laktak ott a Genezis megírása idején (ez a felfogás Ibn Ezrát is megtévesztette), teljesen tarthatatlan. A kanaániták a lakosságnak egy részét alkották még a késői királyok korában is.

Gen 12,7

A te magzatodnak. Noha a harcias és fajilag idegen kanaániták kezében volt (X,6).

Gen 12,8

Bét-Éltől. A mai Beitin, Közép-Palesztinában, 10 angol mérfölddel északra Jeruzsálemtől. A helységet itt azzal a névvel jelöli, melyet Jákób adott neki, XXVIII,19.
Áj. Valószínűleg a mai Haiyan, körülbelül 2 mérföldnyire Bet-Éltől keletre.
szólította az Örökkévaló nevét. A Tárgum így fordítja: „és imádkozott az Örökkévaló nevében". Hirdette az igaz Isten ismeretét (Szóta 10a.). Megvolt az erkölcsi bátorsága, hogy nyiltan hirdesse az ő istenfogalmát és istenhitét az akkor élt kanaánbeli népek lelket lealázó vallási felfogásával szemben.

Gen 12,9

folyvást. A héber az utazást állomásonként jelzi, mint a nomádok.
Dél felé. Vagy 'a Negeb felé', ez t. i. Palesztina déli részének a neve. A Midrás szerint Ábrahám Palesztina déli részébe vonzódott, mert ott van Jeruzsálem (Ber. Rabba).

10–20. Ábrahám Egyiptomban.

Gen 12,10
Éhség volt az országban. Mivel kevés volt a folyó és hiányos az öntözés, az országban éhség volt, ha az esős korszak nem hozott elég csapadékot. Palesztinai nomádok olykor védelmet kerestek Egyiptomban. Éhínség űzte Ábrahámot Egyiptomba és később utódait is. Amint bölcseink mondták „az ősatyák élete előre vetíti utódaik történetét".
hogy ott tartózkodjék. Csak ideiglenesen.

Gen 12,12
és engem megölnek. Abban a korban, úgy látszik, általános királyi szokás volt, hogy megölték a férjeket, hogy feleségeiket elrabolhassák. A papyrusokban szó van egy Fáraóról, aki egy herceg tanácsára fegyvereseket küld, hogy egy szép asszonyt elraboljanak és férjét tegyék el láb alól. Egy másik Fáraónak megígéri egy pap a sírfeliratán, hogy még halála után is meg fog ölni palesztinai seikeket és bezárja feleségeiket a királyi hárembe.

Gen 12,13
Ábrahám egyszer vagy kétszer félelemnek esik áldozatul és játszik az igazsággal, hogy megmentse életét. Noha ez csak epizód volt nála – elég természetes egy közönséges embernél – teljesen méltatlan Ábrahám fennkölt egyéniségéhez. A Bibliát külön dícséret illeti meg, hogy nem mutat elfogultságot hősei iránt: azok sem bűnöktől mentes, emberfeletti lények. És ha tévednek – mert „nincs igaz ember a földön, aki (mindig csak) jót cselekszik és soha sem vétkezik" (Koh. VII,20) – a Szentírás nem szépítgeti hibájukat. Náchmánidesz, a nagy zsidó bibliamagyarázó Ábrahámnak ezt a tettét a „nagy bűnnek" nevezi.
húgom. Ez az állítás részben igaz; lásd XX,12-t.
hogy ne érjen baj. Megmenekülne a haláltól. Ennek a gondolatnak ismétlése a következő mondatban is megvan.
életben maradjon lelkem. Héber szólásmód arra, hogy „éljek".

Gen 12,14
igen szép. Sára akkor már nem volt fiatal, de fiatalos külseje volt, megtartotta fiatalkori szépségét.

Gen 12,15
Fáraó. Héber átírása *Pr*-'o-nak, ez az ország királyának egyiptomi címe volt. „Nagy ház"-at jelent. Egyes tudósoknak a megállapítása, hogy ez a cím csak sokkal későbbi időben lett használatos, nem helyes. A 19. dinasztia idejében, Mózes korában, ez a kifejezés volt a király szokásos címe.

Gen 12,16
és voltak neki. Birtokába jutottak. Ebből a versből értesülünk arról, hogy mi számított abban a korban igazi értéknek. Figyelemre méltó, hogy hiányzik az ezüst és az arany; v. ö. Jób I,3.

Gen 12,17
sújtotta. Titokzatos betegség támadta meg a Fáraót és házát, ami gyanút keltett, vizsgálatra vezetett és az igazság felfedezését eredményezte (Driver). Bölcseink szerint a betegség olyan természetű volt, hogy megvédte Sára becsületét (Ber. Rabba).
meg házát. Házanépét.

Gen 12,18
mit tettél velem. Egyes magyarázók szerint: „Fáraó joggal háborodott fel Ábrahám viselkedésén, komolyan megdorgálja és hirtelen elbocsátja őt". De Fáraó, akinek országában egy szép nőnek a férje életveszélyben forgott, és a nő abban a veszélyben volt, hogy a király háremébe viszik, nem igen lehetett jogosult erkölcsi felháborodásra Ábrahámmal szemben. Főleg Fáraót illette a szégyen a hibáért, melyet a patriárka követett el.

Gen XIII.
Ábrahám és Lót.

Gen 13,1
és Lót is. Lót nevét itt kiemeli a következő esemény miatt.

Gen 13,2
gazdag. Szószerint 'nehéz', azaz értéktárgyakkal megrakott.

Gen 13,3
És ment utazva. A héber szöveg kifejezi, hogy állomások szerint ment, és hogy többnyire ugyanott táborozott, mint odautazásukkor.

Gen 13,4
első ízben. Rási szerint: 'Az oltár helyén, amelyet első ízben épített, és ahol Ábrahám szólította az Örökkévaló nevét.' L. XII,8.

Gen 13,6
nem bírta el őket. Azaz, nem volt elég legelő és elég víz sok nyájuknak.

Gen 13,7
a kanaánita és perizita akkor az országban lakott. Ez a látszólag felesleges megjegyzés megmagyarázza, hogy az a nagy országrész miért nem volt elegendő Ábrahám és Lót nyájai táplálására. A régebbi birtokosok természetesen már lefoglalták a legtermékenyebb részeket.

Gen 13,8
Ne legyen kérlek, viszály. Ábrahám magatartása önmegtagadó és békés.
hisz testvérek vagyunk. A civakodás különösen rokonok közt csunya dolog.

Gen 13,9
nincs-e előtted az egész ország? Noha a kanaániták és a periziták voltak az ország birtokosai, állott még szabad terület rendelkezésre. A béke érdekében Ábrahám lemond a jogáról, hogy mint idősebb válasszon, és megengedi Lótnak, hogy ő válassza ki az irányt, amerre menni akar.

Gen 13,10
a Jordán egész síksága. Ez az alsó Jordánvölgy megnevezése. „Ennek a völgynek nagy része rendkívül terméken… Mindenhol, ahol víz van, a virágok térdig nőnek és a fű vállig" (G. A. Smith).
csupa bővízű föld. A Jordán és mellékfolyói által.
mint az Örökkévaló kertje. Azaz: Éden és folyói (II,10).
mint Egyiptom országa. Amelyet a Nílus öntöz.
Cóár felé. Szószerint „a te járásod Cóárig". Ez egyike a mózesi 'ujjlenyomatoknak' a Genezisben (Naville). Cóár nem Szodoma mellett fekvő város, hanem egy régi egyiptomi határerőd. *Olyan emberekhez szólván, akik Egyiptomból jöttek ki,* összehasonlítja az Írás a Jordánvölgy termékenységét Egyiptom növényzetével és gazdagságával 'amíg Cóárig jössz', a terméketlen puszta és homoksivatag szélén.

Gen 13,11
Lót tehát a Jordán egész síkságát választotta magának. 'A gazdag földet választotta és vele a megromlott kultúrát, amely annak a mély síkságnak buja klímájában burjánzott; Ábrahámnak hagyta a nehézséget, a dicsőséget, a komor hegyek erényeit, a tengeri szeleket és Nyugat-Palesztina kimeríthetetlen jövőjét' (Stanley).

Gen 13,12
Kanaán országában. A szabadon maradt területeken.

Gen 13,13
Szodoma népe. A talaj termékenysége és az éghajlat forró, idegölő jellege gyorsan kifejlesztette ennek a korán civilizált, de romlott fajnak érzéki bűneit; v. ö. Ezek. XVI,49 és köv. Mindezek ellenére Lót közöttük akart lakni. A hely anyagi vonzóereje felülmulta a félelmet az erkölcsi fertőzéstől. Ez az elbeszélés előkészít bennünket pusztulásukra, melyet a XIX. fejezetben ír le.

igen gonosz volt és nagyon vétkezett. Rosszak – szívtelenek és embertelenek embertársaikkal szemben; és bűnösök – átengedték magukat kimondhatatlan szörnyűségeknek és romlottságnak.
az Örökkévaló ellen. Erkölcstelen életmódjuk sértés volt Istenre nézve.

Gen 13,14
Lót elvált tőle. Isten azt a pillanatot választotta, hogy megújítsa ígéretét Ábrahámnak, aki lehangolt lehetett unokaöccse távozása miatt, akit fiúgyermek hiányában talán örökösének tekintett, hogy általa menjen teljesülésbe az isteni ígéret.
arról a helyről, ahol vagy. A hely Bét-Él mellett, ahol ő volt, pompás kilátást nyujtott az egész országra. Utazók elragadtatva beszélnek arról a kilátásról, amit ez a szent hely nyujt.

Gen 13,15
örökre. „Örökre az övék lesz, ha nem is lesz mindig az ő tényleges birtokukban; mint ahogy Ábrahámnak sem volt a valóságban a birtokában” (S. R. Hirsch).

Gen 13,16
mint a föld pora. „Mint a föld pora a világ egyik végétől a másikig terjed, úgy fog a te magzatod szétszóródni az összes országokban. És mint a por a fémet is megemészti, de maga megmarad, úgy pusztulnak el az összes bálványimádók, csak Izráel fog megmaradni örökké” (Ber. Rabba).

Gen 13,17
Kelj fel, járd be az országot. Az ország bejárása törvényes formaság volt, amely a birtokbavételt jelentette.

Gen 13,18
Hebronban. Josephus azt mondja róla, hogy ‘régebbi város, mint Memphis Egyiptomban’. A terebintusról azt mondja: ‘Híresztelés szerint az a fa fennállott a világ teremtésétől fogva’.

Gen XIV.
A királyok háborúja.

Sokat írtak erről a fejezetről az utolsó hatvan év alatt. Ez a fejezet a bibliakritikusok egyik úgynevezett ‘forrásába’ sem illik bele; azért támadták hevesen ennek történeti hitelességét. Azonban történeti megbízhatósága átütő bizonyítékokat nyert az új felfedezések által, melyek végérvényesen bebizonyították, hogy Ábrahám kora irodalmi korszak volt, fejlett történeti érzékkel (Sayce).

1–17. Ábrahám megmenti Lótot.

Gen 14,1
Ámráfel. Rendesen azonosítják Hammurabi (Chammurapi)-val, egy nagy és felvilágosodott babilóniai királlyal; ő végleg egyesítette Dél- és Észak-Babilónia városállamait egy erős, egységes birodalomban, legyőzte az élámitákat és országa határait a Földközi-tengerig terjesztette ki. A babilóni törvényeket kodifikáltatta. Ezt a kódexet századunk elején fedezték fel. 1945–1902 ante uralkodott. Az utolsó mássalhangzó nevének héber formájában, bizonyára megfelel a héber „el” – „Isten” (vagy „hatalmas”) szónak.
Sineár. A Tárgum „Babilón”-nak fordítja; úgy látszik, Babilónia egyik egyiptomi neve volt. Talán azonos a „Sumir” szóval; l. X,10.
Áriók, Ellászár királya. Azaz Eriaku, Larsa királya volt, amely Dél-Babilóniában fekszik az Eufrátesznél.
Kedorláómert. Hebraizált forma „Kudur Lagamar”-ból; annyit jelent „Lagamar (élámita istenség) szolgája”.
Élám. Lásd X,22. Ekkor Babilónia birtokában volt és ezért Kanaánéban is, amely Babilónia

fennhatósága alá tartozott.
Tideál, Gojim királyának. Tudghula, az ékírásos feliratokban, „hordák”-nak volt a királya északi Kurdisztánban, amelyeknek betörései Asszíriába többször szerepelnek a feliratokban (Sayce). Némelyek „Gojim”-t Gutium, Kurdisztán héber formájának tekintik, mások pedig a hettita Tu-ud-ha-li-ia királynévvel azonosítják, aki ebben a korban élt.

Gen 14,2
Bera stb. királyok nevei, akik „városkirályságok” élén állottak. Józsua könyve és a nemzsidó források is említenek sok ilyen bizonyára kis területen uralkodó királyt.

Gen 14,3
Sziddim völgye. Máshol ez a név nem fordul elő. Egyesek שדים-mel hozzák összefüggésbe (Dämonental).
Sós-tenger. Ez a név ráillik. Míg a rendes tengervíz 6 % sót tartalmaz, a Sós-tengerben négyszerannyi van. Az egyházatyák „Holttenger”-nek nevezték.

Gen 14,4
Szolgálták. Azaz, sarcot fizettek; az évi fizetés visszatartása lázadást jelentett.

Gen 14,5
Ezekben a versekben említett népek – Refáim, Émim, Zuzim, Horiták – voltak az őslakók azokon a területeken, amelyeket később az edómiták, moábiták és ammóniták vettek birtokba; l. Deut. II,9 és köv.
Asterót-Karnájim. A név „kétszarvú Astartet” jelent, bizonyára az Astarte istenség szentélyétől kapta nevét, amelynek a jelvénye növekedő vagy kétszarvú hold volt. Talán azonos a Tel-el-Amarnai levelekben szereplő palesztinai várossal, As-tarte-val (Jirku).
Hámban. Rabba, ammonita főváros eredeti neve, a Holttenger felső végétől 25 mérföldnyire északkeletre.
Savé-Kirjatájimban. Szószerint „a két város síksága”. Rendesen azonosítják a mai Kurejattal, 10 mérföldnyire a Holttengertől keletre.

Gen 14,6
Széir. A Holttengertől délkeletre fekvő hegyvidék.
Él-Páránig. Valószínűleg a kikötő a Vörös-tenger akabai öblének északi szélén.
a vadon mellett. A kopár mészkőfennsík Egyiptom és Kanaán közt.

Gen 14,7
visszatérvén. Menetelésük iránya eddig déli volt, de most északnyugatra fordultak.
Én-Mispátba. Azaz „a bíráskodás forrása”, valószínűleg jóshely, ahová pereskedők fordultak ügyeik elintézéséért.
vagyis Kádesbe. Rendesen „Kádés Barnéá” (v. ö. Deut. I,2.46); Júda délkeleti határánál van.
az amálékiták egész területét. Pontosabban „Az amálékiták egész mezejét”. Nomád nép volt, Egyiptom és Palesztina közt élt; később meg akarta akadályozni az izraelitákat, hogy a Szinai félszigetre jöjjenek (Ex. XVII,8 és köv.). Ez a kifejezés „az amálékiták egész területe” azt jelenti, az a terület, amelyen később az amálékiták lakni fognak (Ber. Rabba). Náchmánidesz szerint Mózes a saját korának elnevezését használja.
az emoritákat. Ez általános megjelölése az izraeliták előtti kanaánbeli lakosságnak.
Hacecón Támárban. A Holttengerbe torkoló mély szakadék torkolatánál, kb. a nyugati part közepén.

Gen 14,10
tele volt gyantagödörrel. Azaz kőolajforrásokkal. Ezek a gödrök megakadályozták a megvert sereg menekülését.
beleestek. Szodoma és Gomora királyai estek a gödrökbe, míg a többiek (azaz, a többi három király) elmenekültek. A 17. versből látjuk, hogy Szodoma királyát kimentették a gödörből.
a hegységbe. Moáb hegységébe, a Holttengertől keletre.

Gen 14,12
aki Szodomában lakott. Mert Lót azokkal a gonoszokkal akart lakni, azért érte őt a baj (Rási).

Gen 14,13
a hébernek. Itt fordul elő először a Bibliában, mint az izraelitáknak megnevezése idegenek által vagy idegenek megszólításában vagy ellentétben idegenekkel. A tíz törzs száműzetése után, amikor Júda (Jehúda) maradt a zsidó nép vezető törzse (Benjámin másodrendű szerepet játszott), a Jehúdim (későbbi formák: Judaioi, Judaei, Juden, Zsidók) név lett általánosan használatos. Bölcseink és mai tudósaink is különböző véleményen vannak a „héber" név eredetéről. Vagy összefügg a név „Éberrel" (lásd X,21; XI,16. és köv.) és Éber utódait jelenti; vagy azt jelenti „túloldali". „És vettem ősatyátokat, Ábrahámot a folyamon (Eufrátesz) túlról" (Józs. XXIV,3). Azt is gyanítják, hogy ez a név azonos a Habiri-Chabiru szóval, ami a Tel-el-Amarna táblákon nomád törzsekre vonatkozik, akik (l. 18. vers) hadakoztak a kanaánbeli városokkal és lakossággal.

Gen 14,14
Ábrám meghallotta. A Ber. Rabba Ábrahám érzéseit a hallott hír felett a Zsoltár (CXII,7) szavaival fejezi ki: „Rossz hírtől nem ijed, fél; megállapodott a szíve, az Örökkévalóban bizakodó". Ábrahám jellemének szelídségéhez és okosságához hozzájárult különleges bátorsága és határozottsága.
testvére. Azaz rokona, mint XIII,8-ban.
felfegyverezte. Miután összegyüjtötte minden hűbéresét, hogy támogassák őt Lót megmentésének kísérletében.
házában születtek. Azaz a rabszolgák, akik a pátriárka otthonában nőttek fel, és akiket ezért szorosabb érzelmi kötelék fűzött mesterükhöz.
Dánig. A helység későbbi neve már itt szerepel. Azelőtt Lesem (Józs. XIX,47) vagy Lajis (Bir. XVIII,29) volt a neve, Palesztina legészakibb pontján.

Gen 14,15
Fölosztva. Embereit több csoportra osztotta és a sötétben az ellenséget több oldalról támadta meg. A rajtaütés hirtelensége és az egyidőben több helyről történő támadás lehetővé teszi kis csapatoknak, hogy sokkal nagyobb haderőt megfélemlítsenek. Ugyanezt a taktikát követte Gideon (Bir. VII,16 és köv.).
Hóbáig. 50 mérföldnyire északra Damaszkusztól.
Damaszkusztól. Fontos politikai és kereskedelmi város ősidőktől fogva; az egyiptomi feliratok említik a 16. században ante.

Gen 14,16
az egész vagyont. Ábrahám, aki a foglyokat ejtette, elvitathatatlanul minden zsákmányt megtarthatott volna; az a mód, ahogy rendelkezik a zsákmánnyal, új tanubizonysága nagylelkűségének.

Gen 14,17
Szodoma királya, l. 10. verset.
a király völgyébe. Előfordul II. Sám. XVIII,18-ban, Ábsálommal kapcsolatban.

18–20. Ábrahám és Malkicedek.

Gen 14,18
Ez a név (amely talán azt jelenti: „Királyom igazságos", vagy: „az igazság királya") a Bibliában csak Zsolt. CX,4 fordul elő „Te pap vagy örökké Malkicedek módján". Utalás a király és pap teendőinek egyesítésére egy személyben. Új ásatások megvilágításában minden kétség eloszlik a Malkicedekről szóló elbeszélés hitelességéről. A Tel-el-Amarna táblák közt vannak az egyiptomi kormányhoz intézett ante 15. századbeli levelek Jeruzsálem, vagy „Urusalim" hűbéres királyától. Mint Malkicedek, ez is pap-király volt. Hasonló név „Adonicedek, Jeruzsálem királya" (Józs. X,1).

Mivel többször említve vannak a Tel-el-Amarna táblák vagy levelek, néhány szót kell mondanunk erről a nagyfontosságú archeológiai leletről.
A hatalmas 18. dinasztia utolsó Fáraója, IV. Amenophis vagy Echnaton, az úgynevezett „eretnek-király" volt, aki az egyiptomi vallást helyettesíteni akarta a monotheizmussal némi rokonságot mutató vallással, amelyben a nap lett volna az egyedüli istenség. Áthelyezte fővárosát Thébából a mai Tel-el-Amarnába Közép-Egyiptomban. Reformkísérlete balsikerrel végződött; alattvalóitól elátkozottan 1350 ante körül halt meg. Újra Théba lett a főváros, és IV. Amenophis fővárosa elhagyatott maradt, mert gonosz démonok lakóhelyének tartották. Ennek a felfogásnak következtében megmaradt a romokban az egész királyi levéltár, az ő levelezésével és apja (III. Amenophis) levelezésével. Ezt a cseréptáblákra írt levelezést több mint 3000 évvel későbben, 1887-ben megtalálták.
Sálém. Jeruzsálemnek régibb, vagy költői neve.
kenyeret és bort. Barátság és vendégszeretet jele.
legfelsőbb Isten. Héberül „Él eljon". Ez a kifejezés a Szentírásban még csak Zsolt. LXXVIII,35-ben fordul elő, de a Rasz Samra-táblák bizonyítják, hogy ez az istenség szokásos megnevezése volt a Mózes előtti Kanaánban. Malkicedeket bizonyára megtérítette Ábrahám. A Talmud szerint Malkicedek egy, az Isten ismeretét terjesztő iskolának volt a feje. (בית מדרשו של שם ועבר) (Lekach Tob i. h.) Sémmel azonos.

Gen 14,19
S megáldotta őt. Malkicedek mint pap az isteni áldást kéri Ábrahámra lovagias tettéért.
teremtette. Szószerint: „vásárlójának, birtokosának". A szóban benne van az alkotás és birtoklás fogalma. „Az ég és föld alkotójának" a kifejezése belekerült a liturgiába.

Gen 14,20
tizedet adott neki. Ábrahám elismeri Malkicedeket a Legfelsőbb papjának és neki adja a zsákmány tizedét hálaáldozatul.

Gen 14,21
Add nekem az embereket. Ábrahámnak, mint győztesnek, joga volt arra, hogy az általa megmentett nép felett rendelkezzék, ahogy akar. Visszatarthatta őket foglyokul, eladhatta őket rabszolgákul, vagy követelhetett váltságdíjat. De megvetette azt az elvet, hogy az elfogott ember a győztes tulajdona.

Gen 14,22
Felemeltem kezemet az Örökkévalóhoz. A Malbim szerint ezeknek a cselekedeteknek a célja volt, kihirdetni, hogy „a győzelem az Övé, és a zsákmány eszerint nem az én tulajdonom… és *ez* (a kezem) ne mondja: én tettem Ábrahámot gazdaggá"; v. ö. Deut. VIII,17 „nehogy mondjad szívedben, erőm és kezem hatalma szerezte nekem ezt a vagyont".

Gen 14,23
egy sarukötőt. Az ő finom érzéke a függetlenség iránt nem engedte meg, hogy akár a legcsekélyebb hasznot is húzza rokonai megmentéséből.

Gen 14,24
Azonban érezte, hogy nincs joga a zsákmányrész megvonása által megbüntetni azokat, akik a hadjárat veszélyét vele megosztották. Ezért segítőinek meg kellett kapniok osztályrészüket és szövetségeseinek a zsákmány jogos részét.

Gen XV.
Ábrahám ígéretet kap, hogy örököse lesz.

Gen 15,1
Ezen dolgok után. Ez a kifejezés rendszerint összeköti az új fejezetet egy előbbivel, de ez nem

jelenti azt, hogy azonnal következik.
látomásban. Isten gyakran jelent meg látomásban kiválasztottjai előtt. Náchmánidesz hangsúlyozza, hogy a látomás nappal volt.
Ne félj. A bosszú lehetőségétől, mert résztvett a háborúban. Vagy arra is vonatkozhatik, hogy a pátriárka aggódott, mert gyermektelen volt.
pajzsod. Védelem és támogatás jelképe, gyakori a zsoltárokban.
jutalmad. Engedelmességedért Isten szava iránt és egyenes életmódodért.

Gen 15,2
mit adhatsz nekem. Ez a kétségbeesett kiáltás bepillantást enged nekünk a pátriárka lelkébe. Mit érhetett neki földi kincs, ha nem volt méltó gyermeke, aki folytathatta volna utána az ő művét? A zsidó nép ősatyjának felfogása a gyermekről, akit az emberi kincsek legnagyobbikának tekint, megmaradt utódainál mind a mai napig. Az ókor legfelvilágosodottabb népei közt nem volt a gyermeknek sem joga, sem védelme, sem bármilyen tisztelete. Görögországban pl. a gyenge gyermekeket kitették elhagyatott hegységekbe, hogy elpusztuljanak. Tacitus római történetíró a zsidók megvetendő előítéletének tartja azt, hogy a zsidók bűnnek tartják egy gyermek megölését! Bölcseink viszont úgy beszéltek a kis gyermekekről, mint „az emberiség megváltóiról”, azaz a gyermek az örökké megújhodó erő az emberiségben, mert Isten a gyermekben állandóan lehetőséget ad az embernek, hogy hibáit jóvátegye.
damaszkuszi. A XXIV. fejezet mutatja azt a fontos szerepet, amelyet Ábrahám házában betöltött. De ha neki kellett volna lennie Ábrahám örökösének, hogy teljesülhetett az a nagy küldetés, amely miatt Ábrahámnak el kellett hagynia Ur-Kaszdimot? A következő esemény enyhíti ezt az aggodalmat.

Gen 15,3
házamban született. Azaz, szolgám. Figyelemre méltó, hogy Ábrahám Lótot nem tekinti esetleges örökösének; ő ugyanis visszatért Szodomába.

Gen 15,5
Ha a következő szavak, „tekints az égre, stb.” a látomáshoz tartoznak, nem kell feltételeznünk, hogy Ábrahám valóban a szabadba vezettetett. Lelki szemeivel tekinthetett fel a csillagokra.
Ilyenek lesznek a te magzataid. Szószerint: Ilyen lesz a te magzatod.

Gen 15,6
hitt. Azaz, bízott. Ábrahám gyermektelen volt, mégis bízott Isten ígéretében, hogy utódai számtalanok lesznek, mint az ég csillagai. Kész volt Isten idejét bevárni, anélkül, hogy kételkedett volna Isten igazságában. Ez az igazi hitnek a jele – állhatatos bizalom Istenben, a sötétség és csalódás ellenére, és noha a körülmények mind az ellenkező irányba utalnak. Az igazi hit „felfedezi a jelen ködén keresztül a jövő napsugarát; és felismeri a világ disszonáns civakodásában az örök szellem nyomait, mely a végtelen harmóniába vezet” (Kalisch).
és betudta azt neki igazságul. „Hitét valódi vallásosságnak tekintette” (Moffatt). Odaadó bizakodás Isten szerető bölcsességében és akaratában a próbája, valamint alapja a valódi vallásnak. Az ilyen kitartó hűség nagy erény és nem található ott, ahol igazságtalanság van.

Gen 15,8
miből tudom meg? Nem kételkedik Istenben, hanem kívánja a vízió megerősítését, amely neki megnyilatkozott.

Gen 15,9
hároméves. Talán, mert a hármas számnak szent jelentősége volt.

Gen 15,10
És ő vette mindezeket. A „ló” a „vette” szó után: dativus eticus.
közepén kettévágta őket. Az ősi szövetségkötés módja az volt, hogy egy állatot kettévágtak és a szerződést kötő felek átmentek a megölt állat darabjai közt; ezáltal úgy képzelték, hogy egyesültek a közös vér kötelékei által.

a madarakat azonban nem vágta ketté. V. ö. Lev. I,17.

Gen 15,11

A ragadozó madarak leszálltak. Jelképesen előrevetették árnyékukat az akadályok, melyek az ország birtokba vétele elé gördülnek majd.
Ábrám elriasztotta őket. Nem lesz eredménye azoknak a kísérleteknek, melyek Isten akaratát meg akarják akadályozni.

Gen 15,12

mély álom. Ugyanez a kifejezés áll Ádámról, II,21-ben.
nagy sötétség rémülete. A tőle származandó népnek az elnyomatás keserű korszakain kell majd átmennie.

Gen 15,13

idegen. Jobb: „vendég”. A szó ideiglenes tartózkodást jelent. Az utalás természetesen az Izraeliták egyiptomi tartózkodására vonatkozik.
négyszáz évig. Kerek számban Ex. XII,40 pontosan 430 évet említ.

Gen 15,14

nagy vagyonnal. Az egyiptomiak ajándékaira vonatkozik, Ex. XII,35 és köv.

Gen 15,15

megtérsz atyáidhoz. „Ábrahám halálát előre bejelenti olyan figyelemre méltó kifejezésekkel, amelyek, úgy látszik, bizonyítják, hogy a héberek előtt nem volt ismeretlen a halhatatlanság tana. Itt a lélek visszatérését az ősök örök tartózkodási helyére bizonyos határozottsággal elkülönítik a test eltemetésétől. Világos, hogy e kettő nem lehet azonos; mert Ábrahámot Kanaánban temették el, ősei pedig Mezopotámiában haltak meg és ott van a sírjuk is” (Kalisch).
békében. Te nem leszel tanuja annak a nyomorúságnak, amelyben utódaidnak része lesz (Kimchi).

Gen 15,16

És a negyedik nemzedék. „Az arab ‘dahr’, a héber דור-nak megfelelően, száz évre és többre vonatkozik” (Burckhardt); így a 13. versben említett 400 év erre a négy nemzedékre vonatkozik. Vagy pedig ez a négy nemzedék nem kezdődik Ábrahám látomásával, hanem onnan kezdve, hogy utódai először jöttek Egyiptomba (Rási).
az emoriták bűne. „Emorita” általában kanaánitákat jelent. Szőrnyűségeik közül egynéhányat említ Lev. XVIII,21–30. A büntetés határidejének eltolása Isten türelmét bizonyítja. Isten a kanaánitáknak bőven adott időt a megtérésre. Ezért küldte Ábrahámot, aki „hirdette az Örökkévalót”, és tanítványaival és követőivel, tanítással és példával tanította „az Örökkévaló útját, igazságot és irgalmasságot cselekedni”. Közben, az emoriták bűneinek fokozatos halmozódása elkerülhetetlenné tette a kemény büntetést. Isten biztosan tudta előre, hogy az ő szívük örökre elfordult tőle.

Gen 15,17

kemencefüst és tűzláng. Az istenség e jelképe látható volt, amint elhaladt a részek közt, hogy szentesítse a kötött szerződést.

Gen 15,18

adtam. Mult időben van, noha a jövőre vonatkozik; ez hangsúlyozza az esemény biztosságát.
Egyiptom folyójától. Vagy „Egyiptom patakja” (Num. XXXIV,5), a Vadi-el-Aris, amely a határ Egyiptom és Palesztina közt.
Eufrátesz. Az izraelita terület eszményi határa, melyet Salamon napjaiban értek el (I. Kir. V,1).

Gen 15,19

A kénität és a kenizität. Baráti törzsek, melyek Palesztina déli részén laktak és később beolvadtak az izraelitákba.
kadmónität. Máshol nem fordul elő.

Gen 15,20
perizität. Lásd XIII,7-hez.
refaitákat. Lásd XIV,5-höz.

Gen 15,21
E versben említett népekről l. X,16-hoz.

Gen XVI.
Hágár és Ismáel.

Gen 16,1
nem szült. Az ókori Keleten a gyermektelenség szerencsétlenségnek és szégyennek számított az asszony számára.
egyiptomi. Sára valószínűleg a XII. fejezetben leírt egyiptomi út alkalmával szerezte meg. A rabszolganők kizárólag az asszony tulajdonai.

Gen 16,2
az Örökkévaló megtagadta tőlem. A Bibliában Isten keze az élet minden mozzanatában felismerhető. Még az is, amit mi „természetes jelenség”-nek nevezünk, isteni tevékenységnek számít.
szolgálómhoz. Törvényesített szokás volt Babilóniában, Ábrahám és Sára hazájában, hogy ha egy ember feleségének nem voltak gyermekei, vehetett mellékfeleséget, de azt nem tehette egyenrangúvá első feleségével.
talán tőle kapok gyermeket. Hágár gyermekeinek adoptálása által. A hébereknél a család képe a ház; bölcseink úgy beszéltek a feleségről, mint a férj „házáról”. ביתו זו אשתו (Jóma I,1.)
kapok gyermeket. Vagy: felépülök általa.

Gen 16,4
úrnőjét megvetette. Hágár, aki még rabszolganő volt, tiszteletlenül és hálátlanul viselkedett úrnőjével szemben.

Gen 16,5
Te vagy oka sérelmemnek. Azaz, te vagy felelős azért a jogtalanságért, amit Hágár velem tesz. Sára szemrehányása abban rejlik, hogy Ábrahám tűri Hágár gőgös magatartását vele szemben.

Gen 16,6
kezedben. A te hatalmadban. Amennyire Sárát ismerte, azt hitte, hogy ő Hágárt csak vissza akarja téríteni a rendes viselkedéshez.
keményen bánt vele. Sára bizonyára nehéz munkával terhelte. „Sára, a mi ősanyánk, vétkesen cselekedett rossz bánásmódjával Hágárral szemben, és Ábrahám is vétkezett, amennyiben ezt tűrte – ezért Isten látta az ő szenvedését, és fiat adott neki, aki egy vad nép őse lett, amely később kegyetlenül bánt Sára és Ábrahám utódaival” (Náchmánidesz). Némely mai kommentátor azonban megjegyzi, hogy „nagyon kevés asszony tűrte volna el Hágár szemtelenségét”.

Gen 16,7
az Örökkévaló angyala ott találta őt. „Az elbeszélés, mint XXI,16–19 gyönyörűen illusztrálja az isteni gondoskodást az elhagyatott és elkeseredett lélekkel szemben” (Driver). Ez az első eset, hogy az „angyal” szó szerepel a Bibliában. A héber מלאך eredetileg „küldöttet” jelent, és alkalmazható Isten minden küldöttjére és megbizottjára. Az „Örökkévaló angyala” kifejezés néha azonban magára Istenre is vonatkozik.
Surba. Szószerint: „fal”, vagy „erőd”, amely Egyiptomot keleten védte rabló beduinok betörései ellen. Hágár, amint a vadonba menekült, szülőföldje felé vette útját.

Gen 16,8

Hágár, Száraj szolgálója. Emlékezteti Hágárt, hogy ő szolgáló és kötelességei vannak Sárával szemben.
honnan jössz? Bevezető kérdés, nem tudakozódni akar, hanem alkalmat ad Hágárnak, hogy könnyítsen a szívén.

Gen 16,11
Ismáél. Ez a héber név annyit jelent: „Meghallgat az Isten”.
nyomorúságodat. Ennek a szónak használata világosan mutatja, hogy Istennek nem tetszik Sára bánásmódja Hágárral. A régi Izráelben egész más volt a rabszolga helyzete, mint a helótáé Görögországban vagy a rabszolgáé Rómában. A Hágár-történetet alapul véve, fel kell tételezni, hogy a becsületes és barátságos bánásmód elvárható volt az idegen rabszolganővel szemben is; v. ö. Eliezer helyzetét Ábrahám háztartásában.

Gen 16,12
vadszamár. Élénk leírása „a sivatag fiainak, akik törzsfőnökük kivételével senkinek a fennhatóságát nem ismerik el, halálmegvetők, hitszegők idegenekkel szemben, mindíg készek háborúra vagy fosztogatásra” (Driver).

Gen 16,13
látó Isten. Azaz Isten, aki kegyesen törődik teremtményei helyzetével és segítséget küld a szükség órájában.
itt is? A pusztában, „Istentől elhagyatott helyen!”.

Gen 16,15
Ábrám pedig nevezte. Miután Hágár visszatért úrnőjéhez, Ábrahám megtudta mindazt, ami történt; és ennek megfelelően adott a gyermeknek hozzáillő nevet.

Gen XVII.
Ábrahám szerződése.

Gen 17,1
Én vagyok a Mindenható. Héberül ”אל שדי„; v. ö. Ex. VI,3. „Megjelentem Ábrahámnak, Izsáknak, és Jákóbnak mint a Mindenható Isten.” A Saddai Istennév etimológiája bizonytalan. Valószínűleg a שדד tővel van összefüggésben. A szokásos „Mindenható” fordítás a Vulgátából ered (a Biblia latin fordításából). Reményeinek megvalósulása bizonyára gyakran homályosnak és távolinak látszott Ábrahám előtt. Itt új ígéretet kap: a Mindenható Isten előtt semmi sem lehetetlen. Saddait egy másik gyökből is származtatják, „jótéteményeket halmozni”; és azt jelentené, „aki jótéteményeket nyujt”, a Barát, aki óvja az ősatyákat és megvédi minden bajtól.
tökéletes. Azaz legyen teljes és osztatlan hited a Mindenhatóban. Bölcseink összekötik e buzdítást a circumcisio szövetségével, amelynek a bevezetése küszöbön állt, és így megjelölik az erkölcsi eszmét, amely a rituális cselekvés alapja (Ned. 31b.).

Gen 17,2
hogy szövetséget kössek. Ami itt következik, az nem szerződés Isten és a pátriárka között, hanem a tervek kifejtése, melyeket Ő Ábrahámnak és utódainak szánt.

Gen 17,3
Ábrám leborult arcára. Keleten szokásos ez a hálaadás kifejezésére.

Gen 17,4
Ime én. Bevezeti Isten részét a szövetségben, ellentétben a 9. verssel, ahol áll „Te pedig…”.
népek sokaságának. Az izraeliták; az arabok, akik Ismáéltől származnak; és a XXV,1 és köv.-ben felsorolt törzsek.

Gen 17,5

Ábrahám… népek sokaságának atyjává. *Ab* atyát jelent és *raham,* az új név második fele, arabul sokaságot jelent. A név változtatása kifejezi Ábrahám küldetését, amely abból áll, hogy „minden népet a Sechina szárnyai alá hozzon”. Az összes népek atyja אב לכל הגוים (Berák. 13a.).

Gen 17,8
lakóhelyül az országot. Vagy: tartózkodásod országát. (Az Imit régi fordítása.)
az országot. Tartózkodása helyét, ahol Ábrahám, mint „vendég” tartózkodott.

Gen 17,10
Ez az én szövetségem…, melyet meg kell tartanotok. Nem azt jelenti, hogy a szövetség a circumcisióból áll, hanem hogy a circumcisió a szövetség külső jele. Amint a következő vers kifejti, „legyen a szövetség jele”, amint a szivárvány a Nóéval kötött szövetség jele. Amint szivárvány volt már Nóé előtt, ez a ritus is megvolt más népeknél Izráel előtt. Bármilyen eredetre és célra vezethető is vissza, – akár intézkedés a tisztaság és egészség megóvására (Philó), vagy hogy korlátozza a kicsapongó bujaságot (Maimonidesz), vagy a szentség szimboluma, – Ábrahámnál és utódainál mindezek a fogalmak háttérbe szorulnak, ez a ritus állandó szimboluma Ábrahám gyermekeinek, hogy ők Ábrahám Istenének felszenteltjei. Ez a *szövetség* ritusa. És határtalan az a hűség és odaadás, mellyel a zsidó vallás követői ezt az alapvető intézkedést őrizték és még ma is őrzik. Zsidó férfiak és asszonyok mindenkor készek voltak életüket is feláldozni ennek védelmében. A makkabeusi vértanuk meghaltak érte. Antiochus király hivatalnokai megöltek zsidó anyákat, akik gyermekeiket a Szövetségbe felvétették – „és gyermekeiket nyakukra akasztották” (I. Makk. I,61). E szent ritus védelmében ugyanezt a készséget és önfeláldozást találjuk a hadriánusi üldözés korában, az inquisitio rettenetes napjaiban, mindenütt és mindenkor, ha zsarnokok ki akarták irtani a zsidó hitet. Még a kiközösített, félig-meddig hitehagyott Baruch d’Espinoza is kijelentette: „A szövetség jelének oly nagy fontosságot tulajdonítok, hogy meggyőződésem szerint ez magában is elegendő örökké fenntartani egy nemzet önálló létét.”

Gen 17,12
azt, aki a házban született. T. i. rabszolga gyermeke; l. XIV,14. A rabszolgákat a családhoz tartozóknak tekintették.

Gen 17,14
irtassék ki népéből. Vagy Isten általi büntetéssel; vagy a közösségből való kizárással.

Gen 17,15
Sára. Világosabban fejezi ki a „fejedelemnő” fogalmat, mint a régies „Száraj” forma.

Gen 17,16
hogy nemzetek anyja legyen. Szószerint: hogy nemzetekké legyen. (Az Imit régi fordítása.)

Gen 17,17
és nevetett. A Tárgum így fordítja „örvendett” (וחדי), hogy kifejezze, hogy örömében nevetett, nem pedig hitetlenségből. Eszerint, ami következik, nem a kérdés, hanem a meglepetés felkiáltása.

Gen 17,18
bár Ismáél élne. Ábrahám, aki már lemondott arról a lehetőségről, hogy utódja legyen Sárától, kifejezi azt a reményt, hogy Ismáél „élne előtted!”, hogy az Ábrahámnak adott ígéretek teljesüljenek általa. Persze ezt imának is lehet felfogni, hogy noha Ismáél ki van zárva a szellemi örökségből éljen legalább isteni gondviselés és áldás alatt.

Gen 17,20
tizenkét fejedelmet. Fel vannak sorolva XXV,13–16-ban.

Gen 17,23
ugyanaznap. Mutatja Ábrahám készségét, hogy kötelességét haladéktalanul teljesítse.

IV. Vájjérá.
(XVIII–XXII.)

Szodoma és Gomora pusztulása. (XVIII–XIX.).

Gen XVIII.

1–16. Az angyalok látogatása.

Gen 18,1
És megjelent neki az Örökkévaló. Bölcseink összekötik ezt a fejezetet az előbbivel és úgy magyarázzák, hogy Isten meglátogatta az ősatyát a circumcisiót követő gyengélkedése idejében. Ezzel bizonyítják a beteglátogatás kötelességét (Szóta 14a.).
a sátor bejáratánál. Ábrahám figyelte a járókelőket, hogy megvendégelhesse őket. A vendégfogadás ugyanis örömet szerzett neki.

Gen 18,2
három férfiú. Az egyik, hogy meghozza Izsák születésének a hírét, a második, hogy elpusztítsa Szodomát, a harmadik, hogy megmentse Lótot. „Egy angyal nem teljesíthet egyszerre két küldetést.” (Ber. Rabba, Baba Mec. 86b.)

Gen 18,3
Uram. Ábrahám az egyikhez beszélt, akiről látta, hogy a vezetőjük.

Gen 18,4
mossátok meg lábatokat. A lábmosás felfrissülés volt az utazóknak, akik szandálban jártak; v. ö. XIX,2; XXIV,32; XLIII,24.
pihenjetek. Amíg az ételt elkészítették számukra, pihenhettek a fa árnyékában, szemben a sátorral (l. 1. verset).

Gen 18,5
És én hozok egy darab kenyeret. A derék ember jelleméhez tartozik – mondják bölcseink –, hogy többet ad, mint amennyit ígér. Az ősatya csekélységként említi az ételt, amelyet vendégeinek ígér, de a legjavából ad nekik (Baba Mec. 87a.).
erősítsétek szíveteket. Frissítsétek fel erőtöket.
ha már. Látom, hogy sürgős az utatok, mert máskülönben nem mentetek volna el sátram mellett ilyen forróságban.

Gen 18,6
És sietett Ábrahám. Figyelemreméltó, hogy Sárát is serkenti: „*gyorsan* készíts”.

Gen 18,7
a legénynek. Ez Ismáél, akit Ábrahám így oktatott a vendégfogadás kötelességeire (Ber. Rabba). Sok mai szülő és tanító szemében feleslegesnek látszik, hogy figyelmeztesse gyermekét a vendégszeretetnek idegenekkel szemben is fennálló kötelességére. De tévednek. A nyugati országokban is sokszor megszegik a bibliai parancsot, „szeresd az idegent” (Deut. X,19). Az alacsony lelkületű csőcselék „hazafiasnak” tartja az idegenek megvetését, és az idegen szokásait és nyelvét megvetendőnek tekinti.

Gen 18,8
A verset úgy lehet érteni, hogy a vendégek túrót és tejet kaptak, hogy szomjúságukat oltsák és felfrissüljenek (v. ö. Birák IV,19) és azután következett a tulajdonképpeni étkezés, ez borjúhúsból állott. Ez az eljárás teljes összhangban lenne az étkezési törvényekkel.
maga pedig mellettük állt. Keleten a gazda nem ül le a vendégekkel, hanem mellettük áll és gondoskodik szükségleteikről.
és ők ettek. Ez az egyetlen hely a Bibliában, ahol égi lényekről az áll, hogy táplálkoztak, vagy legalább látszólag táplálkoztak (l. Tobit XII,19). Bölcseink ebből következtetik, hogy alkalmazkodni kell annak a népnek társadalmi szokásaihoz, amely között él az ember (Baba Mec. 86b.).

Gen 18,9
A sátorban. A Talmud ebben Sára dícséretét látja, mert az asszony háziassága az ő legértékesebb tulajdonsága (Jeb. 77a.).

Gen 18,10
És amaz mondta. Az angyalok egyike.
ilyen tájban. A héberben szószerint: „élő (megéledő) idő”, azaz a jövő évben ilyenkor.

Gen 18,12
És Sára nevetett. Mert nem hitt a hírnek.
elfonnyadtam. Elvirultam.

Gen 18,13
Vajjon… én, aki öreg vagyok. A Talmud szerint Sára nemcsak saját, de Ábrahám öregségére is célzott. Isten azonban csak az önmagára irányuló célzást említette, nehogy veszekedésre adjon okot férj és feleség között (Baba Mec. 87a.).

Gen 18,14
Van-e lehetetlen dolog az Örökkévaló előtt. Vagy: „Van-e bármi nagyon csodálatos az Örökkévaló előtt”.

Gen 18,16
Ábrahám velük ment, hogy elkísérje őket. A szeretetreméltó gazda udvarias vendéglátásának befejező mozzanata.

17–33. Ábrahám könyörgése Szodomáért.

Gen 18,17
az Örökkévaló mondta. Ugyanazt jelenti, mint „az Örökkévaló gondolta” – gyakori kifejezésmód a Bibliában.

Gen 18,18
benne áldottak lesznek. Lásd XII,3-hoz.

Gen 18,19
Mert megismertem őt. Megfigyeltem és kiválasztottam őt v. ö. Ámosz III,2. „Csak titeket ismertelek a föld összes nemzetségei közül”; Zsolt. I,6. „Mert az Örökkévaló ismeri az igazak útját”. Ábrahám kiválasztása Isten által nem önkényes választás.
ő parancsolja meg fiainak. Fontos elv jut itt kifejezésre, amely kiváló szerepet játszott a zsidóság életében. A zsidónak szent kötelessége, hogy átadja szellemi örökségét gyermekeinek. A zsidó apa utolsó intése gyermekeihez, hogy „járjanak Isten útjain”, és hogy derék és jóságos életet éljenek. Ezeket az intéseket gyakran írásba foglalják; és ez a szokás az irodalmi termékek egy meghatározott típusává fejlődött, a Zsidó Erkölcsi Végakarattá (צוואה).

Gen 18,20

a panasz Szodoma és Gomora ellen. Azoknak a kiáltása, akik szenvedtek a szodomabeliek erőszakos gonoszságától, és akik az Ég bosszújáért esedeztek kegyetlen elnyomóik ellen (Ezek. XVI,49). A következő legenda plasztikusan jellemzi gyűlöletüket minden idegennel szemben és ördögi eljárásukat mindazokkal szemben, akik eltértek szokásaiktól. Egy leány megkönyörült egy idegen szegényen és ételt adott neki. Amidőn ez kitudódott, levetkőztették, megkötözték, bekenték mézzel és a háztetőre tették a perzselő napsütésbe, hogy megöljék a méhek (Szanh. 109b.).
bűnük. Részletezi a következő fejezet.

Gen 18,21

megyek. Antropomorfizmus, mint XI,7-ben, annak a gondolatnak kidomborítására, hogy mielőtt Isten elhatározta a bűnös városok lakóinak megbüntetését, „leszállt" bizonyos értelemben, hogy bűneiknek bizonyítékát, vagy enyhítő körülményeit személyesen vizsgálja meg.

Gen 18,22

onnan. Arról a helyről, ameddig Ábrahám kísérte őket.

Gen 18,23

Ennek a fejezetnek a vége a Biblia egyik legmagasztosabb részlete. Ábrahám könyörgése Szodomáért kitűnően mutatja előkelő jellemét. A kezdetleges erkölcsi fokon álló törzsek gyűlölködése és civakodásai közepette, akik a nyers erőszakot dicsőítették és megvetették a könyörületességet, Ábrahám méltónak bizonyult új nevéhez és jóindulatába fogadta az egész emberiséget. Még a gonosz szodomaiakat is testvéreinek tekintette és szíve szomorúsággal telt meg sorsuk miatt. Az egyedülálló párbeszéd Isten és Ábrahám között két alapvető tételt rejt magában; először az igazságosság kiváló értékét, másodszor Isten készségét a könyörületességre (Ezek. XXXIII,11), de csak ha összhangba hozhatja ezt az igazsággal.
közelebb lépett. Imával (Ábárbánel).
az igazakat a gonoszokkal? Azaz „az ártatlant a bűnössel". Ábrahám az ő védő szavait arra a meggyőződésre alapítja, hogy Isten cselekvése nem lehet önkényes, hanem összhangban kell állnia a tökéletes igazsággal. Azonban megkülönböztetés nélküli pusztulásnál az összes lakók, mind a jók, mind a rosszak, ugyanabban a sorsban részesülnének. Ábrahám azzal érvel, hogy az igazak elpusztítása nem lenne igazságos, inkább halasztódjék el az igazak megmentése kedvéért a városok felett kimondott ítélet végrehajtása (Ryle). Ez a könyörgés Szodomáért és Gomoráért, – hiszen Ábrahám vitatkozott Istennel, sőt alkudozott vele, hogy e városok romlott lakosait megmentse a pusztulástól – lelkileg a legmagasabb csúcs, melyet az ősatya elért. Magasztossága felülmúlja még azt is, hogy kész volt Isten kívánságára fiát feláldozni. Lelkében küzdött egymással igazságérzése, hogy a gonoszoknak büntetést kell kapniok rossz tetteik miatt és fájdalma amiatt, hogy emberek fognak elpusztulni.

Gen 18,25

Távol legyen Tőled. Azaz, nem lenne méltó Te hozzád (Mendelssohn).
az egész világ bírája ne cselekedjék igazságot? Ezeket a szavakat helyesen nevezték „a Biblia korszakalkotó mondatának" (Zangwill). Ezek szerint az Igazság Isten trónusának egyik főpillére. Enélkül az egész Isten-eszme meginog. Igaz ugyan, hogy az igazság nem az egyetlen erkölcsi értéke Istennek vagy az embernek, sőt nem is a legmagasabb értéke, de az alapja az összes többi értéknek; „az, ami az igazság felett áll, az igazságon kell, hogy alapuljon, magába kell, hogy foglalja az igazságot, és elérhetőnek kell lennie igazság által" (Henry George). Csakis Izráel, az igazságtól áthatott nép lett idővel az a közösség, amelyre ráillett a jelző: רחמנים ביישנים גומלי חסדים „könyörületesek, szemérmetesek és jótevők". (Jeb. 79a.).
Az ősatya hangos kiáltásának merészsége, az „egész világ" kifejezésnek egyetemessége, és a feltétlen meggyőződés, hogy Isten végtelen hatalmának az igazság törvényeinek ellenőrzése alatt kell állnia – hogy az igazságtalan Isten már a szavakban is ellentétet jelentene –, valóban rendkívüli. Noha évezredek múltak el, az emberiség még nem értette meg teljesen ezt a magasztos Isten-felfogást és ennek erkölcsi következményeit az emberi társadalomra nézve. „Amidőn Ábrahám nem

tudott ötven igaz embert találni Szodomában, és könyörgött negyvenért, harmincért, húszért, tízért, hogy a nagy város megkíméltessék, nem tudta-e Isten, hogy tíz igaz ember sincsen Szodomában? De Isten azt akarta, hogy Ábrahám ősatyánk mutassa meg, hogy igaz ember-e; és ő valóban igaz embernek mutatkozott (Arnold Zweig).

Gen 18,33
visszatért helyére. Onnan, ahol imádkozott, tartózkodási helyére, Mamrehoz; l. 1. verset.

Gen XIX.
Az angyalok. Szodoma és Lót.

Gen 19,1
angyal. Itt először nevezi így Ábrahám látogatóit.
Szodoma kapujában. Azaz az átjáróban a városfal alatt, Keleten ide gyülekezett a nép, hogy beszélgessenek, üzleteket kössenek vagy pereket intézzenek el.

Gen 19,2
szolgátok házába. Mint városlakó Lót „házban” lakott, Ábrahám lakása viszont „sátor” volt.
az utcán. A város terén; mivel az éghajlat meleg volt, az megfelelő hely lett volna arra, hogy hontalan vándorok az éjszakát ott töltsék.

Gen 19,3
kovásztalan kenyeret. Amit gyorsan meg lehetett sütni.

Gen 19,4
az egész nép. Azt a tényt hangsúlyozza itt, hogy valamennyi lakos természetellenes elfajultságig züllött. Tehát jogos volt Ábrahám kérésének elutasítása.

Gen 19,8
hajlékom árnyékában. Keleten szent a vendégek megvédelmezésének kötelessége. Mihelyt az idegen megérintette a sátorkötelet, követelhette a vendégjogot. De az ár, amit Lót megmentésükért fizetni akart, elképzelhetetlenül nagy a mi szemünkben, noha a dolog másképp tűnhetett fel a keleti emberek előtt abban az időben.

Gen 19,9
Ez az ember. A megvetés kifejezése.
bíráskodni. Azaz, ez a jött-ment ítéletet akar mondani a mi cselekedeteinkről és be akar avatkozni szokásainkba.

Gen 19,11
vakséggal. Ez a héber kifejezés még csak II. Kir. VI,18-ban fordul elő, és a látóképesség ideiglenes elvesztését jelenti.

Gen 19,12
még valakid. Lót házanépét is meg akarják menteni.

Gen 19,15
bűnei miatt. Mint IV,13-ban, a héber kifejezés „bűn” jelenti annak következményét, a „büntetést” is.

Gen 19,16
De ő késlekedett. Vagy, hogy összegyüjtse értéktárgyait, vagy vonakodott eltávozni. Mindaz, amit az Írás Lótról mond, gyenge, határozatlan jellemre mutat.

Gen 19,17
így szólott. Az angyal, akinek az volt a feladata, hogy megmentse Lótot.

síkságon. L. XIII,10-hez.
a hegységbe. L. XIV,10-hez.

Gen 19,19
a veszedelem. A szerencsétlenség.

Gen 19,20
kicsiny. Jelentéktelen nagyságú; azért kis kegyet kér, amidőn könyörög, hogy az a helység megkíméltessék.
hogy életben maradjon a lelkem. Azaz, maradjak életben.

Gen 19,26
sóoszloppá. Visszanézett és késlekedett mögöttük, amíg utólérte őt a kén és a tűz, ami elől a többiek elmenekültek. Hasonló sors érte Pompeii késlekedő menekülőit. „Testüket bevonta és áthatotta valamiféle nitrogénes és sós anyag, ami valószínűleg megóvta őket egy ideig a bomlástól” (Del Sola). Ókori írók úgy számolnak be erről az oszlopról, mint meglévő dologról. Josephus azt állítja, hogy ő látta is.

Gen 19,27
Ábrahám. Nyugtalan éjszaka után, miután szívére nehezedett az öt város sorsának tudata, korán reggel felkelt, hogy szánakozó szemmel tekintsen arra a vidékre, amelyen beteljesedett az istenítélet.

Gen 19,28
A közelmultban végzett archeológiai kutatások bebizonyították ős-kanaáni civilizáció létezését a síkságon. Sok mai tudós szerint Szodoma négy mérfölddel a Holttengertől észak-keletre volt; régebbiek szerint a Holttenger déli részén (Albright).

Gen 19,29
megemlékezett Isten Ábrahámról. Ez okolja meg, hogy miért kímélte meg Isten Lótot.

Gen 19,30
félt. Hogy Isten az általános pusztulást még Cóárra is kiterjeszti, amint hogy az ítélet valóban mind az öt városra szólt. Úgylátszik, hogy az ő eltávozása után Cóár is tűz által pusztult el.

Gen 19,31
férfi pedig nincs. Némelyik magyarázó szerint Lót leányai azt hitték, hogy a pusztulás általános volt és hogy az egész világ elnéptelenedett. Ez a magyarázat tarthatatlan, mivel hisz csak az imént hagyták el Cóárt. Eljárásuknak nincsenek enyhítő körülményei: Szodoma méltó neveltjei voltak.

Gen 19,32
borral. Móáb hegyvidéke tele van barlangokkal; és a Midrás megállapítja, hogy a lakosok ilyen barlangokban tárolják a bort (Szifré Ékev 43.).

Gen 19,37
Móábnak. Ezt a nevet is úgy értelmezik, mintha az lenne „mé-ab”, „az apától”.

Gen 19,38
Ben-Amminak. „Népem gyermeke”, vagy „apám rokonságának fia”.

Gen XX.
Abimelek.

Az ígéret és a remény, hogy fiúgyermeke lesz, úgylátszik megfiatalította Sárát. Elvitték Gerár királyának háremébe.

Gen 20,1

onnan. Mamre terebintusaitól; lásd XVIII,1.
Dél. Negeb; lásd XII,9-hez.
Kádés és Sur. Lásd XIV,7 és XVI,7.
Gerárban. Bizonyára a Wadi Jerur, Kádéstól 13 mérfölddel délnyugatra.

Gen 20,2
a nővérem. Ábrahám ugyanazokat az óvóintézkedéseket teszi, mint egyiptomi útja alkalmával; v. ö. XII,13 f.
Abimelek. Abimilki a neve egy egyiptomi helytartónak Tyrusban a Tel-el-Amarnai levelek adatai szerint.
és elvette Sárát. A háremébe vitte.

Gen 20,4
egy igaz népet. „Ártatlan népet” (Moffat).

Gen 20,7
próféta. Ez az első eset, hogy a Bibliában a próféta szó előfordul. Itt olyan embert jelöl, aki különösen közeli vonatkozásban van Istennel és ennél fogva isteni védelem alatt áll.

Gen 20,10
Mit láttál? Azaz, mire gondoltál.

Gen 20,12
atyám leánya. A Bibliában sokszor „fiú” és „leány” áll unoka helyett (v. ö. IX,24; XXIX,5). Sára Teráh unokája lehetett és így Ábrahám unokahúga volt. Lót is unokaöccse volt és mégis a testvér szót használja vele kapcsolatban (XIII,8.). (Rási). Náchmánidesz élesen elítéli az ősatya cselekedetét, amiért ismét veszélybe hozta feleségét; és hozzáfűzi, hogy az már nem jelent semmit, ha Ábrahám igazat mond is Ábimeleknek, amidőn Sárát „nővérének” nevezi, mert a legfontosabb tényt – hogy a felesége is, elhallgatja. A Szentírás feltárja hőseinek erényeit és vétkeit egyaránt.

Gen 20,13
elbujdostatott. A héber szövegben az ige többesszámban áll; ez többször előfordul, ha a Szentírás Istenről beszél, v. ö. XXXI,53-at. Lehet pluralis majestatis is, v. ö. I,26.

Gen 20,15
országom. Ez az ajánlat ellentétként szerepel, Fáraó eljárásával összehasonlítva, XII,19. és köv.

Gen 20,16
ezer darab ezüstöt. Erről nincs említés a 14. versben; bizonyára ez ráadásul adott személyes ajándék.
szemtakaró. Képletesen „igazságszolgáltatás” helyett; hogy szemet húnyjanak afelett, amit ő Sárával szemben elkövetett.

Gen XXI.

1–21. Izsák és Ismáél.

Gen 21,1
amint szólott. Lásd XV,4; XVIII,10.

Gen 21,2
arra az időre. Lásd XVIII,14.

Gen 21,3
Izsáknak. Lásd XVII,19.

Gen 21,6
Nevetséget, vagyis: örömet; ez újabb ok arra, hogy az Izsák név ráillett a gyermekre.
nevetni fog rajtam. Vagyis: örül velem.

Gen 21,8
a gyermek… elválasztatott. Rendszerint két, sőt néha hároméves korban; v. ö. II. Makk. VII,26. A gyermek elválasztása Keleten még ma is családi ünnepség keretében történik.

Gen 21,9
gúnyolódik. A héber kifejezés rendesen valamilyen tisztátlan vagy bálványimádó cselekedetre vonatkozik. Vagy: „Ismáél gúnyosan nevetett azon, hogy ünnepelnek és örvendeznek, mivel ő volt az idősebbik fiú és apja vagyonának örököse. Innen ered Sára természetes kívánsága, hogy elűzze őt a házból” (Ehrlich).

Gen 21,11
a dolog nagyon bántotta. Mert Ábrahám Ismáélhez vonzódott. Lásd XVII,18.

Gen 21,12
szólt… Ábrahámnak. Talán éjjel álmában; v. ö. a 14. verssel.
Izsák magzatát nevezik majd rólad. Izsák volt kijelölve az ősatya örökséül; ezért cselekedhetett Ábrahám Sára kívánsága szerint, és elküldhette Ismáélt, hogy elkerüljön minden későbbi vitatkozást az örökség fölött.

Gen 21,14
tömlő vizet. Ez Keleten még ma is használatos.
és a gyermekkel. Ábárbánel rámutat arra, hogy a héber szöveget úgy lehet fordítani, hogy mind Hágár, mind a gyermek vitt ételt és vizet.
Beér Sebá pusztájában. Beér Sebá városa, Palesztina déli szélén, a sivatag szélén van.

Gen 21,15
egy bokor alá. Hogy védve legyen a forró naptól.

Gen 21,16
egy íjlövésnyire. Azaz hallástávolságon belül.

Gen 21,17
meghallotta a fiú hangját. Isten megkönyörül a szegény rabszolgaanya nyomorúságán, és meghallgatja kérését éppen úgy, mint Ábrahámét.
onnan, ahol van. Bölcseink ennek alapján tanították, hogy Isten – meghallgatva az imádságot – a bűnbánó imádkozót aszerint ítéli meg, hogy milyen a megtérés pillanatában (Rós Hásána 16b.).

Gen 21,19
És Isten felnyitotta szemét. Azaz, Hágár most észrevette a kutat, amely egészen közel van hozzá, amely azonban előbb, nagy izgalmában elkerülte figyelmét. „A héber kifejezés, *valaki szemét felnyitni,* kizárólag átvitt értelemben használatos új megismerési források elnyerésére, nem pedig a látóképesség visszanyerésére” (Maimuni).

Gen 21,21
Párán vadonában. Lásd XIV,6.
anyja feleséget vett neki. Rendszerint a szülők dolga volt, hogy fiúknak feleséget keressenek, v. ö. XXIV,3; XXXIV,4.
Egyiptom országából. Az ő szülőföldjéről.

22–34. Szövetség Ábrahám és Abimelek közt.

Gen 21,22

Isten veled van. Ez nyilvánvalóvá lett azáltal, hogy öregségére fia született.

Gen 21,23
itten. Beér-Sebában.
a jóindulat szerint. Megfelelően az ajándékoknak és az engedélynek, hogy az országban lakjék, lásd XX,14 és köv.

Gen 21,25
szemrehányást tett. Midőn beleegyezett a kívánt szövetségbe, Ábrahám panasszal állt elő; v. ö. Lev. XIX,17. „Ne gyűlöld testvéredet szívedben; intve intsed embertársadat".

Gen 21,27
juhot és ökröt. Ajándékok kicserélése szokásos szerződéskötéskor.

Gen 21,30
tanubizonyságul. A bárányok elfogadása azt jelenti, hogy Ábrahámnak joga van a kúthoz.

Gen 21,31
Beér-Sebának. A névnek kétféle etymológiája van: „a hét (juh) kútja", és „az eskü kútja". (L. XXVI,33.)

Gen 21,33
és szólította ott az Örökkévalót. Lásd XII,8-hoz. Megjegyzendő, hogy Hágár és Ismáél történetét a Tórából Rós Hásáná első napján olvassák fel, míg a következő fejezetet, Izsák feláldozásának az elhatározását a második napon olvassák fel. Az isteni hatalom legmagasabb megnyilvánulását nem a természet erőinek a létrehozatalában látjuk, sokkal magasabban nyilvánulnak meg Istennek útjai az emberek szívében és azoknak a mindennapi életében, akik igazságot, szeretetet és irgalmat cselekszenek és alázatosan járnak Istenükkel.

F)
Izsák megkötözése.
(Az Akéda.)

Ez a fejezet nagy fontossággal bír mind Ábrahám, mind Izsák élete szempontjából. Az öreg pátriárka, aki soká vágyakozott jogos örökös után („Uram, Örökkévaló, mit adhatsz nekem, aki gyermektelenül élek?" Gen. XV,2.) és akinek vágyakozása teljesült Izsák születésével, most azt a parancsot kapja, hogy mutassa be gyermekét égőáldozatul az Örökkévalónak. A parancs célja az volt, hogy Ábrahám hűségét a legerősebb próbának tegye ki és hogy Ábrahám hite megerősödjék hősies tettek által. Az ember Isten iránti szeretetének legértékesebb bizonyítéka az engedelmessége, hogy szolgálja Őt egész szívével, egész lelkével és minden tehetségével; vagyis teljes készsége még azt is feláldozni Istennek, ami drágább az életnél. Ez próba volt, amely csak isteni kézben maradt biztonságos, mert idejekorán közbelépett, amint valóban közbe is lépett, és mivel célja elejétől fogva az volt, hogy közbelép, abban a pillanatban a próba lelkileg befejeződött.
Ennyit arról, amit az Akéda *pozitív* tanulságának lehet nevezni. Most vizsgáljuk meg Ábrahám próbájának nagy negatív tanulságát. Izsák megkötözésének története megnyitja Izráel századokon át tartó küzdelmét a gyermek-áldozás förtelme ellen, ami szokásban volt a sémi népek között épúgy, mint egyiptomi és árja szomszédaiknál. Abban a korban csodálatra méltó volt, hogy Ábrahám Istene a gyermekáldozás *megakadályozására* lépett közbe, és nem annak végrehajtása érdekében. Ennek a parancsnak első célja tehát az volt, megmutatni Ábrahámnak és utódainak, hogy Isten megveti az emberáldozatot. Ellentétben a kegyetlen pogány istenekkel, csakis *a szellemi alárendelés volt az, amit Isten követelt.* Mózes inti népét, hogy ne úgy tiszteljék Istent, ahogy a szomszéd népek tisztelik az ő isteneiket. „Mert minden utálatosat, amit az Örökkévaló gyűlöl – azt tették meg isteneiknek; mert még fiaikat és leányaikat is elégették tűzben isteneiknek" (Deut.

XII,31). Az összes próféták hasonlóképpen borzadnak az emberi ájtatosság ez ocsmány tévútjától, és nem nyugszanak, amíg egész Izráel nem érzi undorodásukat az ilyen vérengző szokásoktól. Megfelel tanítási eredményének, hogy a Gé-Hinnom (Hinnom-völgye), ahol gonosz királyok ezt a rettenetes szokást gyakorolták, szinonimája lett a „pokolnak" (Ge-Hinnom = gyehenna).
Az Akéda-gondolat új értelmezése, – hogy az isteni eszmékért az ember életét is köteles feláldozni, – a makkabeusi korszakban merült fel történelmünkben, amikor először követelték a zsidóktól, hogy hitüket megtagadják. Ők inkább meghaltak, de nem tántorodtak meg. Ábrahám készsége, legszentebb érzéseit feláldozni Isten oltárán, felébresztett és kifejlesztett egy új eszményt Izráelben, *a vértanúság eszményét.* Hanna és hét fiának története, amely meg van örökítve a Makkabeusok II. és IV. könyvében, sok más alakban is ránk maradt. Ezek egyikében azt mondja a vértanú anya legfiatalabb gyermekéhez: „Menj Ábrahám ősatyánkhoz, és mondd meg neki, hogy én felülmúltam az ő áldozatkészségét. Ő egy gyermeket áldozott Istennek, én hetet (Gittin 57b). Amikor még nagyobb lett az üldözés a későbbi századokban, az Akéda felett mindíg gondolkoztak a zsidó férfiak és nők, akik minden pillanatban a rettenetes választút elé kerülhettek, hogy vagy elhagyják hitüket vagy meghalnak. Célzások az Akédára korán bekerültek a liturgiába; és idővel a zsinagógai költemények (pijjut) egész koszorúja keletkezett körülöttük. A középkorban emberfeletti erőt adott apáknak és anyáknak, hogy feláldozzák önmagukat és gyermekeiket inkább, mintsem, hogy hitüket megtagadják. Elég az inkvizició számtalan zsidó áldozatára utalni, akik mártirhalált haltak, de hitüket meg nem tagadták. Sőt, az utóbbi évtizedek története is bőven szolgálhat példákkal. Manapság sokan értelmetlenül állanak a vértanúsággal szemben. Nem veszik észre, hogy az eszményiség legmagasabb győzelmét jelenti, megingathatatlan ragaszkodást az eszméhez még az élet árán is. Épúgy nem veszik észre a vértanúság állandó hatását annak a nemzetnek életére és jellemére, amelynek történetét díszíti. Azok, akik érzéketlenek a legyőzhetetlen bátorság és a kitartás iránt, természetesen ellenségesen állnak szemben az egész Akéda-eszmével és annak jelentőségével a zsidó gondolkodásban. „Csak egy Moloch követel emberáldozatot" (Geiger), kiáltják. De az egész emberi történetben nincs egy magasabbrendű gondolat sem, mozgalom vagy hőstett, amely nem követelt volna áldozatot, sőt emberáldozatot is. Tudomány, szabadság, emberiesség, mindegyik követelt vértanúkat; és így volt ez a zsidósággal is. Izráel a vértanúság klasszikus népe. Egyik nép sem hozott hasonló áldozatokat az igazság, a lelkiismeretesség, az emberi méltóság, és az emberi szabadság érdekében (Schreiner Márton). Még a mi napjainkban is zsidó szülők Közép- és Kelet-Európában visszautasítanak boldogulást, érvényesülési lehetőségeket, amelyeket vallási parancsolatok megszegése által érhetnének el. Sőt, ami még sokkal nehezebb, feláldozzák gyermekeik jövőjét is, ha ez őseik hitével szemben elkövetett hűtlenség árán érhető el. A Biblia kevés fejezetének volt több hatalma és tartósabb hatása az emberek életére és lelkére, mint az Akéda fejezetének.

Gen XXII.
Izsák megkötözése.

Gen 22,1

megkísértette. A megkísértés sohasem azért történik, hogy valakin sérelem essék, hanem csak az ellenállóképesség kipróbálására. Ábrahám hitének összes bizonyságai betetőzést nyertek azáltal, hogy hajlandó volt legdrágább reménységét feláldozni Isten akaratának. Bölcseink ezt a tizedik és legnagyobb kísértésnek nevezik, melynek Ábrahám ki volt téve.
és szólt hozzá. A 3. versből következtetjük, hogy Isten éjjel szólt Ábrahámhoz, talán látomásban.

Gen 22,2

Vedd. A héber kifejezés különös. A „Vedd" imperativus után áll a נא „kérlek" szócska. Isten úgy szólt Ábrahámhoz, mint „barát a barátjához".
egyetlen fiadat, Izsákot, akit szeretsz. Az ismétlés kifejezi azt a hatalmas feszültséget, mely Ábrahám lelkére nehezedik, és a kívánt áldozat nagyságát.
Mória földjére. A zsidó hagyomány azonosítja ezt a Templomheggyel (II. Krón. III,1.).

és áldozd fel őt. Szószerint „emeld fel” (az oltárra). Isten parancsában nem használta azt a kifejezést, amely az áldozat megölését jelenti. Tehát már eleve nem volt szándékában, hogy emberáldozatot fogadjon el, de Ábrahám ezt először nem vette észre.

Gen 22,3

Fölkelt Ábrahám korán reggel. Itt nincsen felelet szavakban Ábrahám részéről. Az ő felelete tettekben nyilvánul meg. Isten parancsát habozás nélkül teljesítette.
fát hasogatott. Ezt a feladatot rendszerint szolgákra bízzák, ő azonban maga végezte.

Gen 22,5

Maradjatok ti itt. Egyedül akart maradni Izsákkal a feláldozás rettenetes pillanatában.
imádkozunk. Szószerint: leborulunk.
és visszatérünk hozzátok. Talán tudat-alatti érzése volt, hogy Isten nem fogja vele végrehajtani parancsát? Bölcseink megjegyzik, hogy abban a pillanatban őt a prófécia szelleme szállta meg és igazabban beszélt, mint ahogy gondolta (Moéd Qatan 18a.).

Gen 22,6

a tüzet. Azaz az edényt, melyben ízzó parázs volt, amivel az oltáron majd meggyujtja a fát.

Gen 22,7

a bárány az égő áldozathoz. Ez az egyszerű kifejezése a gyermeki kíváncsiságnak fokozza a helyzet magasztos páthoszát.

Gen 22,8

És mentek ketten együtt. Ez a kifejezés már előfordult a 6. versben. Ábrahám felelete által kezdett Izsákban derengeni a valóság: *ő* a kiszemelt áldozat.

Gen 22,9

megkötözte. Összekötözte tagjait.

Gen 22,11

Ábrahám, Ábrahám! Ez a kettős felkiáltás mutatja, hogy mennyire ügyelt az Örökkévaló angyala, hogy visszatartsa Ábrahámot az utolsó pillanatban.

Gen 22,12

most tudom. Isten csak azt akarta, hogy bizonyságot szerezzen Ábrahám engedelmessége felől és erkölcsi ereje valóban tökéletesnek bizonyult.

Gen 22,14

mondják. Azaz, közmondásszerű kifejezés lett.
az Örökkévaló hegyén látható lesz. Azaz, ahol megnyilatkozik – utalás a Szentélyre, amely később azon a hegyen épült fel.

Gen 22,16

Magamra megesküszöm. Mózes hivatkozott erre az esküre, amidőn könyörgött Izráelért; lásd Ex. XXXII,13. Hasonló kifejezés: „életemre, mondja az Örökkévaló” Num. XIV,28 és máshol.

Gen 22,17

és mint a fövény, mely a tenger partján van. „Mint ahogy a homok határt szab a tengernek, és mint ahogy dühöngenek felette a hullámok és ostromolják, de nem léphetik át a természetadta határt (Jer. V,22.), úgy törekednek az ellenségek tömegei, hogy elpusztítsák Ábrahám utódait; *ők azonban elfoglalják ellenségeik kapuit, stb.”* (Malbim) v. ö. XXXII,13.
elfoglalja majd… ellenségei kapuját. V. ö. XXIV,60. A „Kapu” volt a város legfontosabb helye (lásd XIX,1-hez) és elfoglalása hatalmat adott a város fölött.

Gen 22,18

áldottak lesznek. Lásd XII,2-höz.
20–24

Ezeket a verseket közbeiktatja, hogy Rebeka leszármazását megismerjük, mert az ő élete összekapcsolódik Izsákéval.

Gen 22,20
Milka és Náhor. Lásd XI,29.

Gen 22,22
Betuél. A XXIV. fejezetben ismét előfordul.

V. Chájjé Szára.
(XXIII–XXV,18.)

Gen XXIII.
Sára halála és temetése.

Gen 23,1
százhuszonhét év. Szószerint: „száz év és húsz év és hét év”; és mivel minden egyes szám után az „év” szó áll, hozzáfűzik bölcseink: „Olyan szép volt százéves korában, mint húszéves korában, és olyan ártatlan volt húszéves korában, mint hétéves korában” (Ber. Rabba). (Luzzatto és Berliner szerint ez volt a mondás eredeti formája.)

Gen 23,2
Kirjat-Arbában. Szószerint „a négy városa”. Birák I,10. szerint Kirjat-Arbá volt Hebrón régi neve, és az izraeliták abban a városban megöltek három óriás törzsfőnököt, egy Arbá nevű ember fiait. (Lásd Józs. XV,13.) Ezért nevezték el később Arbá városának; vagy pedig azt jelenti Kirjat-Arbá: *négy* óriás városa.
Hebrónban. Lásd XIII,18-hoz.
meggyászolja. A héber szó a hangos siránkozást jelenti; ez Keleten még ma is szokásos a bánat kifejezésére.

Gen 23,3
fölkelt. Ezt a kifejezést azért használja, mert a gyászoló a földön ült és aludt; lásd II. Sám. XII,16; Écha II,10.
Hét fiaihoz. Azaz a hettitákhoz; lásd X,15-höz.

Gen 23,4
Jövevény és telepes. Közmondásos kifejezés arra, aki idegen eredetű és akinek a tartózkodási ideje bizonytalan (Ryle). – Ez az első beszámolás a Bibliában temetésről, és az a tiszteletteljes gondoskodás, hogy az ősatya tisztességes sírt akart adni halottjának, figyelemre méltó jellemvonása lett utódainak is.
Mét micva, a gondoskodás a temetetlen halottról, akinek nincs hozzátartozója, előbbrevaló minden más parancsolatnál. A zsidó a halott eltakarításáról kizárólag földbetemetés által gondoskodik. Tacitus is (Hist. V,5) kiemeli azt a tényt, hogy a zsidók eltemetik halottaikat és nem égetik el. A halottégetés mindig ellenszenves volt a zsidók előtt és ellentétben áll a zsidó szokásokkal és törvényekkel (L. Lőwinger, A halotthamvasztás zsidó szempontból. Budapest, 1932).
6–18
A következő jelenetet nagyhangú frázisaival és pazar ajánlataival nem vehetik nagyon komolyan a szereplő személyek sem, egyébként még ma is ez a hang járja Keleten.

Gen 23,6
isteni fejedelem. Hasonló kifejezés: „Isten hegyei” olyan értelemben, hogy „hatalmas hegyek”. Itt:

„hatalmas fejedelem”.
legszebb sírhelyünkbe. Családi és törzsi sírboltok általánosak voltak a régi időkben és a hettiták megengedték Ábrahámnak, hogy bármelyik közös sírboltot válassza. De az ősatya megmaradt követelése mellett, külön sírboltot akart feleségének. Bizonyára az volt a szándéka, hogy majdan őt is ott temessék el; és ez meg is valósult, lásd XLIX,29 és köv.

Gen 23,7
az ország népe. Héberül „am-haarec”, máshol az ország lakosságát jelenti és a későbbi héberben „tudatlan embert”, itt pedig a hettita tanács tagjaira vonatkozik. Ábrahám olyan temetkezési helyet akart biztosítani, amely örökre megmaradhat családja birtokában. Ilyen „szabad birtok” vásárlása lehetetlen volt az ottani hettita nemzeti tanács beleegyezése nélkül. Az „am-haarec” kifejezés 49-szer fordul elő a Szentírásban. E közül 42-szer nem jelenti sem a nemzetet, sem a tudatlan személyt, hanem egyszerű terminus technikus a héber politikából, és azt jelenti, amit mi parlamentnek nevezünk.” (L. m. Sulzberger művét: „The Am ha-aretz, the Ancient Hebrew Parliament” Philadelphia, 1910.)

Gen 23,9
Makpéla barlangját. Általános szokás volt, barlangokba temetkezni. A „Makpéla” szó, amely a barlang és a helység neve „kettőst” jelent, talán mert két emeletből állt.
teljes árában. Szószerint „teljes ezüstöt”; Ábrahám a teljes érték kifizetésével elvitathatatlan jogot akart szerezni a területre.

Gen 23,10
Efrón éppen ott ült. Elnökölt a gyülekezet ülésén.
fiai hallatára. Azaz nyilvánosan; v. ö. „mind, aki kiment városának kapujába”, XXXIV,24.

Gen 23,11
neked adom. Társadalmi udvariasság kifejezése, nem érti szószerint sem az, aki mondja, sem az, aki hallja.

Gen 23,15
mi az, köztem és közted? Mit jelent az említett összeg olyan embereknél, mint mi vagyunk? Ebben a látszólag közömbös hangnemben az eladó kimondja az árat, amit követel. A követelt összeg – 400 sekel – nagyon jelentős összeg; vásárlóerejében esetleg megfelel 25–50.000 pengőnek. A korabeli Hammurabi-kódexben (lásd XIV,1-hez) egy munkás évi bére 6–8 sekel körül van (Bennett).

Gen 23,16
lemérte. Még nem volt szilárd nagyságú és veretű pénzérmük. Ezért meg kellett mérni az ezüstdarabokat, mielőtt megállapították értéküket.
ezüst sekelt, amilyen a kereskedők közt forgalomban van. Ez a kifejezés talán azt jelenti, hogy az ezüst a szokásos nagyságú darabokban volt, melyeket kényelmesen lehetett a kereskedelemben értékesíteni.

Gen 23,18
megvásárolt birtoka. Ez és a következő vers idézet lehet egy okiratból, melyet a vásárláskor kiállítottak. Ilyenféle okmányok ősi szemita korból nagy számban kerültek napfényre.
jelenlétében. Az eladásnak megfelelő tanui voltak; v. ö. Jer. XXXII,12.
Nemzedékeken, sőt évszázadokon keresztül az izraelitáknak nem volt szilárd pontjuk a Makpéla-barlang kivételével. A mohammedánok is különös tisztelettel viseltetnek a Makpéla-barlang iránt, föléje nagy mecsetet építettek és a legújabb korig sem zsidóknak, sem keresztényeknek nem engedték meg a megtekintését. Zsidók számára még ma is nagy nehézségekkel jár a barlang meglátogatása.

Gen XXIV.
Rebeka.

Gen 24,1
nagyon magaskorú. Lásd XVIII,11-hez.

Gen 24,2
háza öreg szolgájához. Akinek a legnagyobb tekintélye volt. Noha a szolga neve itt nem szerepel, kitűnik XV,2-től, hogy Eliezerről van szó.
Tedd kezed csípőm alá. Bibliai szólásmód szerint a gyermekek apjuk „ágyékából" erednek (v. ö. XLVI,26). Eszerint az ágyékra tett kéz formalitása azt jelképezte, hogy ha az esküt megszegik, az eskü elfogadójának utóda meg fogja torolni az esküszegést.

Gen 24,3
az ég és föld Istenére. Szószerint: az ég Istenére és föld Istenére. Ábrahám megesketi szolgáját annak az Istennek nevében, akit ő maga szolgál; szolgáját az igaz hitre térítette (lásd XII,5-höz), ami kitűnik Eliezer jámbor magatartásából a következő elbeszélés folyamán.
kanaániták leányai. Akik eltéríthették Izsákot attól az úttól, melyet atyja kijelölt számára; v. ö. XXVIII,1. A Bibliában gyakran jut kifejezésre a félelem a rossz következményektől, a pogányokkal kötött vegyes házasságokat illetőleg. Lásd Deut. VII,3 és köv.

Gen 24,4
szülőföldemre. Ez Haran helységre és Ábr. fivérének, Náhórnak a családjára vonatkozik.

Gen 24,5
Értelme: Ha találok Izsáknak való feleséget Haranban, de ő nem akarja elhagyni hazáját, elvigyem-e Izsákot Haranba?

Gen 24,6
Semmi esetre se térjen vissza Izsák Haranba, nehogy elhagyja az ígéret földjét.

Gen 24,7
Ábrahám érezte, hogy Izsák házassága fontos tényező lesz az isteni ígéret teljesülésében. Ezért bízott abban, hogy támogatni fogja Isten Eliezert küldetésében, melyben Izsáknak méltó feleséget keres.
Ő elküldi majd angyalát elébed. Ez a kifejezés azt jelenti, hogy részesülni fog Isten segítségében és védelmében; v. ö. Exod. XXIII,20.

Gen 24,9
erre a dologra. Szószerint „erre a szóra", azaz erre a feltételre. Azaz, ha az asszony vonakodni fog őt követni, Eliézer fel lesz oldva kötelezettsége alól.

Gen 24,10
És a szolga vett. Ajándékokat a menyasszonynak és a családjának.
Mezopotámiában. Azaz, „a két folyam (Tigris és Eufrátesz) Aramja", Mezopotámia.
Náhór városába. Abba a városba, melyben Náhor és családja lakott, Haranba.

Gen 24,11
a kútnál. Azon a helyen, ahol rendszerint várni szokott az idegen, aki tudakozódni akar a város valamely lakója felől.

Gen 24,12
adj nekem ma. Azaz, teljesüljön, amit kívánok.

Gen 24,14
tevéidnek is adok inni. Eliézer csak önmagának kért vizet, hogy igyék. A leány maga ajánlotta, hogy megitatja a tevéket is. Ez a cselekedete mutatta jólelkűségét. Jóság az állatokkal szemben olyan erény, melyet a zsidóság nagyon fontosnak tart. A Talmud szerint nem szabad az embernek leülni az evéshez, míg eleséget nem adott állatainak (Berák. 40a.) l. Guttmann Mihály cikkét: Erkölcsi szempont az állatkínzási tilalomban (M. Zs. Sz. 1933. 247–260). Figyelemreméltó, hogy Eliézer a jellem szépségét vette mértékül midőn feleséget keresett Izsáknak. Megelőzte a

Példabeszédek költőjét, aki (Péld. XXXI,30) azt mondja: „Hazugság a kellem, és hiábavalóság a szépség, az asszony, aki istenfélő, az érdemel dícséretet”.

Gen 24,15
Betuélnek. Lásd XXII,23 és köv.

Gen 24,16
szép. Külseje is szép volt, szíve is jó volt.

Gen 24,22
orrgyűrűt, t. i. orr-karikát; l. 47. verset.
súlya fél sekel. Egy sekel körülbelül fél unciát (egy uncia kb. 30 gramm) nyomott. Ezek az ajándékok egyrészt a hála jelei voltak, másrészt arra szolgáltak, hogy megnyerjék a leány jóindulatát.

Gen 24,27
kegyelmét. A héber kifejezés „kegyelmét és hűségét” azt jelenti, hogy „igazi jóindulatát”.
testvéreinek. Rokonainak.

Gen 24,28
anyja házában. Azaz Betuél házának abban a részében, ahol az asszonyok szobái voltak.

Gen 24,30
látta az orrgyűrűt. Lábánból hiányzott az őszinte vendégszeretet szelleme és pusztán a haszonlesés szelleme vezette.

Gen 24,31
az Örökkévaló áldottja. Ez a kifejezés nagy megtiszteltetést jelent. Így még XXVI,29. Rebeka hallotta, amint Eliézer Isten nevét említette (l. 27. verset) és ismételte, mikor beszámolt róla.

Gen 24,32
leszerelte a tevéket. A mondat elején (És bement az ember) Eliezer az alany, a most következő állítmányok alanya pedig Lábán (Náchmánidesz).

Gen 24,34
Ábrahám szolgája vagyok. Az arab vendéglátó nem kérdi vendégének a nevét addig, amíg az nem evett az ő ételéből, nehogy kiderüljön, ha esetleg vérbosszú kötelezettsége áll fenn közöttük vagy törzseik között. Miután a vendég evett vendéglátójával, biztonságban van (Bennett).

Gen 24,39
Hátha nem követ majd az asszony engem. Innen és az 57. versből kitűnik, hogy bármilyenek voltak is az előzetes tárgyalások és a házasság „rendezése”, az egész ügy mégis a leány beleegyezésétől függött.

Gen 24,40
családomból: Vagy: rokonságomból.

Gen 24,43
a leány. Más héber kifejezés, mint a 14. versben előforduló. Férjhezmenés előtt álló leányt jelent; ugyanez a kifejezés van Jezs. VII,14-ben is.

Gen 24,47
Valóban odaadta neki az ajándékokat, még mielőtt tudta volna, hogy ki az a leány, lásd a 22. verset és köv.

Gen 24,48
fivérének leányát. Azaz: rokonának leányát. A „fivér” itt unokaöccsöt jelent, mint XIV,16; XXIX,12.

Gen 24,49
hogy… forduljak. Azaz, hogy megtudja, mi a legközelebbi teendője.

Gen 24,50
Ekkor feleltek Lábán és Betuél. Figyelemreméltó, hogy Lábánt említi először. Lábán tiszteletlen módon előbb felelt, mint az apja (Rási).
se jót, se rosszat. Szólásmód, azt jelenti „akármit” v. ö. III,22. Semmit sem tehetnek Isten nyilvánvaló akarata ellen.

Gen 24,51
vedd és menj. Amint Keleten szokás, házassági ügyben a bevezető tárgyalások a leány megkérdezése nélkül folytak; de lásd a 39. és az 57. verseket.

Gen 24,53
Eliezer átadja az anyának és a fivérnek a „móhart” ellenértékül, kárpótlásul azért, hogy a család elveszti a leányt.

Gen 24,54
Csak miután teljesítette kötelességét urával szemben, gondol Eliezer önmagára és eszik a neki nyujtott ételből.

Gen 24,55
Testvérei és anyja. Lábán megint megelőzi szüleit a felelettel. Lásd az 50. verset. Mi az anya helyett az apa említését vártuk volna. Rási szerint aznap éjjel meghalt az apa, aki nem akart beleegyezni a házasságba.
vagy tíz napig. Vagy, egy teljes évig, vagy tíz hónapig. Ez a Talmud értelmezése (Ketubóth 57b, L. m. a Tárgumot) és teljesen jogosult a héber kifejezésmód alapján. Rebeka anyja és rokonai elkedvetlenedtek, hogy hirtelen meg kell válniok tőle, mert valószínűleg nem lesz majd alkalmuk őt többé látni.

Gen 24,57
kérdezzük meg őt. Azaz, megkérdezzük őt, hogy mikor akar menni. A rabbik szerint megkérdezték, hogy akarja-e Eliézert követni, és ebből a szövegből vezetik le azt a szabályt, hogy a leányt nem lehet jogosan kiházasítani az ő beleegyezése nélkül (Ber. Rabba).

Gen 24,59
nővérüket. Lábán volt a tárgyalásokban határozottan a legügyesebb családtag.
és dajkáját. A neve Debóra volt; lásd XXXV,8.

Gen 24,60
foglalják el ivadékaid. Lásd XXII,17-hez.

Gen 24,61
és követték a férfiút. Keleten még ma is az a szokás, hogy akár gyalog, akár lovon mennek, a nő a férfi mögött halad.

Gen 24,62
Laháj-Rói kútja. Ez a kút szerepel Hágár történetében.
dél országában. A Negeb felé; lásd XII,9-hez.

Gen 24,63
sétálni. A Tárgumok és bölcseink (Berák. 26b.) ezt a szót „imádkozásnak” értelmezik, és úgy vélik, hogy Izsák vezette be a délutáni istentiszteletet (מנחה), amint Ábrahám bevezette a reggeli istentiszteletet (XIX,27 alapján), és később Jákób bevezette az esti istentiszteletet (XXVIII,11 alapján).

Gen 24,64
leszállt. Tisztelete jeléül; v. ö. Józs. XV,18; I. Sám. XXV,23. Keleten férfi is, nő is leszáll a

hátasállatról, ha előkelő ember közeledik.

Gen 24,65
fogta fátyolát. Rebeka ismét keleti szokás szerint cselekedett. Nem volt szükséges betakarnia arcát Eliézer jelenlétében, mert ő csak szolga volt, de most ura közeledett.

Gen 24,67
anyja, Sára sátrába. A ház úrnőjévé tette.
A szórend: *elvette Rebekát, feleségévé lett és megszerette őt,* magyarázatra szorul. A mai életben *„megszerette őt”,* állna az első helyen és így írnók: „Megszerette Rebekát, elvette és felesége lett”. De bármily fontos is, hogy a szerelem megelőzze a házasságot, sokkal fontosabb, hogy a házasságkötés állandósuljon. Ma a házasság előtti romantikát nagyon fontosnak tartják, a régi zsidó felfogás az élethossziglan tartó odaadást és a házasságkötés után is megmaradó szerelmet tartja fontosnak. (S. R. Hirsch.)
megvigasztalódott. Rebeka kitöltötte azt a rést, amely Izsák életében anyja halálával keletkezett. Bölcseink kifejtik, hogy Sára halálával megszűnt az az áldás, mely ősatyánk házát betöltötte és azok a jámbor szokások, amelyek azt díszítették; de midőn Rebeka Izsák otthonába került, megújultak ezek. „A szombati lámpa újra megvilágította ősatyánk otthonát”, és folytatta Rebeka a többi jámbor szertartást is, melyet Sára megkezdett (Ber. Rabba).
anyja halála után. Szószerint: anyja után.

Gen XXV.
Ábrahám halála és Ismáél utódai.

Gen 25,1
És Ábrahám ismét feleséget vett. Ebből nem az következik okvetlenül, hogy ez csak Sára halála után következett be. Lehet, hogy még Sára életében vett másik feleséget és itt csak az ősatya végrendeletével kapcsolatban említi a Szentírás (I. Krón. I,32-ben Ketúra „ágyas”-nak neveztetik).

Gen 25,2
A családi hagyomány ezekben a versekben megőrzi annak az ősi rokonságnak az emlékezetét, amely Izráel ősei és az északarábiai sivatag törzsei közt fennállott (Ryle).
Medán. Szerepel még XXXVII,36-ban (Mödánim).
Midjánt. Nomád törzs neve. A Bibliában egyébként gyakran szerepel. (L. ugyanott a 28. verset.)
Suahot. Jób egyik barátja suhita volt (Jób II,11).

Gen 25,3
Sebát és Dedánt. Említve van X,7-ben. A többi neveket megtalálták arab feliratokban.

Gen 25,5
V. ö. XXIV,36.

Gen 25,6
ágyasai. T. i. Hágár és Ketúra.
adott. Szószerint: adott Ábrahám.
amidőn még élt. Bölcs óvatosság, hogy Izsáknak biztonságot szerezzen és elejét vegye a családtagok közötti vitáknak.
kelet felé. Azaz Arábia felé. Az arabokat néha „Kelet fiainak” nevezik; lásd Birák VI,3; Jób I,3.

Gen 25,7
százhetvenöt esztendő. Ábrahám eszerint még ismerte unokáit is. Izsák születése idején Ábrahám százéves volt (XXI,5) és Izsák hatvanéves volt Ézsau és Jákób születésekor (l. a 26. verset); az utóbbiak tehát 15 évesek voltak, midőn Ábrahám meghalt.

Gen 25,8

megtért őseihez. Nem betűszerint értendő, mert hiszen ősei Mezopotámiában voltak eltemetve. Ehhez hasonló kifejezés „meg fogsz térni atyáidhoz” XV,15-ben; mindkettő célzás a halhatatlanságra.

Gen 25,9
Izsák és Ismáél. Apjuk sírjánál a féltestvérek kibékültek (Ber. Rabba, Baba Bat. 16b.).
Makpéla. Lásd XXIII,9. és köv.

Gen 25,11
Isten megáldotta fiát, Izsákot. Az ígéretek, melyeket Ábrahám kapott, most Izsák örökségévé lettek.

12–18. Ismáél utódai.

Gen 25,12
nemzetségei. Utódai. A következő nevek némelyike megtalálható asszír és arab feliratokban.

Gen 25,13
Nebajót. Ez a név később „Nabatäa” formában ismeretes.
Kédár. Zsolt. CXX,5 szerint ellenséges szomszéd gyanánt szerepel.

Gen 25,15
Téma. Fontos állomás a Jemen-Szíria kereskedelmi vonalon.

Gen 25,16
falvaikban. „Tirot” talán terminus technikus, mely a nomád népeknél szokásos kerek, zárt települést jelenti.
fejedelem. Törzsfő.

Gen 25,17
megtért. Lásd a 8. vershez.
népeihez. Vagy: őseihez.

Gen 25,18
Havilától. Lásd II,11; Északkelet-Arábiában van.
Surig. Lásd XVI,7-hez; v. ö. még I. Sám. XV,7.
Assur. A célzás bizonyára az Assurim országára vonatkozik, amelyet a 3. vers említ.
terült el. Szószerint „esett”. V. ö. Birák VII,12. Ott is ilyen értelemben fordul elő.
Ezzel a fejezettel zárul a bibliai elbeszélés első ősatyánkról. Éppen mivel általánosan ismertek, nehezen tudjuk egyéniségüket méltányolni úgy, ahogy nagyságuk szerint megérdemelnék. Ábrahám volt a monotheizmus úttörője. Nem hagyta magát elvakítani Nimród és Hammurabi pogány fényétől, elfordult kortársainak lealacsonyító bálványimádásától, és életét annak szentelte, hogy terjessze a világmegváltó hitet az igazság és könyörület Egyistenéről. Elhagyta hazáját és családját, hogy ismeretlen veszélyekkel dacoljon, mert Isten hangja szólította őt, hogy így cselekedjék; egész életén át azt bizonyította, hogy az Istenben való hitnek abban kell megnyilvánulnia, hogy feltétel nélkül örömmel alávetjük magunkat Isten akaratának. Példát mutatott gyermekeinek, hogy áldozzák fel életük legdrágább értékeit is, és ha kell, magát életüket is a gondjukra bízott szellemi örökség védelmében. Míg ő lemondást hirdetett Isten szolgálatában, szeretetet és hűséget gyakorolt embertársaival szemben. Bizonyság erre: nagylelkűsége Lóttal szemben, előkelő magatartása, mellyel visszautasította a zsákmányt, amelyet emberei szereztek meg, jósága az idegenekkel szemben, küzdelme az igazságért, amidőn az elítélt városokért könyörög és az ő mindent felkaroló emberi könyörületessége, amely még azokra is kiterjedt, akik eljátszottak minden jogot az emberi irgalomra. Végül élete utolsó szakasza mutatja, mennyire ügyelt arra, hogy azt a szellemi kincset, amelyet gyűjtött, fia által örököltesse a jövendő nemzedékeknek.

Ő valóban az az eszménykép, amely felé a zsidónak törekednie kell. „Tekintsetek a sziklára, amelyből vágattatok, tekintsetek ősatyátokra, Ábrahámra”, így szól az isteni buzdítás Izráelhez (Jezs. LI,1.).

VI. Tóledóth.
(XXV,19–XXVIII,9.)

(b) Jákób. (XXV–XXXVI.)

Gen XXV.

19–34. Az elsőszülöttség joga.

Gen 25,19
Ezzel a verssel Genezis könyvének új része kezdődik, mely a XXXVI. fejezet végéig terjed. Ezért adja a Biblia rövid összefoglalását annak, ami előzőleg történt, hogy előkészítsen bennünket az új eseményekre, melyek itt következnek.
Ábrahám fiának. Azaz: Izsák, igazi fia és örököse, nem pedig Hágár és Ketúra gyermekei.
Ábrahám nemzette Izsákot. Izsák csak azután született, hogy az ősatyának neve megváltozott Ábrámról Ábrahámra, (XVII,5), a szó jelentése: „népek sokaságának atyja”.

Gen 25,20
Paddan-Arámból. Azonos Arám-Náhárájimmal, azaz Mezopotámiával; v. ö. XXIV,10.

Gen 25,21
magtalan volt. Mint Sára előtte (XVI,1) és Ráhel utána (XXX,1). Ez a magtalanság azt akarta kifejezésre juttatni, hogy a gyermekek, akik esetleg születni fognak, Isten kegyének az ajándékai, az Ő céljának teljesítésére.

Gen 25,22
tusakodtak. Előjele a viszálynak, amely a két testvér és utódaik közt lesz.
Ha így van, minek élek én? Az élet elviselhetetlen volt számára, és halálát kívánta (Náchmánidesz).
megkérdezze az Örökkévalót. Terminus technicus arra, hogy felvilágosítást kér isteni forrásból (Ber. Rabba és Tárg. Jonathan). A Midrás szerint Sém iskolájába ment, ahol Isten megismerését tanították. Nagyon valószínű, hogy „Istent megkérdezni” Ábrahám által akarta, aki akkoriban még életben volt (lásd a magyarázatot a 7. vershez fent).

Gen 25,23
Két nemzet. Azaz két nemzet alapítói. A jóslatszerű válasz négy költői versrészben van.
válik szét. Egymásnak ellenfelei lesznek születésüktől fogva.
az idősebb szolgálja majd a fiatalabbat. Ez a jóslat teljesült, midőn Dávid legyőzte Edómot. Lásd II. Sám. VIII,14.

Gen 25,25
vörös. Héberül „admóni”. A Midrás a vörösséget célzásnak tartja Ézsaunak a vadászat és vérontás iránti hajlamaira (Ber. Rabba).

Ézsaunak. Némelyek szerint ez sémi szó és „szőröst” jelent.

Gen 25,26
kezével Ézsau sarkát tartva. Mintha vissza akarná őt tartani, hogy megelőzhesse az elsőszülöttségben; v. ö. Hósea XII,4.

Gen 25,27
ügyes vadász. Szószerint „vadászathoz értő”. „Jódéa”, itt régi értelmében „ügyes”.
jámbor. Azaz: juhpásztor A Tárg. יושב אהלים-t משמש בית אולפנא szavakkal fordítja, ami azt jelzi, hogy vallástudományi iskolát látogatott. Ebben a szellemben értelmezi a Tárg. Jerusálmi is és a Midrás (Ber. Rabba).

Gen 25,28
Izsák szerette Ézsaut. Noha rabbinikus felfogás szerint Ézsau a kóbor vadász, épúgy mint Nimród, rossz jellem, mert a vadász életével összefügg az állatokkal szemben gyakorolt kegyetlenség, mégis dícséretben részesül. Hogy megszerezte atyja szeretetét, az Ézsau gyermeki odaadásának következménye.
szerette a vadat. Vagy: a vad szája ízére volt. (Az Imit régi fordítása.)
Rebeka pedig Jákóbot szerette. Az egyik szülő az egyik gyermeket, a másik a másikat kedvelte jobban és ez a család felbomlására vezetett. „Szeresd gyermekeidet pártatlan szeretettel”, így szól egy középkori zsidó bölcs (Berechja Hanakdan) mondása. (L. Sábbáth 10b.)

Gen 25,30
nyelnem. Ez a héber ige (laat) nem fordul elő máshol a Szentírásban. Mohó, állatias evést jelent.
Edómnak. „A héberek a rivális nemzet nevében állandó emlékeztetést láttak ősének rövidlátására” (Driver). Ézsau kapzsisága közmondásossá lett.

Gen 25,31
Add el hát nekem a mai napon elsőszülöttségedet. Első pillantásra Jákób magatartása valóban visszatetszőnek tűnik. De alaposabb vizsgálatnál észrevesszük, hogy az elsőszülöttségi jogok, melyek után Jákób sóvárgott, tisztán szellemi természetűek. Primitív időkben a törzs feje, vagy az elsőszülött volt a pap. Ézsau magatartása nem nagyon egyezett azzal, ami megfelelt volna a „Legmagasabb Isten szolgája” fogalmának és Jákób sejtette, hogy Ézsau nem értékeli ezt a méltóságot és jogot jelentőségének megfelelően. Amidőn aztán alkalom kínálkozott, Jákób próbára akarta tenni fivérét. Jól tudta azt is, hogy a főzelék megtagadása nem járt volna végzetes következményekkel. Így azonban teljes biztossággal megállapíthatta, hogy Ézsau mennyire becsüli elsőszülöttségét. „Hatalmat és erőszakot sohasem gyakorolt Jákób Ézsauval szemben; ellenkezőleg, szerényen és alázatosan ‘Uram’-nak szólítja őt” (Ábárbánel).

Gen 25,32
én már a halál elé megyek. Éhes ember túlzása, akinek határtalan étvágya van.

Gen 25,34
Így vetette meg Ézsau az elsőszülöttségét. Amit nem tett volna, ha az elsőszülöttség anyagi előnyökkel járt volna. Ábrahám szellemi öröksége ellenben, melynek rendes úton Ézsau kezébe kellett volna kerülnie, nem ért meg neki annyit sem, mint egy tál főzelék. Az érzéki emberek módján ez az ingadozó és hirtelen határozó vadász kész feláldozni a pillanat vágyának kielégítésére olyan értékeket is, melyek előkelő gondolkodású ember számára transcendentális jelentőségűek.

Gen XXVI.
Izsák és a filiszteusok.

Gen 26,1
az első éhségen kívül. XII,10-ben van említve.

Abimelek. Lásd XX,2-höz. Bizonyára nem tulajdonnév, hanem a filiszteus uralkodók címe.
Gerárba. Lásd XX,1-hez.

Gen 26,2
Ne menj el Egyiptomba. Izsáknak természetesen eltökélt szándéka volt, hogy ugyanazt teszi, amit apja tett hasonló körülmények közt, amint ezt látjuk XII,10-ben.

Gen 26,3
Tartózkodjál. Időzzél; v. ö. XII,10.

Gen 26,4
mint az ég csillagai. V. ö. XV,5.
áldott lesz. Lásd XII,3-hoz.

Gen 26,5
mert Ábrahám. Hangsúlyozza az egységet és a folytonosságot Ábrahám és utódai közt.
parancsolataimat. Ezek az erkölcsi érzés követelte törvények, pl. a rablás, vérontás bűne ellen szóló parancsok, stb. מצוות
törvényeimet. Törvények, melyekre Isten kötelezett bennünket, noha az okukat nem lehet megmagyarázni, pl. a sáátnéz tilalma. (חוקים) (L. Majmuni, Móre Nebúchim III,26.).
tanaimat. Szokások és hagyományos intézkedések, melyek szájhagyományként szálltak nemzedékről nemzedékre (תורות) (Jóma 28b.)

Gen 26,7
Izsák ugyanazt tapasztalja mint apja (XII,13; XX,5), és érthetetlen módon ugyanazt az intézkedést teszi saját biztonsága érdekében, mint apja.

Gen 26,8
Ábimelek nem vette Rebekát magához, mint ahogy az Sárával történt.
játszadozik. Vagy: enyeleg. Ugyanaz a kifejezés, mint XXI,9-ben, de itt más értelemben. Viselkedésük olyan volt, amiből Ábimelek gyanította, hogy házastársak.

Gen 26,12
abban az évben. Azaz, az éhínség évében. Nem tekintették a rendkívüli sikert természetes dolognak, hanem isteni áldásnak.
százszor annyi. „A Hauran dús láva-talajában a búza állítólag nyolcvanszoros átlagot ér el és az árpa százszorosat” (Wetzstein).

Gen 26,16
Az ősatya gazdagodása írigységet kelt szomszédai között. A mai antiszemitizmus is általában írigységből fakad, bizonyítja a rabbinikus mondás igazát: „ami az ősatyákkal történt, megismétlődik utódaik életében”. (Ber. Rabba LXXXIV,6.)

Gen 26,17
völgyében. A héber *„náchál”* szó vádit vagyis folyómedret jelent, ami télen vagy zivatar után hatalmas folyóvá dagad, nyáron apró patakokká apad vagy egészen ki is szárad. Ilyen vádiban gyakran lehet vizet találni, ha ásnak (Driver).

Gen 26,19
élő víz kútfejére. Vagy „forrásvízre”; ellentéte: állóvíz.

Gen 26,22
Rehóbótnak. Szószerint: „tág helyek”. A héberben az a szó, mely tágat jelent, egyúttal kényelmet és biztonságot is jelent. Beér Sebától húsz mérföldnyire délnyugatra van egy forrás, melynek Ruhaibeh a neve.

Gen 26,24
ne félj. A nemrégiben vele szemben tanusított ellenségeskedéstől.

Gen 26,25
szólította az Örökkévaló nevét. Lásd XII,18-hoz.

Gen 26,26
barátja. Azaz meghitt tanácsosa.
Pikól. Ugyanaz mint XXI,22-ben. Ha Abimelek és Pikól azonosak azokkal, akik a XXI. fejezetben szerepelnek, nagyon öreg emberek lehettek Izsák idejében.

Gen 26,28
az Örökkévaló veled volt. Ugyanaz az ok a vele való barátság keresésére, mint XXI,22-ben.

Gen 26,29
nem bántottunk téged. V. ö. a 11. verset.

Gen 26,33
Sibeának. Jobb: Jó szerencse. A héber gyök שבע – a többi jelentésén kívül és azok alapján – jelentheti: „szerencsésnek lenni”. Így a szamaritánus tárgum כאשרי (Gen. XXX,13) szót כמשבעי-val fordítja (Oppenheim, Berliner Magazinjában, 1875).
Beér-Sebá. Azaz: szerencse kútja.

Gen 26,34
Jehuditot. Nem fordul elő máshol a Bibliában, de ez a neve egy apokrif könyv hősnőjének.
Boszmatot. XXXVI,2-ben még megtaláljuk Ézsau több feleségének nevét.

Gen 26,35
lelki keserűséggé. A családi hagyománnyal ellenkezett a vegyesházasság ezekkel a fajokkal; lásd XXIV,3; XXVII,46. Ézsau feleségeit itt azért említi a Szentírás, hogy lássuk, milyen hűtlen volt Ábrahám és Izsák tanításához és példájához; érdemtelen volt arra, hogy szellemi örökösüknek tekintsék és atyai áldásukban részesítsék.

Gen XXVII.
Izsák áldása.

Gen 27,2
nem tudom halálom napját. „Nem tudom, milyen hamar fogok meghalni” (Moffatt).

Gen 27,4
megáldjon téged lelkem. Hangsúlyozott forma, jelentése: „megáldlak téged”; lásd XII,2-höz. A haldokló szavait prófétainak tekintették.

Gen 27,5
hallotta. Pontosabban: hallgatózott. Rebeka tettének megértéséhez tekintetbe kell vennünk azt, amit XXV,23-ban olvastunk. Midőn megkérdezte az Örökkévalót születendő gyermekei felől, azt a választ kapta, hogy „az idősebb fogja szolgálni a fiatalabbat”. Ez a prófécia látszólag hamisnak bizonyult volna, amennyiben Izsák főáldását Ézsaunak akarta adni. Mivel tudta, hogy mennyire szereti Izsák idősebbik fiát, érezte, hogy hiábavaló kísérlet lenne, őt szándékáról lebeszélni. Kétségbeesésében elhatározta tehát, hogy rászedi őt.

Gen 27,15
drága ruháit. Szép ruháit, megkülönböztetésül durva és véres ruháitól, melyeket a vadászatnál viselt.
melyek nála voltak a házban. Noha Ézsau házas ember volt és bizonyára volt saját otthona, valószínűleg néhány ruhadarabot atyja házában tartott, melyeket akkor vett fel, ha látogatóba jött, miután levetette szennyes vadászöltönyét.

Gen 27,19

Én vagyok Ézsau, elsőszülötted. Ezek a szavak megtévesztették Izsákot és Jákób valóban azzal a szándékkal felelt, hogy atyja azt higyje: Ézsau áll előtte. Miután Jákób beleegyezett és anyja tervét magáévá tette, kénytelen volt szerepét végigjátszani (Ibn Ezra).

Gen 27,20

ily hamar. Ez nem volt Rebeka tévedésének következménye, sietni kellett, nehogy közben visszatérjen Ézsau és felfedezze a cselt.
szerencsét adott az Örökkévaló, a te Istened. Ezek a szavak nem olyanok, amilyeneket a zord Ézsau mondani szokott. Isten neve bizonyára ritkán jött az ő ajkára. Ezért Jákób beszédmódja felkeltette apja gyanúját, aki éppen azzal a próbával akar bizonyságot szerezni, amitől Jákób annyira félt (lásd 12. versben).

Gen 27,23

így tehát megáldotta őt. Ha ez lenne a héber szó valóságos értelme, az áldás szavainak itt azonnal kellene következniök. De az áldás csak a 28. versben kezdődik. Lehetséges tehát, hogy ויברכהו itt így fordítandó „üdvözölte őt”.

Gen 27,28

az ég harmatából. Azokban az országokban, melyekben a napok rendkívül melegek és az éjszakák rendkívül hidegek, nagyon dús a harmat és áztatja a talajt. Nagyon fontos ez a növényzet szempontjából esőtlen nyáron, és ezért isteni áldásnak tartották és tartják a harmatot.
bort. Szószerint: mustot.

Gen 27,29

népek. Idegen népekre vonatkozik. Pl. a kanaánitákra.
testvéreid fölött. Rokon népek fölött.
anyád fiai. „Fiai” itt annyit jelent, mint: „leszármazottai”.
átkozott… áldott. Így Jákób örökölte az isteni ígéretet, melyet Ábrahám kapott XII,3-ban.

Gen 27,33

áldott is lesz. Az áldás, mely elhangzott, visszavonhatatlan volt. Egyszersmind azt is jelenti, hogy Izsák belátta, hogy ami történt, Isten akarata volt.

Gen 27,36

elsőszülöttségemet. Szenvedélyes haragjában vádolja Jákóbot, hogy elvette azt, amit neki eladott és esküvel megerősített.

Gen 27,38

sírt. „Ézsaunak, ennek az érzéki, vad, szenvedélyes embernek könnyezése hasonlít a csapdába esett vad feljajdulásához. Ez a mozzanat valóban a Biblia legpatétikusabb jelenetei közül való” (Davidson). Bölcseink szerint később keserű megtorlásban részesült Jákób, amiért ezeket a könnyeket okozta.

Gen 27,39

a föld kövérségétől… az ég harmatja nélkül. (T. i. távol.) A föld nem adja meg tovább létfenntartásának eszközeit, ő sivár, puszta területeken fog lakni.

Gen 27,40

Kardod után élsz. Azaz: zsákmányoló hadjáratokból. Hegyi erődökben lakó fosztogatók élete lesz az övé. Be fog törni testvérei határába és kirabolja a karavánokban utazó kereskedőket (Ryle).
testvéredet szolgálod. Az ígéret, hogy Jákób lesz az úr, nem vonható vissza, de Izsák megjósolja, hogy ez az uralom korlátolt tartamú lesz. Olvasunk edomita lázadásokról I. Kir. XI,14 és köv. és II. Kir. VIII,20 és köv.

Gen 27,41

a gyásznapok atyám miatt. Ez Ézsau javára szól, hogy apjának nem akart fájdalmat okozni, várni akart a bosszúval haláláig (Ber. Rabba).

Gen 27,44
egy ideig. Anyjuk azt remélte, hogy az ellentét a testvérek közt nemsokára el fog simulni és a búcsú fájdalmára nemsokára el fog következni a viszontlátás öröme. Pedig az volt a sorsa, hogy Jákóbot ne lássa többé.

Gen 27,45
miért fosztassam meg mindkettőtöktől. Izsáktól és Jákóbtól; amennyiben az előbbinek a halála lenne a jel az utóbbi megöletésére.

Gen 27,46
Hét leányai. Lásd XXVI,34 és köv. Hogy az igazi ok megismerésétől megóvja Izsákot, nem mondja meg Rebeka, hogy miért távozik Jákób, hanem úgy tünteti fel a dolgot, hogy feleséget megy keresni Háránba.
mi jót ad nekem az élet? Szószerint: minek nekem az élet?

Gen XXVIII.

Gen 28,2
Paddán Arámba. Lásd XXV,20-hoz.

Gen 28,3
Mindenható Isten. Lásd XVII,1-hez.

Gen 28,4
Ábrahám áldását. V,9; XII,2.

Gen 28,9
feleségei mellé. Azok mellé, akik XXVI,34-ben fordulnak elő. Úgy látszik elvette unokahúgát, hogy kiengesztelje szüleit, akik neheztelnek rá idegen feleségei miatt.

VII. Vájjécé.
(XXVIII,10–XXXII,3.)

Gen XXVIII.

10–22. Jákób álma.

Gen 28,10
elment… Beér-Sebából. Miért említi meg az Írás, hogy honnan indult? – kérdik bölcseink – hiszen elég lett volna megállapítani, hogy Jákób elment Hárán felé! Válasz: Az igaz ember távozásával csökken lakóhelyének jelentősége és súlyos veszteség éri azokat, akiket elhagyott (Ber. Rabba, Rási).

Gen 28,11
Eljutott egy helyre. Mivel ugyanez a héber szó azt is jelenti, hogy „könyörögni”, a Talmud (Berák. 26b.) ebből következteti, hogy Jákób ott isteni védelemért imádkozott, és ezzel bevezette az „Esti ima” intézményét (l. a magyarázatot XXIV,63-hoz).
a hely. Bölcseink hangsúlyozzák a határozott névelőt és azt állítják, hogy az a hely a Mórija-hegye volt. (L. m. a Jerusalemi Tárgumot).

Gen 28,12
Jákób álmának leírása a világirodalom legszebb helyei közé tartozik (Hazlitt). Gyönyörű kép ez, mely szimbolizmusában minden emberhez szól. E szózat nemcsak Jákóbnak, hanem minden embernek minden korszakban azt hirdeti, hogy a föld tele van Isten dicsőségével, hogy Isten nem a messzeségben, az Ő égi lakában tartózkodik és nem közömbös az iránt, hogy mi történik a földön az emberekkel. Az ember számára a föld minden pontja lehet „az ég kapuja".
fel- és alájárnak. Figyeljük meg, hogy az angyalok először felmentek, mintha együtt jöttek volna Jákóbbal és kísérték volna ősatyánkat vándorlásaiban. Lehet, hogy nem voltak Jákóbnak barátai az emberek között és az angyalok azért kísérték, hogy bátorítsák őt.

Gen 28,13
mellette. Egyes magyarázók szerint a helyes fordítás: felette, ami a héber szövegnek a betűszerinti visszaadása.
atyád. Azaz: ősöd. Jákóbnak Ábrahámmal való rokonságát emeli ki, mert ő kapta azt az eredeti ígéretet, amelynek öröklését most Isten Jákóbnak ígéri.

Gen 28,14
kiterjeszkedel. Szószerint „kitörsz". Azaz áthágod szűk határaidat.
áldottak lesznek. Lásd XII,3-hoz.

Gen 28,15
veled vagyok. Ezért nem kell Jákóbnak félnie Ézsau fenyegetéseitől.

Gen 28,16
nem tudtam. Népies felfogás szerint Isten jelenléte „szent helyekhez" van kötve. Sokan még ma is korlátozzák a vallást szent alkalmakra és szent helyiségekre, ahol istentiszteletet tartanak, ahelyett, hogy a vallás állandó pozitív hatását irányadó tényezőnek tartanák mindennapi életükben.

Gen 28,17
félelmetes. A héber szó „nóra" tiszteletteljes félelmet keltőt jelent.

Gen 28,18
oszlopkőnek. Nem azért, hogy oltárként szolgáljon istentisztelet céljára, hanem hogy jelölje azt a helyet, ahol sorsdöntő látomása volt. Azonban remélte, hogy később majd szentélyt építhet ott (lásd 22. verset).
olajat öntött. Hogy megkülönböztesse azt a követ a többitől, hogy megismerhesse midőn visszatér (Ibn Ezra).

Gen 28,19
Luz. A Bét-Él nevű szent hely a régi Luz városon kívül volt. Jákób nem töltötte az éjjelt Luzban, hanem a helység mellett. A XIX. fejezetből látjuk, milyen veszélyek fenyegették a vándort, aki éjjel idegen városba tért be.

Gen 28,20
fogadást tett. Jákób elhatározta, hogy istenadta gazdagságának egy részét Istennek fogja szentelni. Ez az első fogadalom, ami a Bibliában előfordul.

Gen 28,21
akkor az Örökkévaló lesz az én Istenem. Azaz hálából az ő védelméért és gondoskodásáért neki szentelem életemet.

Gen 28,22
tizedet. V. ö. XIV,20. A tized fontos szerepet játszik később is Izráel törvényeiben. A jámbor zsidók mind a mai napig jótékony célra fordítják jövedelmük egytizedét.

Gen XXIX.

Jákób és Lábán.

Gen 29,1
kelet fiainak. Általánosan azokat az arab törzseket nevezi, amelyek Palesztina keleti és északkeleti részén laktak.

Gen 29,2
a kút száján egy nagy kő volt. Keleten ma is nagy sziklatömbbel fedik be a kutakat, nehogy a víz bepiszkolódjék.

Gen 29,3
Ide szokták összegyüjteni. Gyakorító igék és így kellene fordítani: „Az összes nyájakat oda szokták gyüjteni… elszokták gördíteni… és megitatni” (Rási).

Gen 29,4
Testvéreim. Nyilvánvalóan általános megszólításmód.

Gen 29,5
Náhór fiát. Lábán Náhór unokája volt, de lásd XX,12-höz.
Ismerjük. A bibliai héberségben nincsen az „igen”-nek megfelelő szó: tehát úgy felelnek a kérdésre, hogy egy vagy több szót ismételnek megerősítve vagy tagadólag.

Gen 29,6
Békében van-e? Szószerint: Béke van vele?

Gen 29,8
Várnak mások megérkezésére, hogy közös erővel elmozdítsák a követ, vagy, ami valószínűbb, mert oktalan lenne a követ elmozdítani, mielőtt a nyájak együtt vannak, nehogy közben a szél port és homokot hordjon a kútba.

Gen 29,9
mert ő legeltette őket. Mind a mai napig nem tartják méltatlannak, hogy egy arab seik leánya az atyja juhait legeltesse.

Gen 29,10
Jákób nem veszi tekintetbe a helyi szokást és rendkívüli erőfeszítéssel elmozdítja a követ. A kifejezés „anyja testvérének” háromszor van a versben, hogy kifejezésre jusson az az öröm, amelyet Jákób érzett, midőn anyja családjának egy tagjával találkozott és az ő segítségére lehetett.

Gen 29,11
megcsókolta. Midőn a csókolni ige után, mint pl. itt, nem következik accusativus, kézcsókot jelent, a tiszteletteljes köszöntés kifejezésére (Ibn Ezra).
és sírt. „Az érzésnek feltűnő kifejezése, homéroszi egyszerűségű” (Ryle).

Gen 29,12
atyjának vére. Azaz, rokona.
megmondta apjának. Anyja már nem élt (Ber. Rabba).

Gen 29,13
megölelte. Az áradozó üdvözlés éles ellentétben van Lábánnak Jákóbbal szemben tanusított későbbi viselkedésével. Bölcseink ezért kétségbe vonják, hogy Lábán őszinte örömmel üdvözölte Jákóbot (Ber. Rabba).
mindezeket a dolgokat. Hogy Rebeka elküldte őt Ézsau haragja miatt.

Gen 29,14
csontom és húsom. Közeli rokonom vagy szívesen látott vendég leszel házamban.

Gen 29,15

béred. Úgy látszik, Jákób eleve elhatározta, hogy nem kötelezi le magát nagybátyjának, hanem a maga erejéből teremti elő szükségleteit.

Gen 29,17
gyengék. A Tárgum szerint „szépek”.

Gen 29,18
Ráhelért. Lásd XXIV,53-hoz. Még ma is szokás Keleten, hogy aki nem tud pénzt vagy barmokat szerezni, munkáját ajánlja fel móring helyett.

Gen 29,19
neked. Rokonomnak; pártolták a rokonok közötti házasságot.

Gen 29,20
de neki csak néhány napnak tetszett, mert szerette őt. Az a hat héber szó, amely ennek a fordításnak a szövegben megfelel, a leggyengédebb és legodaadóbb szerelemnek egész világát tartalmazza, a regényes szerelem egész irodalma nem múlja felül szépségben.

Gen 29,21
feleségemet. Azaz azt a nőt, akit eljegyeztek vele, hogy feleségül vegye.

Gen 29,23
vette leányát, Léát. Sűrű fátyollal és sötétben. Ez a csalás megtorlásnak tekinthető azért a csalásért, amit Jákób követett el atyjával szemben.

Gen 29,26
hogy odaadják az ifjabbikat. Hazug kifogás, mert hiszen az ünnepség annak a leánynak szólt, akiért Jákób szolgált.

Gen 29,27
Töltsd ki ennek a hetét. Azaz, ne utasítsd vissza a Léával való házasságot. A lakodalom rendszerint egy hétig tartott. V. ö. Birák XIV,12.
odaadjuk neked. Azaz Lábán és családja adja: v. ö. XXIV,50.

Gen 29,28
odaadta neki leányát, Ráhelt. Nyolc nappal Léa után, azzal a feltétellel, hogy Jákóbnak még hét évig kell szolgálnia Lábánt. A szináji kinyilatkoztatás után azonban tilos volt egyszerre két nőtestvért elvenni.

Gen 29,30
még hét évig. A Midrás megjegyzi, hogy Jákób a második hét évben ép oly lelkiismeretesen szolgált, mint az elsőben, noha el volt keseredve nagybátyja eljárása miatt (Ber. Rabba).

XXIX,31–XXX,24. Jákób gyermekeinek születése.

Gen 29,31
nem szereti. Szószerint, hogy gyűlölt volt Léa, – valójában nem gyűlölte, csak jobban szerette nála Ráhelt, v. ö. Deut. XXI,15.

Gen 29,32
Reubénnek. Ebben és a következőkben a törzsnevek etimológiáját adja a Szentírás.
szeretni fog a férjem. Fiú-gyermek születése emelte a nő becsületét férje előtt.

Gen 29,33
meghallotta, helyesebben: tudta.

Gen 29,35

Jehudának: Ezzel a névvel később az egész zsidóságot jelölték: „Jehudim” azaz „Zsidók”.

Gen XXX.

Jákób gyermekeinek születése.

Gen 30,1
meghalok. Bánatomban és szégyenemben.

Gen 30,2
Isten helyében vagyok-e én? Hiszen kizárólag az ő hatalmában van az élet és a halál.

Gen 30,3
Itt van szolgálóm. Ráhel ugyanahhoz az eszközhöz folyamodik, mint Sára.
térdemen. Képletes kifejezés, a gyermek adoptálását jelenti.
megépüljek. Mint XVI,2-ben. Így lehetnek neki „fiai”, akiket felnevelhetett olyanokká, mintha saját gyermekei volnának (Tárgum).

Gen 30,6
Ítélt felőlem Isten. Isten az ő javára döntött.

Gen 30,8
Nagy küzdelmet. Szószerint „Isten küzdelmeit”, de „Isten” azaz „Elóhim” a héberben a felsőfokot is kifejezheti.

Gen 30,11
Megjött a szerencse. Ez a fordítás a hagyományos olvasásnak, a „keré”-nek felel meg.

Gen 30,13
asszonyok. Szószerint: leányok.

Gen 30,14
mandragóra. „Szerelem-almákkal” is fordítják. A gyümölcs jókora szilva nagyságának felel meg, egészen kerek, sárga és nagyon lágy húsú. Keleten ezt a gyümölcsöt még ma is szerelmi szernek tekintik. Ezért igyekezett annyira Ráhel, hogy megszerezze.

Gen 30,15
elvetted. Amennyiben az ő szerelmében az első helyet foglalod el.

Gen 30,22
Isten megemlékezett. Meghallgatta imáit.

Gen 30,23
gyalázatomat. Hogy gyermektelen vagyok. אסף = elvenni a gyalázatot. A következő versben pedig „hozzáadni” יסף tővel hozza kapcsolatba a József nevet.

25–43. Jákób bére.

Gen 30,25
Bocsáss el. Eszerint úgy látszik, hogy a tizennégyéves szolgálat röviddel József születése után telt le.

Gen 30,26
Add ide feleségeimet. Annak ellenére, hogy szolgálati évei leteltek, az asszonyok és gyermekek

Lábán törvényes hatalmában voltak, aki megtagadhatta átadásukat Jákóbnak; lásd XXXI,43.

Gen 30,27
ha kedvet találtam szemedben. Lábán vissza akarja tartani Jákóbot.

Gen 30,29
nálam. Az én gondozásomban.

Gen 30,30
akármerre mentem. Szószerint: Lábam szerint. Vagy minden lépésem nyomán vagy (a Midrás szerint): onnan kezdve, hogy a házadba jöttem, Onkelosz: בדילי miattam.
Mikor… házamért? Feleségeivel és gyermekeivel szemben felelősnek érzi magát, gondoskodni akar jövőjükről.

Gen 30,31
Jákób, akiben még él a fájdalmas emlék, hogy Lábán Ráhel dolgában rászedte őt, elhatározza, hogy felhasználja kitűnő juhpásztori ismereteit és ügyességét.

Gen 30,32
A juhok Szíriában általában fehérek és a kecskék feketék. Jákób jutalmul azokat a juhokat kéri, amelyek nem fehérek és azokat a kecskéket, amelyek nem feketék. Lábán ezt a kérést elég szerénynek és a maga számára hasznosnak találja.
ez legyen a bérem. Ezek, meg azok a bárányok és gödölyék, melyek ezentúl ugyanolyan külsővel jönnek a világra, legyenek az ő bére.

Gen 30,33
az igazságom. „Ezáltal nyilvánvaló lesz az én becsületességem, ha eljössz megnézni az én nyájamat; minden kecskét, amely nem foltos vagy pettyes és minden juhot, amely nem fekete, lopottnak tekinthetsz” (Moffatt).
A szerződés Lábánnak kedvez; de amilyen ravasz, önző és kapzsi, mindjárt az elején rá akarja szedni Jákóbot; megakadályozza a foltos vagy barna jószág szaporodását.

Gen 30,36
három napnyi utat. Kifejezés, mely jelentős távolságot jelent v. ö. Ex. III,18.

Gen 30,37
sávokat. Jákób három módot eszel ki, hogy meghiúsítsa Lábán akaratát. Sávos botokat helyez el az anyajuhokkal szemben. Ezekre a rudakra tekintettek az anyaállatok és így foltos gidákat és bárányokat ellettek. „Ehhez a módszerhez nem nyult az első évben, és azután is csak saját nyájaival tette, különben ez nyilvánvaló becstelenség lenne” (Kimchi).

Gen 30,38
hogy foganjanak. Vagy: és felhevültek. (Az Imit régi fordítása. L. m. ugyanígy a 39. és 41. versben.)

Gen 30,40
A második terv az volt, hogy Jákób elkülöníti az újszülött foltos bárányokat és gödölyéket a nyáj többi részétől, de úgy rendezi a dolgokat, hogy megmaradjon hajlamuk foltos állatok szülésére.

Gen 30,41
Úgy rendezi a dolgokat, hogy a legerősebb állatok ivadékai az övéi legyenek.

Gen 30,43
szolgái és szolgálóleányai. Szószerint: szolgálóleányai és szolgái

Gen XXXI.

1–21. Jákób szökése.

Gen 31,1
Lábán fiainak. Lásd XXX,35. Jákób gazdagodása írigységet kelt rokonai közt.

Gen 31,3
szólt az Örökkévaló Jákóbhoz. Álomban, lásd 11. verset.
atyáid országába. Kanaánba.

Gen 31,4
Ráhelt és Léát. Új példája az asszony előkelő helyzetének az ősi Izráelben. Az ősatyák semmit sem tesznek anélkül, hogy meg ne kérdeznék feleségeiket, mert magukkal egyenrangúaknak tekintik őket.
a mezőre. Titokban beszélni velük. A Midrás megjegyzi ehhez: „füle van a falnak”. (Vajjikra Rabba 32,2 stb. Berák. 8b. Rási u. o. אזנים לכותל.)

Gen 31,5
velem volt. Azért gyarapodott meg vagyona ennyire.

Gen 31,7
béremet. Lásd XXIX,15-höz.
tízszer. Ez a szólásmód csak azt jelenti, hogy „többször”. Lábán természetesen az egyik kísérletet a másik után tenné meg, hogy megváltoztassa a feltételeket saját javára, ha úgy találná, hogy számára nem kedvezőek. Ez az elbeszélés kiegészíti azt, amit az előbbi fejezet mondott el.

Gen 31,11
Isten angyala. A 3. versben „Isten mondta”. A kifejezések „Isten” és „Isten angyala” gyakran váltakoznak.

Gen 31,13
Bét-Él Istene. Isten, aki megjelent neked Bét-Élben, lásd a XXVIII-ik fejezetet.

Gen 31,15
idegeneknek. Lábán nem engedte, hogy mi és gyermekeink bármit is élvezzünk abból a vagyonból, ami férjünk 14 évi szolgálati ideje alatt összegyűlt. És most még arra is irígykedik, amit saját fáradozásával szerzett.
adott. Vagy: kapott.

Gen 31,17
gyermekeit. Szószerint: fiait (bánáv), de helyesebb: gyermekeit.

Gen 31,18
szerzeményét. T. i. amit szerzett, a tevéket és szamarakat, XXX,43.

Gen 31,19
elment, hogy megnyírja juhait. A juhnyírás ünnepi esemény volt és több napig tartott.
teráfimjait. Bálvány-szobrocskák, melyeket a házban tartottak, talán megfelelően a római „penates”-nek, hogy védelmet és szerencsét hozzanak a háznak. Lábán „isteneimnek” nevezi e bálványokat (30. vers). Miért vitte el Ráhel a teráfimot? A Midrás szerint azért, hogy megakadályozza apját a bálványimádásban (Ber. Rabba).

Gen 31,20
És Jákób… az arámitól. Szószerint: És meglopta Jákób az arámi Lábánnak szívét. (L. m. a 26. és 27. verset.)

Gen 31,21
átment a folyamon. Az Eufráteszen.

Gileád hegye. Vagy „Gileád hegyes országa”, Transjordánia.

Gen 31,23
testvéreit. Rokonait.

22–54. Lábán üldözi Jákóbot.

Gen 31,24
se jót, se rosszat. Azaz akármit, mint XXIV,50-ben. Ugyanez a héber kifejezés: II,17; III,5 és 22; ott azt jelenti, hogy „mindent”. Itt negatív formában áll, és azt jelenti, hogy „semmit”. Nem szabad őt sem baráti ajánlatokkal visszatartanod, sem pedig fenyegetésekkel visszatérésre kényszerítened.

Gen 31,26
mint a kard foglyait. Anélkül, hogy alkalmat adtál volna nekik, hogy elbúcsúzzanak apjuktól és fivéreiktől. Lábán a megsértett ártatlanság hangját üti meg.

Gen 31,28
fiaimat. Azaz, unokáimat (lásd XX,12-höz).
leányaimat. Ez a kifejezés jelentheti egybefoglalólag Ráhelt, Léát és Lábán leány-unokáit.

Gen 31,29
hogy rosszat tegyek veletek. Eszerint úgy látszik, hogy Lábánnak nagy kísérete volt, mely számbelileg felülmúlta Jákób szolgái számát.

Gen 31,31
Ez a vers felel az első pontra, amit Lábán említ, hogy t. i. miért hagyta el őt Jákób titokban.

Gen 31,32
ne maradjon életben. Az ősatya nem azt akarja mondani, hogy ő maga fogja megölni a bűnöst, hanem hogy a gonosztevő életét Lábán kezébe fogja adni; v. ö. XLIV,9.

Gen 31,33
Náchmánidesz kifejti, hogy Lábán a következő sorrendben kereste bálványait: Jákóbnál, Léánál, Ráhelnél és végül a szolgálóknál. Az elbeszélés azonban Ráhel említését utoljára tartja, mert ő áll az érdeklődés középpontjában.

Gen 31,34
nyergébe. A szót jobban lehetne „hordággyal” fordítani. Rekeszféle, amit a nyereghez erősítettek, pokróccal lefedtek és függönyökkel takartak be, amilyenben keleti nők utaznak.

Gen 31,35
felkelni. A gyermeknek fel kellett állni, ha apja belépett a szobába.

Gen 31,36
haragra gerjedt. Ősatyánk joggal méltatlankodott, mihelyt kitűnt Ráhel ártatlansága és azzal vádolta Lábánt, hogy a „terafim” ellopásának vádját csak kitalálta, hogy ürügye legyen az ő dolgainak átkutatására.
szólt. Azaz, válaszolt Lábán vádjaira.

Gen 31,38
nem vetéltek el. A pásztor ügyessége és szorgalma folytán.

Gen 31,39
amit… éjjel. Ezekben a szavakban a szemrehányás keserűsége rejlik. A juhásznak joga volt éjjeli nyugalomra, és ha megtette a megfelelő óvóintézkedéseket, nem lehetett őt felelőssé tenni, ha éjjel károkat okoztak a kószáló ragadozók.
Hammurabi kódexe szerint – amely akkoriban Mezopotámiában elfogadott törvény volt – a pásztor

elismervényt adott az állatokról, melyeket rábíztak és köteles volt azokat a megfelelő gyarapodással együtt visszaadni. De felhasználhatott egy bizonyos számot táplálékul és nem volt felelős azokért, melyeket oroszlán vagy villám ölt meg. Minden veszteséget, amely gondatlanságból eredt, tízszeresen kellett megtérítenie. Mindez éles világosságot vet Jákób és Lábán viszonyára.

Gen 31,42
Izsák félelme. Vagy „Izsák tisztelete”, azaz Isten, akit Izsák félve tisztelt. Ez a főnév, ebben a különös értelemben, Isten jelzőjeként előfordul még az 53. versben.
ítélt. Lásd a 29. verset.

Gen 31,43
Lábán nem képes Jákób szemrehányásaira válaszolni, azért hivatkozik a primitív szokáson alapuló jogára. Eszerint a család feje névleg birtokosa mindannak, ami az egyes családtagoké. Azután pedig azt állítja, hogy leányainak és unokáinak jólétéért aggódik.

Gen 31,46
kőrakást. Vagy: emlékhalmot.
ettek. A lakoma a baráti szövetségkötés szertartásának része volt.

Gen 31,50
Lábán még tovább is fenntartja azt a kifogást, hogy a szerződés, mely közte és Jákób közt létrejött, lányai védelmét szolgálja; de mindjárt utána másik kőrakást és oszlopot emel, hogy önmagát védje Jákób minden jövendőbeli támadása ellen.

Gen 31,53
Lábán, aki Náhór utóda (XXII,20. és köv.), szólítja azt az istenséget, melyet az ő családja imád, és azt az Istent, akit Jákób családja imád, hogy tanuk legyenek a szövetségnél; de Jákób megtagadja „Náhór istenének” az elismerését, csak „Izsák Félelmére” esküszik.
atyjuk istene. Mindegyik saját őseinek istenére esküszik. (Náchmánidesz.)

Gen 31,54
áldozatot mutatott be. Hálából Istennek.
és… a hegyen. Vagy: ettek kenyeret és megháltak a hegyen. (Az Imit régi fordítása.)

Gen XXXII.

Gen 32,1
fiait. Azaz unokáit.

Gen 32,2
útjára ment. Bét-Él felé, ahová Isten küldte, hogy fogadalmát teljesítse. Ez a látomás megerősítette Jákóbot abban a hitében, hogy Isten is emlékezik néki tett ígéretére.

Gen 32,3
Mahanájim. Azaz, két tábor; az angyalok csapata és Lábán csapata.

VIII. Vájjislach.
(XXXII,4–XXXVI.)

Gen XXXII.

XXXII,4–XXXIII,17. A félelem Észautól.

Gen 32,4
Amidőn Jákób közeledett hazájához, felébredt benne a fivérétől való félelem. Húsz év telt el Jákób távozása óta, de Észau bosszújától még mindig tarthatott Jákób és családja. Jákób jól tudta, hogy némely ember megőrzi haragját, hogy az idő nem mindig enyhíti a gyűlöletet.
földjére. Azaz, területére.

Gen 32,5
Jákób beszámolóját a legalázatosabb és legbékülékenyebb szavakkal mondja el.
tartózkodtam. Rási úgy értelmezi ezeket a szavakat „én nem lettem fejedelem, hanem idegen maradtam, nincs tehát okod, hogy gyűlölj apánk áldása miatt, amellyel azt az ígéretet kaptam, hogy nagyobb leszek nálad, mert az ígéret nem teljesült”. Mivel héber szó גרתי (tartózkodtam) betűinek számértéke 613, s ez megegyezik a tórabeli parancsolatok számával (תריג מצו ת) a Midrás megjegyzi: „Lábánnál tartózkodtam, de a 613. parancsolatot megőriztem” – ez buzdítás Jákób utódainak, hogy legyenek hűségesek a Tórához, még ha nemzsidó környezetben laknak is (Rási, Lekách Tób).

Gen 32,6
üzenetet küldök uramnak. Hogy útban vagyok hazafelé és vágyom arra, hogy „kegyességet találjak szemedben”.

Gen 32,7
testvéredhez, Észauhoz. Ehhez a kifejezéshez megjegyzik bölcseink: „Elmentünk ahhoz, akit te ‘testvérednek’ nevezel, de úgy vettük észre, hogy ‘Észauhoz’ jöttünk, ahhoz az emberhez, aki még mindig gyűlöl téged.” (Ber. Rabba, Tanchuma.)
négyszáz ember. Nagyszámú kíséret, ez természetesen nyugtalanította Jákóbot, attól félt, hátha ellenséges szándékkal jön.

Gen 32,8
megijedt. Hogy elpusztul övéivel együtt.
aggódott. Még nagyobb aggodalom lett úrrá rajta arra a gondolatra, hogy ő lesz kénytelen másokat megölni (Ber. Rabba). Mindamellett nem esik kétségbe, hanem elkövet minden lehetőt, hogy megmentse önmagát és övéit. Három módszerrel próbálta meghiúsítani testvére gonosz terveit. Első védekezése az volt, hogy imádkozott Istenhez תפלה (vers 10.13); második, hogy ajándékokkal דורון iparkodott Észau gyűlöletét jóindulattá változtatni (vers 14–22); harmadik és utolsó menedéke volt, ellenállni és küzdeni מלחמה (XXXIII,1–3). (Tanchuma.) Jákób imája, megmutatva alázatosságát és háládatosságát, bizonyítéka annak, hogy sorsüldözöttsége kifejlesztette szívének nemes hajlamait. Szilárd elvekhez való ragaszkodás, állhatatos célkitűzés és a jelennek húsz éven át való szakadatlan bátor feláldozása a jövőért – megtisztít és nemesít. Jákób, noha kezdetben önzőnek látszott, mégis finoman érzékeny a lelki valóságok iránt és alkalmas belső újjáalakulásra. És az igazi megtérő – bölcseink szerint – közelebb jut Istenhez még azoknál is, akik sohasem botoltak meg, sohasem vétkeztek (Szanh. 99a.).

Gen 32,10
aki ezt mondtad nekem. Lásd XXXI,3.

Gen 32,11
hűséget. Szószerint: igazságot.
botommal. Ami a vándornak egyedüli kísérője magányos útján.

Gen 32,12
az anyát és gyermekeit. Szószerint „az anyát gyermekei felett”, – plasztikus képe az anyának, aki gyermekei fölé helyezkedik, hogy védje őket és ha kell, felettük haljon meg. Ez a szólásmód bizonyára népies kifejezés, hogy jelezze a könyörtelen mészárlást. A fékeveszett gyűlölet nem

kíméli a gyengét és a védtelent sem.

Gen 32,13
mint a tenger fövénye. Jákób nem felejtette el az őseinek tett ígéretet (XXII,17.).
15–21
Jákób reméli, hogy az egymás után következő ajándékok csökkentik Ézsau gyűlöletét.

Gen 32,21
Megengesztelem őt. Szószerint „befedem arcát”, úgyhogy többé nem lát semmi okot arra, hogy reám haragudjék. V. ö. azzal a kifejezéssel, amely XX,16-ban fordul elő.
akarok arca elé kerülni. Szószerint „felemeli arcomat”, azaz kedvezően fogad engem.

23–33. Jákóbból Izráel lesz.

Ez a rész szemlélteti Jákób lelki életének válságát. Beszámol találkozásáról egy Égi Lénnyel, nevének Izráelre változtatásáról, az Égi Lény áldásáról és jellemének ebből eredő átalakulásáról. Maimonidesznek az a véleménye, hogy ez az egész esemény „prófétai látomás”. Más, különböző korban élő bibliamagyarázók is szimbolikusan fogták fel ezt a viaskodást és ősatyánk belső küzdelme megnyilvánulásának tekintik. – Mert benne is – mint minden halandóban harcolnak az alacsony szenvedélyek a nemes érzésekkel. A halálosan csendes éjszakában feleségeit, gyermekeit és mindenét átküldte a folyón. Jákób egyedül maradt – Istennel. Ott a sötétségben, kiszolgáltatva az aggódó rettegésnek, Isten küldöttje birkózott vele, aki oly sokszor harcolt emberekkel és győzött energiájával, ellenálló képességével és magasabb értelmével. A próféta szavai szerint (lásd e szidra haftáráját) „Neki (Jákóbnak) volt hatalma az angyal felett, és bírt vele, ő sírt és könyörgött hozzá”. Ez a könyörgés irgalomért, bűnbocsánatért és Isten védelméért meghallgatásra talált. Jákób, az eltaszított, Izráel lett. Isten fejedelme. Ősatyánknak ez a titokzatos küzdelme lett általános emberi allegóriája a harcnak és viaskodásnak egy-egy félelmetes válság előestéjén a kísértés magányában és homályában” (Stanley).

Gen 32,23
Jábók. A Jordán mellékfolyója, feleúton a Holttenger és a Kinneret-tó között.

Gen 32,26
megérintette csípőjének forgócsontját. Általában ezt úgy értelmezik, hogy ez lett volna a támadó utolsó erőfeszítése Jákób legyőzésére.

Gen 32,27
Az ellenség aggódó törekvése arra, hogy kiszabaduljon mielőtt „hajnalodik”, késztette ősatyánkat arra a gondolatra, hogy támadója természetfeletti lény. Ezért követel Jákób áldást a szabadonbocsátás jutalmául.

Gen 32,28
Mi a neved? Szónoki kérdés, nem kíván feleletet, ez kitűnik a XVII,5-ből. A nevek a Szentírásban nemcsak egyszerű jelzésre szolgálnak, hanem belső jelentőségük is van.

Gen 32,29
Ne legyen többé a neved Jákób. Azaz: „fondorkodó”, aki megtévesztéssel győz ellenségei felett.
Izráel. Ez a név nyilván a győzelem kifejezése: valószínűleg „Isten harcosa”. Utódai az *izráeliták.* Isten harcosai, akik az isteniért küzdenek, akik mennyei segítséggel Istenüknek aratnak győzelmet.
küzdöttél. A LXX. és Vulgata így fordítják: „Győztél Istennel szemben és győzni fogsz emberekkel szemben”.
Istennel. V. ö. Hósea XII,4. Itt új példánk van arra, hogy „Isten” az „Isten angyala”, kifejezés helyett áll XVI,7 és XXXI,11-ben.
emberekkel. Lábánnal és Ézsauval.

Gen 32,30
Mint Birák XIII,17 és köv.-ben az angyal nem akarja elárulni a nevét, mert valami misztikum van benne.

Gen 32,31
Láttam Istent színről-színre. A Tárgum szerint: „Láttam Isten angyalait színről-színre”.
megmenekült lelkem. Jákób angyalt, Isteni Lényt látott és életben maradt: v. ö. Exod. XXXIII,20.

Gen 32,32
sántított. A harc rajta hagyta nyomát, de Jákób győztesen került ki belőle, megváltva és a küzdelemben átalakulva. Ez volt mindig sorsa a népnek is, amely tőle kapta nevét.

Gen 32,33
A szökőinat. Ezt, más vele összefüggő erekkel és inakkal együtt ritusunk szerint el kell távolítani a levágott állatból, mielőtt az állatnak ezt a részét megesszük. Ez az intézkedés Izráel részére állandó emlékeztetés az isteni gondviselésre, melynek megnyilvánulását ősatyánk történetében látjuk.

Gen XXXIII.
Jákób és Ézsau találkozása.

Gen 33,2
leghátrább. Azokat, akiket legjobban szeretett, a lehető legbiztosabb helyre állította.

Gen 33,3
elvonult előttük. Hogy kiengesztelje fivérét, ha lehet, vagy hogy felfogja a támadás első lendületét és elősegítse feleségeinek és gyermekeinek megmenekülését.
hétszer. A Tel-El-Amarnai levelekben gyakran előfordul ez a kifejezés: „hétszer és hétszer borulok le az én uram lábához”.

Gen 33,4
megcsókolta. Ebből kitűnik, hogy Ézsau mégis jólelkű és megbocsátó volt. Jákób nyakába borult, megcsókolta és sírtak, ami gyakran előfordul az érzékeny lelkű keleti embernél. Azonban az a szó, hogy „megcsókolta” וישקהו a héber szövegben pontokkal van ellátva. Bölcseink kételkedtek abban, hogy Ézsau csókja őszinte volt (Ber. Rabba). Magatartása valóban furcsa. Ha szándéka kezdettől fogva barátságos volt, miért kísértette magát négyszáz főnyi haderővel? Ha pedig azzal a céllal indult el, hogy testvérét megtámadja, mit jelent ez a meleghangú üdvözlés, mihelyt szembe találkozott vele?
Bölcseink szerint ez Jákób imáinak volt köszönhető: Isten Ézsau haragját szeretetre változtatta. De bárhogy is legyen, itt új bizonyítékát látjuk a Szentírás ragyogó pártatlanságának. Izráel örökös ellenségeinek, az edomitáknak ősét lovagias, nagylelkű és nemes érzésű embernek írja le.

Gen 33,8
táborral. Azaz a nyájakkal, melyeket előre küldött Ézsaunak ajándékul. Lásd XXXII,17.

Gen 33,9
Van nekem elég. Szószerint: „van nekem sok”. Hogy Ézsau vonakodott az ajándékot elfogadni, az bizonyára csak a keleti udvariaskodásnak követelménye. Lásd a XXIII. fejezetet.

Gen 33,10
arcodat úgy láttam. Ez a kifejezés: „arcot látni” a barátságos fogadtatást fejezi ki. Jákób ezt mondta: „Kegyesen megbocsátottál nekem, mint ahogy bocsánatot nyertem volna Isten előtt is, ha az ő színe előtt jelentem volna meg ilyen alázatos lélekkel és tiszteletteljes áldozatokkal, amilyenekkel hozzád közeledek. Tekintsd tehát az én ajándékomat „minchának”, „áldozatnak”.

Gen 33,11

ajándékomat. Szószerint: áldásomat. Az ajándék visszatükrözi az adakozó szívének érzéseit.
van nekem mindenem. Ézsau vagyona „sok”, de azért hajlik arra, hogy „többet” szerezzen. Jákóbnak most „mindene” van, azaz elmúlt az a veszély, hogy testvére öli meg, vagy hogy megöli testvérét, lásd XXXII,8-hoz.

Gen 33,12
én akarok előtted menni. Ézsau felajánlja neki saját fegyvereseit.

Gen 33,13
Jákób ismeri Ézsau ingadozó jellemét, minél gyorsabban el akar tőle válni.
gyengék. Azaz, nem bírják az út fáradalmait.
és hogy… szoptatnak. Vagy: és vannak nálam szoptatós juhok meg marhák. (Az Imit régi fordítása.)

Gen 33,14
jószágom. Szószerint: „munkám”; v. ö. a szó használatát Gen. II,2-vel, ahol többek közt azokra a dolgokra vonatkozik, melyeket Isten alkotott. A héber szó: „munka” itt „birtokot” is jelenthet, mint Exod. XXII,7.10-ben.
Széirbe. A Biblia nem beszél arról, hogy Jákób meglátogatta volna testvérét Széirben. De – bölcseink szerint – Jákób még meg fogja látogatni Ézsaut Széirben a messiási időkben, amidőn a kibékülés Izráel és Edóm közt teljessé lesz. (Jer. Áb. Zara II,1.).

Gen 33,15
Jákób az ajánlatot bölcsen visszautasítja.

Gen 33,17
Szukkótba. Pontos helye ismeretlen. Gád törzsének területéhez tartozott Nyugat-Jordániában (Józs. XIII,27). Jákób több évet tölthetett Szukkótban.

18–20. Sekemben.

Gen 33,18
békességben. Azaz békésen, békés szándékkal. Mivel az a szó „teljességet, épséget” is jelent, többféle midrás-magyarázat fűződik hozzá; pl.: hogy kigyógyult sántaságából; vagy: tökéletes lett tóra-tudásában, amit nem felejtett el Lábánnál tartózkodása alatt (Sább. 33b. Rási).
Sekem. Lásd XII,6-hoz.
a város előtt. Azaz a várostól keletre, v. ö. XVI,12-höz. Kb. egy mérföldnyire a várostól még ma is mutatják Jákób forrását.

Gen 33,19
megvette. Az ősatyák bizonyságát adják függetlenségre törekvő szellemüknek azáltal, hogy vásárlással is megszilárdítják országukra való elvitathatatlan jogukat. Lásd a XXIII. fejezetet.
Hamór… fiaitól. Hamór családjából származó emberektől.
Sekem atyjának. Sekem városának alapítója vagy főnöke.

Gen 33,20
oltárt. Hálából Istennek, amiért megengedte, hogy békében visszatérjen ősei országába.
és így nevezte el: Isten, Izráel Istene. Hitet tesz az egy igaz Isten mellett, rögtön abban a pillanatban, amikor pogány kanaániták között telepszik le (Ryle).

Gen XXXIV.
Dina.

Ez a fejezet kivétel a békés jelenetek sorozataiban, amelyek az ősatyák életéről és jelleméről

szólnak. Itt vad bosszúról és dühös mészárlásról hallunk.

Gen 34,1
hogy megnézze. „És magát mutogassa” – fűzi hozzá a szamaritánus szöveg. A héber kifejezés „Látni valakit” azt jelenti: „barátkozni valakivel”. Jákób rosszul tette, hogy leányát egyedül, kíséret nélkül engedte az ország leányai közé (Adam Clarke).

Gen 34,2
meggyalázta. A héber kifejezésben benne van az erőszakosság fogalma is.

Gen 34,3
nyájasan. Szószerint „szívére beszélt” a leánynak, v. ö. Jezs. XI,2. Vigasztalni próbálta őt szerelmes szóval és azzal, hogy feleségül veszi.

Gen 34,4
Szerezd meg nekem feleségül ezt a leányt. A szülők kötelessége volt fiúknak feleséget szerezni, v. ö. XXI,21.

Gen 34,7
aljasságot. A héber szó értelmetlen rosszaságot, erkölcsi alapfogalmak iránt való teljes érzéketlenséget is jelent.
Izráelben. Mivel ez a szó azt jelenti, hogy „Izráel népe” itt egyenesen anakronizmusnak látszik, mert a nemzet még akkor nem létezett. A mondatnak ezt a részét tehát úgy kell felfogni, hogy nem Jákób mondta, hanem a Tóra írójának felfogása. Azt jelenti, hogy ősatyáink otthonában a fejlett erkölcsi fogalmak voltak honosak, és egy leány megbecstelenítését a családi tisztesség és erkölcs ellen való durva sértésnek tartották, amely szigorú megtorlást követelt.

Gen 34,10
Hamór meghívásának szívélyességét össze kell vetni azzal, amit városa embereinek mondott a 23. versben: Hogy tervét elfogadtassa velük, megígéri nekik, hogy hasznuk lesz az egyesülésből, mert hozzájuk kerül Jákób vagyona.

Gen 34,12
hozományt. A vételárat, ez a „móhar”, amit a menyasszony apjának és fivérének adtak, lásd XXIV, és XXIX,18-hoz.
ajándékot. Személyes ajándékot a menyasszonynak.

Gen 34,13
ravaszsággal. Jákób fiai tudták, hogy ők kisebb számban vannak, mint Sekem városának polgárai, cselhez folyamodtak, hogy keresztülvigyék határozatukat, nővérük megbecstelenítésének megbosszulását. Ha elfogadják ajánlatukat, a férfi lakosság egy időre gyenge és védtelen lesz, ez majd alkalmat ad nekik az eredményes támadásra. De miért szenvedjen a város egész lakossága egyiküknek gaztettéért? Jákób fiai bizony meggondolatlanul és istentelenül cselekedtek. Jákób nem is bocsátotta ezt meg nekik halála napjáig. L. XLIX,7.

Gen 34,14
szégyen. V. ö. Józs. V,9.

Gen 34,20
kapujába. A szokásos gyülekezőhelyen. L. XIX,1-hez.

Gen 34,23
nem lesz-e… a miénk. Ez a megokolás mutatja Hamór kétszínűségét.

Gen 34,24
mind, akik kimentek városának kapujába. V. ö. XXIII,10-hez. Valószínűleg az erős férfiak, az aggok és a gyermekek azonban nem, őket nem érdekelte a két nép összeházasodásának ajánlata.

Gen 34,25

Dina két fivére. E szavak hozzáfűzésével azt hangsúlyozza a Szentírás, hogy Simeon, Lévi és Dina ugyanannak az anyának voltak a gyermekei és azért ez a két fivér erősebben érezte a sértést és a bosszúvágyat.

Gen 34,30
Sokan kifogásolják, hogy Jákób csak azért fedte meg fiait, mert tettük veszélyt hozhatott reá, de nem fedte meg őket eljárásuk gyalázatos módjáért, hogy kihasználták azoknak az embereknek védtelenségét, akikkel baráti szövetséget kötöttek. A Szentírás azonban gyakran hagyja, hogy a tettek beszéljenek, és nem fűzi mindig hozzájuk a belőlük leszűrhető erkölcsi tanulságot. Azonfelül ezt a fejezetet kiegészíti Jákób áldása XLIX,5. és köv.-ben. Simeonra és Lévire utalva így kiált fel, haldokló ősatyánk „Simeon és Lévi testvérek, erőszak eszközei az ő fegyvereik… Átkozott legyen haragjuk, mert erős és fellobbanásuk, mert kegyetlen volt”.

Gen 34,31
Jákób fiai azt válaszolják, hogy húguk megbecstelenítését meg kellett bosszulniok és hogy csak ez az út maradt a cselekvésre. Minden népben akadtak a történelem folyamán lobbanékony, harcias emberek, akik engedtek vak indulatuknak, ha ilyenfajta durva sértés érte őket.

Gen XXXV.
Visszatérés Bét-Élbe. Izsák halála.

Gen 35,1
menj fel Bét-Élbe. Sekem kb. 630 méternyire van a tenger színe felett és Bét-Él kb. 960 méternyire. Az út Sekemből Bét-Él felé tehát állandóan emelkedik.
oltárt. Beváltotta fogadalmát (XXVIII,22-ben).

Gen 35,2
az idegen isteneket. Azaz, az isteneket, melyeket idegen törzsek imádnak. Rási szerint ez azokra a bálványképekre vonatkozik, melyeket Sekemből zsákmányoltak.
tisztálkodjatok. Fürdés által és az önmegtartóztatás által mindattól, ami vallási szempontból tisztátalanná tenné őket. V. ö. Exod. XIX,10 és köv.

Gen 35,4
gyűrűket. Fülbevalókat. Ezek nemcsak díszítésre szolgáltak, hanem amulettek és varázsszerek voltak (Tárgum Jonathan).
tölgyfa. Lásd XII,6-hoz.

Gen 35,5
Isten rettegése. Istentől való rettegés.

Gen 35,6
Lúzba. Lásd XXVIII,19-hez.

Gen 35,7
Bét-Él Istene. Rási kifejti: „*Isten,* aki kinyilatkoztatta magát Bét-Élben”.

Gen 35,8
meghalt Debóra, Rebeka dajkája. V. ö. XXIV,59. Mindeddig Jákób családjánál élt.

Gen 35,9
újra. Amint megnyilatkozott neki Isten a kivándorlás idejében, épúgy visszatérésekor is megnyilatkozott, hogy megújítsa ígéreteit.
Paddán-Arámból. Lásd XXV,20-hoz.

Gen 35,10
Isten megerősíti a névváltoztatást, mellyel az angyal a harc hevében Jákóbot kitüntette (XXXII,29).

Gen 35,11
Mindenható Isten. Héberül: „Él Saddai”. Az ígéretre nézve v. ö. azzal a jelenettel, mikor Izsák megáldja Jákóbot, XXVIII,3-ban.

Gen 35,13
És fölszállt mellőle. Ugyanez a kifejezés XVII,22.

Gen 35,14
kent rá olajat. V. ö. XXVIII,18-hoz.

Gen 35,16
mikor közel voltak már. Azaz, nem nagy távolságban.
Efrátba. Bét-Éltől délre fekvő helység.

Gen 35,17
most is fiad lesz. A dajka úgy vigasztalja a haldokló asszonyt, hogy emlékezteti József születésénél mondott imájára XXX,24. (Skinner).

Gen 35,18
Benjaminnak. Hoffmann szerint így lehetne ezt a nevet fordítani: „aggkorom fia”. A szamaritanus szöveg בן ימים-ot ír.

Gen 35,19
meghalt Ráhel. A Szentírás nem szól Jákób bánatáról. Új példája ez a bibliai elbeszélés rendkívüli tárgyilagosságának. Jákóbnak szeretett asszonyáért érzett bánkódása, akiért türelmesen szolgált tizennégy éven keresztül szenvedélyes hangú visszaemlékezésben jut kifejezésre, XLVIII,7-ben.

Gen 35,20
oszlopot. A héber מצבה szó később a sírkő terminus technicusa lett. „Ráchel sírja” a mai Palesztina zsidó szenthelyeihez tartozik.

Gen 35,21
Migdál Éderen. Fekvése ma ismeretlen.

Gen 35,22
Reubén. Szokás volt Keleten, hogy a jogos örökösök apjuk feleségeit birtokukba vették, hogy ezzel is kinyilvánítsák az öröklésre való jogukat, v. ö. Lev. XVIII,8. De bármi volt is az indoka ennek az undok tettnek, emléke megmaradt az ősatya lelkében; ez hatott az „áldás”-ra, melyet halálos ágyán legidősebb fiának mondott (XLIX,4).
és meghallotta ezt Izráel. „Ezt” nincs meg a héber szövegben. A héber szöveg régi rendezői, a maszóra mesterei szerint „szünetjel van a mondat közepén”. Ez azt jelenti, hogy a Biblia hirtelen félbeszakítja elbeszélését, mert kínos lenne folytatni az ilyen visszataszító témát.

Gen 35,26
születtek neki Paddán-Arámban. Általánosítás, mely nem veszi figyelembe a kivételt, Benjamint, aki Kanaánban született.

Gen 35,27
Mamréba. Lásd XIII,18-hoz.
Kirjat-Arbában. Lásd XXIII,2-höz. Abból, hogy Rebekát itt nem említi, arra következtethetünk, hogy ő meghalt Jákób visszatérése előtt.

Gen 35,29
meghalt. Rási szerint a Biblia itt nem követi a kronológiai sorrendet. Csak kényelem szempontjából említi itt meg halálát.
betért népeihez. Lásd XXV,8-hoz.
Ézsau meg Jákób. Épúgy közösen adta meg Izsák és Ismáél a végtisztességet Ábrahámnak (XXV,8.). Izsák kevésbé tevékeny jellem mint Ábrahám vagy Jákób. Ábrahám korszakot nyitott

meg. Élete ezért gazdag volt eseményekben. Jákób befejezi az ősatyák korszakát. Az ő élete is változatos és eseményekkel teli volt. De Izsák helyzete más volt. Ő örökölte a hűséges istenhitet. Neki csak az volt a feladata, hogy azt csorbítatlanul továbbítsa. Nem csoda, hogy keveset hallunk róla, és hogy apja életének némely mozzanatát megismétli (Hoffmann). Izsák türelmes, elmélkedő ember, erős és odaadásban és szeretetben mintaképe, az otthonát szerető embernek. Erényei utódjaira is jellemzők a történelem különböző korszakain keresztül. Ő a passzív erények mintaképe, de ebben a passzivitásban erő rejlik (The Study Bible).

Gen XXXVI.
Észau leszármazottai.

Gen 36,1
azaz Edómnak. V. ö. XXV,30.

Gen 36,2
Észau… vette. Észau feleségeinek a neveihez lásd XXVI,34-hez.

Gen 36,6
más országba. A Tárgum fordítja így, az „országba” kifejezést, megkülönböztetésül „Kanaán országától”.

Gen 36,7
Ugyanez az ok indította Ábrahámot, hogy elkülönödjék unokaöccsétől, Lóttól (XIII,6.).

Gen 36,8
Széir. Lásd XIV,6-hoz.

Gen 36,10
Elifáz. A rabbinikus legendában ő a legkiválóbb Észau utódai között. A jámbor életmódban nevelkedett Izsák szemei előtt, az Örökkévaló felruházta őt a prófécia szellemével. A hagyomány szerint azonos Jób egyik barátjával.

Gen 36,12
Amálékot. V. ö. XIV,7-hez.

Gen 36,20
az ország lakói. Az őslakók Észau nemzetségének megérkezése előtt. A hóriták valószínűleg barlanglakók voltak. Némelyek szerint ők voltak a hetiták kulturális elődei; lásd Deut. II,12-höz.

Gen 36,24
öszvéreket. A héber szó „Jemim” csak itt fordul elő. Más hagyományok szerint hőforrásokat jelent ez a szó.

Gen 36,31
Ebben a versben határozott nehézség van. Ibn Ezra a „királyt” Mózesre vonatkoztatja, Izráel fiainak első vezetőjére. Kielégítőbb magyarázata a versnek a következő: az előbbi fejezetben (XXXV,11) az örökkévaló ünnepélyesen megígérte Jákóbnak, hogy „és királyok erednek ágyékodból”. Az izraeliták kétségtelenül állandóan ápolták a reményt a megígért királyságra és a királyi nemzedékre. Mózes maga (Deut. XXVIII,36.) beszél a királyról, akit az izraeliták maguk fölé fognak helyezni; és azért nem természetellenes, hogy a nyolc királlyal kapcsolatban, akik Észau családjában Mózes előtt uralkodtak, a Szentírás félbeszakítja elbeszélését és biztosítja Izráelt, hogy az ő története még nem érte el teljes kifejlődését. A héber szöveg szószerinti fordítása: „Mielőtt király uralkodott Izráel fiai felett”, de így is lehet fordítani: „míg Izráel fiai felett ezidőszerint még nem uralkodik király”, mert semmi sem utal ezekben a szavakban a mult időre illetőleg arra, hogy megírásuk előtt király uralkodott volna Izráelben.

Gen 36,35
Hadád. A szír vihar-isten neve, és gyakori edómita (és szír) nevekben.

Gen 36,38
Báal-Hánán. Ugyanaz a név, mint Hannibal, azaz: „Báal kegyes”.

Gen 36,40
törzsfőinek nevei. A törzsfők (amint címük mutatja) nem voltak egész Edóm uralkodói, hanem csak egyes törzsek vagy tartományok urai.

IX. Vájjéseb.
(XXXVII–XL.)

(c) József és testvérei.

Gen XXXVII.
József álmai.

Gen 37,1
Ézsau leszármazottainak rövid felsorolása után, anélkül, hogy történetüket elmondaná, visszatér a Biblia Jákób és fiai történetének elbeszéléséhez.

Gen 37,2
nemzetségei. Csakis Józsefet említi, mert ő a főszereplője annak az elbeszélésnek, amelyet könyvünknek még hátralevő része elmond. A Genezis elbeszéléseinek szépsége és mélysége és különösen József történetének bája, minden időben bámulatba ejtette az olvasót. A legmélyebb gondolatokat a mindennapi élet szavaival fejezi ki úgy, hogy habár a gyermek is meg tudja érteni az elbeszélés menetét, mindamellett a legnagyobb gondolkozók is állandóan új mélységeket, meglepő gondolatokat fedeznek fel benne (Ryle). Mint a nyár és a csillagos ég, mint az öröm és a gyermekkor, úgy kapják meg és bűvölik el az ember lelkét ezek az elbeszélések fenséges egyszerűségükkel, nagy komolyságukkal és csodálatos szépségükkel. Valóban pótolhatatlanok a gyermekek erkölcsi és vallási nevelésében. Maga az a tény, hogy ezek az elbeszélések több mint háromezer év után is még mindig érdeklődést keltenek minden faj és világtáj gyermekeinél, bizonyítja, hogy örök értékek rejlenek bennük. Nincs a világon más irodalom, amelyben erre példa volna.
Ezt még olyan pedagógus-körök is elismerték, amelyek nemcsak a Bibliával szemben elfoglalt hagyományos álláspontól, hanem még az általános vallási szempontoktól is távol állanak. Ezeknek az elbeszéléseknek páratlan hatóereje abban rejlik, hogy azt az érzést keltik az olvasóban, hogy az uralkodó isteni Gondviselés törvénye érvényesül minden felett és keresztülviszi céljait az emberi motívumok bonyodalmain keresztül. Erkölcsi szellemmel vannak telítve e történetetek. Kötelesség, bűn és büntetés, a szenvedély összeütközése a lelkiismeretességgel, az erkölcsi és szellemi erők győzelme az emberi élet viszontagságaiban, ezek a vezető témák. Ami különösképpen vonatkozik a Genezisre, az alkalmazható az egész bibliai történetre. Nem elvont formulákkal hozza közel Istent és a kötelességtudást az ember lelkéhez, hanem egyes *emberek életének elbeszélése* által, akik éreznek és vétkeznek, akik botlanak és bűnbe esnek, mint mi is; de akik sötétben-tapogatózásuk mellett is megmaradnak az egy-igaz úton és újra felemelkednek a magasba. Bizonysága ennek József testvéreinek a magatartása, amidőn teljesen átérzik bűnük egész nagyságát. „Melyik más

könyv tanulmányozásában – ezt kérdezi T. H. Huxley, Darwin munkatársa – nemesedhetnének ennyire a gyermekek és jöhetnének rá arra a gondolatra, hogy a történelem tágas területén minden egyén, ők maguk is, csak egy pillanatnyi helyet foglal el az Örökkévalóság folyamatában; és minden idők áldását vagy átkát nyeri el, aszerint, hogy mennyire iparkodik a jót cselekedni és a rosszat gyűlölni?”
legeltette. Az, hogy József ugyanazt a foglalkozást űzi, mint testvérei, nincs teljesen összhangban azzal, ami a következő versben áll. Ehrlich azért így fordítja: „József, aki 17 éves volt, ellenőrizni szokta – noha még csak ifjú volt – testvéreit”, t. i. Bilha és Zilpa fiait, amikor ők a juhoknál voltak. József így csak a szolgálók fiainak lett volna ellenőrzője.
rossz híreket. Valószínűleg beárulta őket, hogy elhanyagolják kötelességeiket.

Gen 37,3
öregségének gyermeke volt. Akkoriban Benjámin még gyermek volt és az apa szeretete elsősorban Józsefre összpontosult. Miután azonban Józsefet eladták, Benjámin lett az apja kedvence. (XLIV,20.)
tarka köntöst. Ez a fordítás a LXX-án, a Tárgum Jónathánon és Kimchi magyarázatán alapszik. Régebben csodálkoztak, hogy olyan csekélység, mint egy tarka ruhadarab, kiválthatta a többi testvérek gyilkos gyűlöletét. Most azonban tudjuk az egyiptomi Bene Hassein sírboltjának festményeiből, hogy a patriarchák korában a semita törzsfők tarka köntöst hordtak az uralom jeléül József gyűlöletessé tette magát testvérei előtt, mert árulkodott rájuk; és Jákób azzal, hogy tarka köntöst csináltatott neki, kifejezésre juttatta, hogy őt *szemelte ki utódjául, ő lesz a törzsfőnök.* Mindehhez hozzászámítandó a fiú hiúsága, ami álmai elmesélésében is megnyilvánult, és így érthető testvérei haragja. Az uralkodásnak és királyi hatalomnak ez a jelképe Dávid korában is használatos volt, amint látjuk II. Sám. XIII,18-ból, noha a krónikásnak ott már meg kell magyaráznia ezt a különös ruházkodásmódot. Az a tény, hogy a József-elbeszélésben nincs ilyen magyarázó jegyzet, bizonyítja ennek az elbeszélésnek a régiségét. Amidőn a Genezist leírták, még tökéletesen értették ennek a szokásnak a jelentőségét (M. G. Ryle).

Gen 37,10
atyjának. József, bár előkelő családnak okos gyermeke, nagyon tapasztalatlan ahhoz, hogy eltitkolja magasabbrendűségét (Moulton).
megdorgálta. Mert szavai még fokozták azt a rosszindulatot, amely testvéreinél már eddig is megvolt.
anyád. Aki már nem is él.

Gen 37,11
irígykedtek. Az álom ismétlése megmutatta nekik, hogy az több volt közönséges álomnál. Irígyelték őt határozott magabízásáért. Mivelhogy ez az irígység még fokozta gyűlöletüket, olyan lelkiállapotba kerültek, hogy készek voltak ellene erőszakosan fellépni. Egyike a legnehezebb dolgoknak, megszokni, hogy valaki irígység nélkül elviselje a fiatalabb testvér magasabbrangúságát.
emlékezetében tartotta a dolgot. Megelégedéssel állapította meg, hogy látszólag isteni helyeslésre talált az, hogy ő Józsefet jelölte ki a család jövendő vezetőjéül.

Gen 37,12
Sekemben. Azt jelenti, hogy Sekem környékén, amely termékeny síkság volt. Nagyon merész cselekedet lett volna Jákób fiai részéről, ha odamentek volna azután, amit a XXXIV. fejezet elbeszél. De XXXV,5-ben világosan látjuk, hogy Isten rettegést küldött a népek szívébe, aminek következménye volt, hogy Jákób fiait békében hagyták.

Gen 37,14
Hebrón. Jákób székhelye, XXXV,27. A város mélyen fekszik egy szűk völgy lankás oldalán, hegyes vidék közepette.

Gen 37,17

Dótanba. Mai neve Tel-Dóthan. Gazdag legelője van.

Gen 37,19

az álmodozó. Szószerint „az álmok ura”; ez azonban csak az „álmodozó” szó héber megfelelője. Testvérei keserű gúnnyal beszéltek róla, és ez számára rossz jövendőt jelentett.

Gen 37,20

gödörbe. Vagy „ciszternába”, ahol vizet gyüjtöttek; ez még ma is általános dolog Keleten. Nyílása keskeny, úgyhogy aki benne van, nem tud segítség nélkül kijönni.
Majd meglátjuk. A midrás szerint ezek a szavak Isten megjegyzése (amit Mózes isteni sugallatra mondott) a testvérek kijelentésére: „öljük meg őt”. Az isteni válasz azt jelenti: Hadd lássuk kinek a terve fog érvényesülni, az enyém vagy az övék? A Midrás továbbá megállapítja, hogy Simeon volt az, aki először tette a testvérgyilkos javaslatot. Ez okolja meg József későbbi magatartását, XLII,24-ben (Ber. Rabba).

Gen 37,22

Ne ontsatok vért. Reúben első felszólítása „ne üssük agyon”, süket fülekre talál (lásd XLII,22); ezért cselfogással akarja testvéreit rászedni; arra hivatkozik, hogy legalább ne ontsanak vért – remélve, hogy megmentheti Józsefet és visszavezeti Jákóbhoz, aki ellen valamikor oly súlyosan vétkezett (Náchmánidesz, Ábárbánel).

Gen 37,23

lehúzták Józsefről köntösét. Letépték erőszakkal. Hogy mit mondott József testvéreinek ennél a kegyetlen jelenetnél, azt csak közvetve tudjuk meg XLII,21-ből. Úgy, ahogy Jákóbnak Ráhel halála feletti érzéseiről is csak a XLVIII,7-ben előforduló szenvedélyes célzásból következtetünk. A bibliai elbeszélés tömörsége ebben épúgy mint a XXII. fejezetben, az írásművészet tetőpontját éri el (Steinthal).

Gen 37,24

nem volt benne víz. De voltak benne kígyók és skorpiók (Rási).

Gen 37,25

leültek enni. Míg elítélt testvérük szívbemarkoló kiáltása még fülükben csengett. Semmivel sem lehet jellemzőbben kifejezni az érzéstelenséget és testvérietlenséget.
karaván. Az ilyen karaván Palesztina tiszta levegőjében több mérföldnyi távolságból látható. Két vagy három órát is eltarthatott, míg a karaván a testvérekhez eljutott. Dótan a transjordániai Gileádból jövő kereskedelmi út mentén volt, amely Jezreél völgyén és a filiszteus tengerparton át vezetett Egyiptomba.
balzsamot. Erről Gileád híres volt.

Gen 37,27

hallgattak reá. Kezdenek megijedni tervüktől, hogy éhhalállal pusztítsák el Józsefet; kevésbé kegyetlen tervhez folyamodtak tehát. (Reúbén nem volt jelen a tanácskozáson.)

Gen 37,28

midjánita emberek. Közben, míg a testvérek az étkezésnél voltak, midjánita kereskedők mentek arra véletlenül, emberi kiáltozást hallottak az útmenti ciszternából, felhúzták Józsefet és eladták az egyiptomi karavánnak. Így valóban nem testvérei adták el Józsefet. „Ellopták” őt, amint maga is mondja XL,15. (Rásbám, Luzzatto). Lehetséges, hogy a testvérei esetleg még meggondolták volna a dolgot és megkegyelmeztek volna öccsüknek.

Gen 37,29

Reúbén, aki úgy látszik, nem vett részt az étkezésben (25. vers), fel akarta húzni Józsefet a gödörből és vissza akarta vinni apjához. De a gödröt üresen találta, József nyomtalanul eltűnt. Azt hitte, hogy valami ragadozó állat hurcolta el.

Gen 37,30

én most hova legyek? Mint elsőszülött, őt tartaná apja erkölcsileg felelősnek. „Hova meneküljek apám bánata elől?” (Rási).

Gen 37,31
vették. A testvéreknek azonban egész kellemes volt a tudat, hogy megszabadultak Józseftől.

Gen 37,32
elküldték. Mások által; azaz, úgy intézték, hogy mások vigyék a köpenyt Jákóbhoz (Rásbam).
szóltak. Azok, akik a köpenyt hozták.

Gen 37,33
bizonyosan. Szószerint: „Fiam köntöse ez, vadállat falta fel őt; széttépve széttépetett József!” – Ezek a szavak tükrözik az apa szörnyű fájdalmát.

Gen 37,34
megszaggatta ruháit. Hagyományos gyász-szertartás a közeli hozzátartozó halálánál, a „keria”.
hosszú ideig. 22 évig.

Gen 37,35
leányai. Jelenti leány-unokáit és menyeit is, mint ahogy „fiai” unokákat is jelent.
sírba. Héberül „seól”, a halottak tartózkodási helye. Jákób szavai vagy azt jelentik, hogy gyászolni fogja fiát egész életén át, vagy hogy még a sírban is fogja őt gyászolni.

Gen 37,36
midjaniták. A héber szövegben: mödanim.
Egyiptomba. Az izmaelita karaván által.
Potifarnak. (Máshol Potifera, Petefre). Ez a név azt jelenti, hogy „Ra napisten ajándéka”.
tisztjének. A héber szó általános megjelölése minden „udvari tisztségnek”.
Fáraó. Az egyiptomi uralkodó címe.
a testőrök kapitányának. Vagy: „a hóhérok vezérének”.

Gen XXXVIII.
Júda és Támár.

Jákób családjának történetében Júda és József a két középpontban álló egyéniség. Az előbbi testvéreinek a vezetője és Dávid őse; az utóbbi, előkelő jelleme folytán és rendkívüli személyes befolyása által, fontos szerepet vitt Jákób gyermekei jövőjének a kialakításában. Mielőtt a Szentírás beszámolna József sorsáról Egyiptomban, elmondja a következő eseményt Júda életéből, hogy kimutassa az ellentétet az ő viselkedése és Józsefé közt a kísértés órájában.

Gen 38,1
abban az időben. Határozatlan kifejezés, gyakran áll olyan eseményekre, amelyek több évvel előbb vagy utóbb történtek. Ebben az esetben: Júda házassága előbb volt, mint József eladatása (Ibn Ezra).
elment. A Hebrón körüli sziklás magaslatokról Adullámhoz, a mélysíkra, 17 mélyföldnyire Jeruzsálemtől délnyugatra.

Gen 38,2
kanaáni. Ézsau rossz példáját követte (v. ö. XXVI,34 köv.), és dúsan aratott bűnt és szégyent. Azonban sok magyarázó ezt a szót olyan értelemben veszi, mint Zech. XIV,21 és „kereskedő”-nek fordítja (Tárgum, Rási, Mendelssohn).

Gen 38,5
Kezibben volt. T. i. Jehuda.

Gen 38,6
Jehuda feleséget vett. Az volt a szokás, hogy az apa választott menyasszonyt a fiának.

Támár. Szószerint „datolyapálma”. Ez a név később előfordul Dávid családjában.

Gen 38,8

teljesítsd az elhalt férj testvérének a kötelességét. Ez a sógorházasság (leviratus) szokására utal, amely szerint a megmaradt sógor (latinul: levir) elvette fivére gyermektelen özvegyét, lásd Deut. XXV,5 és v. ö. Rúth IV, és köv. A legidősebb fiú, aki ebből a házasságból eredt, örökölte az elhúnyt nevet és vagyonát.

Gen 38,9

nem az övé lesz. Azaz, nem az ő nevét fogja viselni a születendő gyermek.

Gen 38,11

menyének. Támárnak. A gyermektelen özvegy visszament apja házába. Júda azt hitte, hogy Ér és Ónán halálának Támár volt az oka. Ezért nem meri Sélával megköttetni a sógorházasságot.

Gen 38,12

Sua leánya. Az asszony neve ismeretlen. Bizonyos idővel halála után Júda illőnek tartotta, a juhnyírás idején meglátogatni a kanaánita ünnepségeket.
Timnába. Néhány mérfölddel Hebróntól délre.

Gen 38,14

özvegyi ruháit. Nehogy Júda felismerje, álruhában jelenik meg és ez a csel egész tisztességesnek tűnt fel neki. Az Astartenak szentelt (parázna) nők fátylait vette magára. Szándéka az volt, hogy Júdát magát kötelezi a leviratus-kötelesség teljesítésére. Úgy látszik, hogy a Mózes előtti korban az elhúnyt családfő minden férfi rokonára kötelező volt a leviratus-házasság.

Gen 38,15

paráznának vélte. A 21. vers szerint „kedésa”; azaz olyan asszony, aki arra szánta magát, hogy paráználkodjék a pogány kultusz értelmében. Ez a visszataszító szokás általános volt a régi Főniciában és Babylóniában, és megmaradt sok formai maradványa a hindu kultuszban is. De Izráelben nem tűrték meg a „kedesá”-t; lásd Deut. XXIII,18.

Gen 38,16

letért hozzá. Letért az útról, amelyen haladt, hogy találkozzék vele (Rási).

Gen 38,18

Támár így szerzett olyan zálogot, amely teljes biztossággal lehetővé tette a tulajdonos felismerését. Pecsét, zsinór és bot voltak a seik jelvényei Kanaánban és a magasrangú személy jelvényei Babilóniában és Egyiptomban.
zsinórod. Erre akasztották a pecsétet.

Gen 38,23

tartsa meg hát magának. Hadd tartsa meg a zálogokat, nehogy a további kutatás által (Juda) megszégyenüljön. Még a מתן תורה előtt is, még mielőtt a Szinajon Isten kinyilatkoztatta az egyéni életmódnak magasabb eszményét és még mielőtt ismert lett volna a Szentség törvénye (Lev. XIX), szégyenletesnek tartották az ilyen tetteket.
elküldtem e gödölyét. Érzi, hogy nem tehet többet.

Gen 38,24

hogy elégessék. Júdának, mint a család fejének, hatalma van élet és halál felett; v. ö. XXXI,32. Támár Séla menyasszonya volt, és az eljegyzés épp olyan köteléknek számított, mint a házasság.

Gen 38,25

attól a férfiútól. Támár nemesen cselekszik, midőn eltitkolja a csábító nevét. Júda is jobbik oldalát mutatja, mert bevallja bűnét. Bölcseink igen fontosnak tartják a megtérésnek ezt a tényét. (Rási, Szóta 10b.)

Gen 38,26

A Szentírás nem hallgatja el hőseinek és hősnőinek bűneit.

Gen 38,28
piros fonalat. Hogy biztosítsa elsőszülöttségi jogát.

Gen XXXIX.
Potifár felesége.

József története folytatódik ebben a fejezetben. Életének új és súlyos körülményei között is bizalmat kelt megnyerő egyénisége és jellemének természetes előkelősége. Megnyeri urának bizalmát, és sértetlenül menekül meg a bűnös kísértésből.

Gen 39,1
egyiptomi férfiú. József története a Hykszosz-királyok uralkodása alatt játszódott le, Egyiptom beduin hódítói alatt. Talán csak kivételesen került „egyiptomi férfiú" magasabb állami hivatalba.

Gen 39,2
szerencsés ember. Minden cselekedete sikerült.

Gen 39,4
vele szolgáltatta ki magát. Személyes szolgája volt. Azután előlépett a felügyelői állásba, t. i. háztartásának és egész vagyonának az ellenőre lett.

Gen 39,6
nem gondolt mellette semmivel. Azaz, mivel József volt az intézője, semmivel sem törődött, és minden ügyét József gondjaira bízta, kivéve kenyerét. Ezt nem bízhatta olyanra, aki nem volt egyiptomi; lásd XLIII,32.
szép termetű. Mint anyja, Ráhel (Ibn Ezra).

Gen 39,7
ezen dolgok után. Azaz József kettős előlépése után, miután nem volt már rabszolga, hanem felügyelő és bizalmas titkár lett, urának felesége közeledett hozzá. A régi egyiptomiak – férfiak és nők – erkölcstelensége közismert volt.

Gen 39,9
és vétkeznék Isten ellen. József nem akart urának bizalmával visszaélni, sem pedig Isten ellen vétkezni. Mint istenfélő ember tudta, hogy ez a dolog visszatetsző lenne Isten előtt. És ez elég ok számára, hogy ne hallgasson a bűnös asszony csábító szavára. Ha Potifar nem is jönne rá soha a bűnre, Isten tudna róla.

Gen 39,12
elmenekült. Némely bűnt csak menekülés által lehet elkerülni. Ben Szira XXI,2: „Menekülj a bűntől mint a kígyótól, mert ha nagyon közel jutsz hozzá, megmar; foga olyan, mint az oroszlán foga, az emberek lelkét öli meg". Bölcseink azt mondják, „a kísértés pillanatában atyja képe jelent meg előtte és ez adott neki erőt az ellenállásra". (Szóta 36b.)

Gen 39,14
hívta. Bosszúálló rosszakarattal visszautasított szerelme miatt; hangosan kiáltott házanépének, amely bizonyára úgyis irígykedett Józsefre szerencsés helyzete miatt.
héber. Lásd az 1. verset és XLI,12. Régi egyiptomi törzshöz tartozván, egyiptomi faji előítéletre hivatkozik. Ennek az ázsiai idegennek a beengedése az ő házába sértés reá, mint minden tiszta-fajú egyiptomira!
hogy csúfot űzzön velünk. Hogy a legdurvább sértést kísérelje meg velünk szemben.

Gen 39,16
ruháját. József ellen bizonyítékul, és hogy meggyőzze Potifárt saját ártatlanságáról.

Gen 39,20
börtönbe. A héber szó csak itt fordul elő, és úgy látszik egyiptomi eredetű. A Midrás szerint Potifárnak bizonyos kételyei voltak a József elleni vád tekintetében; mert különben nem záratta volna börtönbe, hanem megölette volna (Ber. Rabba). József életének ehhez a jelenetéhez van egy érdekes párhuzam az egyiptomi irodalomban: „Elbeszélés a két fivérről". A mesében a gonosz asszonyt saját férje öli meg.

Gen 39,21
De az Örökkévaló Józseffel volt. A börtönben, adván neki vigaszt és erőt, hogy elviselje a szenvedést és a szégyent. Megnyeri a börtönőr bizalmát, mint azelőtt uráét. A magasabbrendű szellem és lélek értéke még a fogházban sem maradhat elrejtve.

Gen 39,22
József kezébe adta. Azaz, ő lett a többi fogoly felügyelője.
ő általa történt. Minden József indítványa szerint történt.

Gen 39,23
nem nézett semminek utána. Épúgy, mint Potifár. József teljes bizalmat élvezett.

Gen XL.
József és a foglyok.

József megfejti Fáraó két tisztviselőjének álmát. Ez a jelenet hűségesen tükrözteti az egyiptomi viszonyokat József idejében.

Gen 40,1
ezen dolgok után. Melyeket részletesen elmondott az előbbi fejezetben.

Gen 40,2
főpohárnokra… fősütőre. Az egyiptomi udvaroknál volt: „konyhaasztal irnoka" és egy „sütőház-felügyelő" (Erman). Ezeknek a tisztviselőknek meg kellett kóstolniok az ételt, mielőtt a királyi étkezés megkezdődött. A főpohárnok szót úgy is lehet fordítani, hogy „serleg-hordozó". Némelyek azt gyanítják, hogy ezeket a tiszteket azzal gyanusították, hogy Fáraót meg akarták mérgezni.

Gen 40,3
őrizetbe. Vizsgálati fogságba, perük befejeztéig.
testőrök kapitányának. Azaz Potifárnak. A fogházban a fogházőr teljesített szolgálatot és Potifárnak volt felelős.

Gen 40,4
Potifár Józsefet bízza meg, hogy a bezárt tisztekkel legyen. De József nem a feljebbvalójuk, hanem köteles őket kiszolgálni – ez udvarias cselekedet Potifár részéről szerencsétlen tiszttársaival szemben.
egy ideig. Szószerint „napokig", talán *hosszú* időt jelent.

Gen 40,5
jelentése szerint. Amint a jövő igazolta.

Gen 40,8
nincs, aki megfejtse. Hivatásos álomfejtő nem állott rendelkezésükre, és másoknál hiába kérdezősködtek a fogházban az álom értelmének a lehetőségeiről. Az álomfejtő hivatásos, nagyfontosságú „szakember" volt a jósok, kuruzslók és „bölcs emberek" kategóriájában.
Istennél van a megfejtés. Azaz lehet, hogy Isten, aki az álmot küldte, megadja nekem a megfejtés lehetőségét. „Az ember nem tudja saját bölcsessége által az álmokat megfejteni. Csak Isten tudja felfedni igazi jelentőségüket. Mondd el kérlek az álmot, talán Ő megajándékoz engem bölcsességével, hogy megmagyarázzam álmod jelentőségét" (Chizkúni).

Gen 40,11
kipréseltem. Szöllőlé vízzel keverve szerepel frissítő italként egyiptomi feliratokban.

Gen 40,13
számonveszi Fáraó fejedet. Tisztelettel, amennyiben visszahelyez állásodba.

Gen 40,14
Emlékezz meg rólam. Csakis annyit kér, hogy a főpohárnok ne felejtse el őt, hanem próbálja meg visszaszerezni neki a szabadságot.

Gen 40,15
elloptak engem. Lásd XXXVII,28., ami azt is jelenti, hogy nem volt született rabszolga.
a héberek országából. Abból az országból, ahol Jákób lakott. Némelyek azonosítják a „héberek" szót, amely ebben a versben fordul elő, a „Chabiri"-val, a Palesztinába betörő törzsekkel, melyek a 14. századbeli ante Tel-el-Amarna-táblákon szerepelnek.

Gen 40,16
kosár fehér kenyérrel. A király részére (v. ö. Nech. V,18); vagy: „lukacsos-fonású kosarak", amelyek lehetővé tették a madaraknak, hogy csipkedjenek a tartalmukból (Rásbám).

Gen 40,17
étel. Sütemény.
és a madarak. A pohárnok azt álmodta, hogy ő valóban hivatalát látta el, míg a fősütő csak megkísérelte, hogy azt tegye, de megakadályozták ebben. Rossz előjel volt továbbá az is, hogy a madarak lecsaptak az ételre és neki nem volt hatalma elűzni őket.
madarak ették. Szószerint: madár eszi.

Gen 40,19
és felakasztat. Karóba húzat. A lefejezett gonosztevők testét nyilvánosan kiakasztották, hogy a madarak zsákmánya legyen. Izráelben tilos volt ez a barbár szokás (Deut. XXI,23).
madarak eszik. Szószerint: madár eszi.

Gen 40,20
Fáraó születése napján. Azon a napon megvizsgálta a foglyok ügyét, mérlegelte kérvényeiket.

Gen 40,23
nem emlékezett meg Józsefről. Azon napon.
és elfelejtette őt. Később (Rási). A Midrás szerint, mivel József bizodalmát a pohárnokba vetette, Isten őt még két évig váratta a szabadságra (Ber. Rabba). A főpohárnok feledékenysége, saját szerencséjének örömében, nagyon is természetes. Sajnos, semmi sem olyan általános, mint a hálátlanság. Az ember felejt, de Isten nem felejti el az Övéit. És mikor legsötétebb az éjszaka, közeledik a hajnalhasadás.

X. Mikkéc.
(XLI–XLIV,17.)

Gen XLI.
József és Fáraó.

Gen 41,1
két év. Két évvel az előbbi fejezetben elmondott dolgok után.

Gen 41,2

nádasban. Héberül „achu”; egyiptomi eredetű szó. A nílusi fű értendő rajta.

Gen 41,5
szép. Vagy: „kövér”, azaz dús.

Gen 41,6
keleti széltől. A félelmetes sirokko (chamszin), mely Arábiából jön. Néha ötven napig is eltart és elpusztítja a növényzet nagy részét.

Gen 41,8
nyugtalankodott a lelke. Az álom ismétlődése meggyőzte őt arról, hogy az álomnak jelentősége van. A „nyugtalankodott”-tal fordított héber szó céloz az izgalomból eredő heves szívdobogásra.
írástudóját. Héberül „chartum” – valószínűleg egyiptomi szó.
nem volt senki, aki meg tudta volna fejteni. A pogány kuruzslás teljes csődje itt szembe van állítva az Isten által ihletett héber rabszolga tökéletes tudásával; v. ö. Exod. VII–IX,2. és Dániel II. és V.

Gen 41,9
Meg kell említenem vétkeimet. Nem csak akkori bűnét a király ellen, hanem József ellen elkövetett vétkét is, hogy megfeledkezett róla.

Gen 41,12
mindegyiküknek az álma szerint fejtette meg. Mindkettőjük álma egyéni volt és a megfejtés is egyéni.

Gen 41,16
nem én bennem van. Fáraó feltételezte, hogy József hivatásos álomfejtő. József válasza finom összetétele a vallásos komolyságnak és az udvarias szerénységnek.
ad majd jó feleletet Fáraónak. Azaz, olyan választ fog adni, amely meg fog felelni Fáraó és népe kívánalmainak.

Gen 41,19
nem láttam ilyen csúnyákat. Fáraó kiszinezi előadását, amennyiben kifejezi az álom által előidézett érzéseit is.

Gen 41,25
egy. Mindkét álomnak ugyanaz a jelentősége: mindkettő előjele annak, amit Isten tenni akar.

Gen 41,30
pusztítja az országot. Azaz az ország népét (Onkelosz).
33–36
József kifejti, hogyan tudatja Isten Fáraóval a helyes feleletet (16. vers). Az álom megfejtését kiegészíti a praktikus tanács, hogy hogyan lehetne az eljövendő válságot leküzdeni. József, a szent és álmodozó, a praktikus cselekvésekben is kiváló tehetségűnek bizonyul.

Gen 41,35
Fáraó keze alatt. Azaz királyi magtárakban.

Gen 41,36
összegyüjtve. Tartaléknak.

Gen 41,38
akiben Isten szelleme van. Azaz, az álomfejtés természetfeletti erejéhez hozzájárul még az államférfi gyakorlati éleslátása.

Gen 41,40
házam fölött. Vezetőállást biztosított számára.

Gen 41,42
pecsétgyűrűjét. Ezáltal jelképesen királyi tekintéllyel ruházta fel Józsefet.

byszusz-ruhába. Egyiptomi eredetű szó. Ebből az anyagból készítették a királyi család tagjai és a magasrangú tisztviselők ruháit.
aranyláncot. Az arany nyaklánc a magasrangú hivatalnokok kellékeihez tartozott. Ez új példája a József-elbeszélés figyelemre méltó történeti pontosságának. „Egyik ősi civilizáció sem volt elkülönödöttebb és sajátságosabb, mint az egyiptomi. Szokásaikat, nyelvüket, írásmódjukat egy nép sem követte, és mégis, ennek az elbeszélésnek minden egyes pontja teljesen ráillik az egyiptomi életkörülményekre. Sajátos egyiptomi szokások is tükröződnek ezekben a történetekben; mint pl. a sokat dícsért aranylánc ajándékozása, melyet az állam hivatalnokainak adományoztak kiváló teljesítményekért.” (F. C. Kent.)

Gen 41,43
második kocsiján. Fáraóhoz legközelebb. Lovak és szekerek használatát Egyiptomban a Hykszosz-korban vezették be.
térdre. „Lehet, hogy egyiptomi szó (azt jelenti: „a legelső írástudó”), mely héber formájában („abrech”) úgy hangzik, mintha azt jelentené „térdre” (R. V. jegyzet).

Gen 41,44
ne emelje fel senki se kezét, se lábát. Azaz, senki sem tehet semmit.

Gen 41,45
Cáfenat-Panéahnak. József állami hivatalával új nevet kap. Ez mind az egyiptomiaknál, mind a hébereknél szokásos volt; v. ö. pl. Num. XIII,16. Egyiptológusok szerint „Cafenat” azt jelenti, hogy „tápláló”, és „paneach” „élet”, azaz a „fő-élelmező” a birodalomban az éhínség korában (Kyle). A névváltoztatást azért emeli ki ebben az elbeszélésben, mert az is hozzájárult ahhoz, hogy Józsefet nem ismerték fel testvérei, amidőn Egyiptomba jöttek.
Aszenátot. Jelentése: „Néth istennőhöz tartozó”.
Potifera. Megkülönböztetésül Potifártól, József előbbi gazdájától.
Ón. Később Heliopolis néven ismeretes, Kairó közelében. Ón volt az egyiptomi napimádás központja. A Kleopatra-féle obeliszk (Cleopatra’s Needle) a Temze partján, eredetileg Ón-ban volt.

Gen 41,46
harmincéves. Kb. tizenkét évet töltött fogházban.

Gen 41,47
gazdagon. A termés nagyon dús volt. Némelyik zsidó kommentátor „magtáraknak” fordítja.

Gen 41,51
minden szenvedésemet és atyám egész házát. Állása elfeledtette vele rabszolgakorában elviselt szenvedéseit és testvéreinek rosszakaratát, amely az ő rabszolgaságát okozta. Vagy héber szólásmódnak is lehet ezt a kifejezést felfogni, hogy „mindazt a szenvedést, amit atyám háza okozott nekem”, azaz testvéreim (Wogue).

Gen 41,54
minden országban. Minden szomszédos országban.

Gen 41,56
mind a magtárakat. A héber szövegben csak az van: „mindazokat, amelyekben van”.

Gen 41,57
minden ország. Azaz az „egész világ”, mindenki. Ez a vers előkészít a dráma következő jelenetére (XLII. fej.).

Gen XLII.
József testvérei Egyiptomban.

Gen 42,1

látta. Bizonyára látta a gabonát, amit a karavánok hoztak.
Mit néztek egymásra? Megbénulva a kételytől és a gyámoltalanságtól (Luzzatto).

Gen 42,2
menjetek le oda. V. ö. XII,10.

Gen 42,6
ő adta el. Ő ügyelt fel az eladásnál. Az idegen vásárlókat hozzávezették, hogy kikérdezze őket. Álmai teljesültek, lásd XXXVII,7–10. Testvérei „meghajoltak előtte”.

Gen 42,7
keményen beszélt velük. A testvérnek, akit gyalázatosan és könyörtelenül rabszolgául adtak el, most alkalma van a bosszúra. József jellemének nemessége abban rejlik, hogy ő ehelyett az embereknek minden idő számára követendő példaképet mutatott. Próbára teszi testvéreit, visszatartja saját természetes indulatát, amíg meggyőződik gyermeki odaadásukról apjuk iránt, szeretetükről Benjámin iránt, és őszinte megbánásukról a vele szemben elkövetett gaztett dolgában. Azután megbocsát nekik önként, teljesen és szeretettel.

Gen 42,8
testvéreit. Megismerte őket, de ők nem ismerték fel az alkirályt, aki ruházatában, nevében, nyelvében, modorában egyiptomi volt.

Gen 42,9
József megemlékezett az álmokról. Nem a gőg és gyűlölet szellemében, hanem a jóságos Isten kinyilatkoztatott akaratát látta bennük, akinek útjai kifürkészhetetlenek.
Kémek vagytok. A legtermészetesebb vád, amit idegenre rá lehetett fogni Egyiptomban vagy bárhol.
az ország meztelenségét. A gyenge pontokat a határmenti védelmi vonalon. Észak-kelet volt Egyiptom gyenge oldala, és az idegeneket, akik abból az irányból jöttek, gyanakvóan ellenőrizték.

Gen 42,11
egy ember fiai. Kielégítő válasz arra a vádra, hogy kémek. Senki sem kockáztatja tíz fiának életét ilyen veszedelmes vállalkozással.

Gen 42,12
Nem. József ismétli vádját. Ez megzavarja őket. Félreteszik óvatosságukat, gyanuját azáltal akarják eloszlatni, hogy önként beszámolnak apjukról, legifjabb testvérükről – amit József azonnal saját előnyére használ fel.

Gen 42,13
az egyik pedig már nincs. Természetesen Józsefre vonatkozik. Nem mondták, hogy meghalt, mert valóban nem tudták, hogy mi történt vele.

Gen 42,15
Próbára kell tennem titeket. Vagy: Ez által fogtok megpróbáltatni. (Az Imit régi fordítása.) Elbeszélésük valószínűtlen, tehát be kell bizonyítani. Hozzák le Benjámint Egyiptomba. Így József próbára teheti hűségüket legifjabb testvérük iránt. Tudni akarja, úgy gyűlölik-e Benjámint is, mint ahogy őt gyűlölték? Persze ügyesen tartózkodik keresztkérdéseiben attól, hogy őket arról a testvérről kikérdezze, aki „már nincs”.
Fáraó életére. Esküféle vagy erős állítás. Eskü a király életére megtalálható egy egyiptomi feliraton a XX. századból ante.

Gen 42,18
Ezt tegyétek, hogy életben maradjatok. A testvérek azt állították, hogy egyenes, becsületes emberek. De az állításuk magában nem volt elég bizonyíték. Hadd hozzák legfiatalabb testvérüket, „hogy igazoltassanak szavaitok és meg ne haljatok” (20. vers).
mert én félem az Istent. És így nem akarlak benneteket felesleges szigorral kezelni puszta gyanú

alapján. Az egyiket közületek itt tartom túsznak, a többi vigyen eleséget családotoknak. „Az istenfélelem az egyetemes elem a vallásban, mely emberségessé teszi az emberek bánásmódját ‘idegenekkel’ szemben, még ha nemzeti érdekek játszanak is közre” (Procksch); v. ö. XX,11.

Gen 42,19
börtönben. Szószerint: őrizetetek házában.

Gen 42,21
Bizony bűnösek vagyunk. József végre megszólaltatta szívükben a lelkiismeret szavát. Ők vakok voltak testvérük nyomorúságával szemben és süketek könyörgései iránt. Bűnösek voltak, és szerencsétlenségük igazságos büntetése volt kegyetlenségüknek. Csak most, bűnbánatuk tükrében, látjuk megvilágítva azt a kínos jelenetet, amidőn a fiúk bedobták a gödörbe sok évvel azelőtt. Lásd XXXVII,23-hoz. Megtört és bűnbánó szívvel most emlékezetükbe idézik akkori embertelen durvaságukat. – Mindezt József füle hallatára.

Gen 42,22
Immár vérét is követelik. Reúbén azt állítja, hogy József halála, bármilyen körülmények közt következett is be, az ő lelkiismeretüket terheli. Ők felelősek erkölcsileg a haláláért. József vére „kerestetik”, azaz most megbosszultatik (lásd IX,5).

Gen 42,23
tolmács. József, mint alkirály, állandóan egyiptomi nyelven beszélt velük.

Gen 42,24
és sírt. Megtörtségük és bűnbánatuk Józsefet sírásra készteti.
Simeónt. Mert Reúbén után ő a legidősebb. Reúbénnek ugyanis, mivel ő volt a legidősebb, be kellett számolnia Jákób előtt a történtekről. Rabbinikus hagyomány szerint Simeón volt az, aki azt tanácsolta, hogy Józsefet öljék meg (Rási, Ber. Rabba).

Gen 42,27
szálláson. Útszéli fészerben.

Gen 42,28
remegve szóltak egymáshoz. Kíváncsiak voltak, mit jelenthet az ilyen szokatlan esemény. Talán lopással fogják őket vádolni?
29–34
Beszámolnak apjuknak élményeikről.

Gen 42,30
ura. A héber szó többesszámban van; ez gyakran fordul elő és hatalmat vagy nagyságot fejez ki.

Gen 42,33
házaitok szükségletére. Szószerint „házaitok éhségére”.

Gen 42,34
bejárhatjátok az országot. József ezt nem mondta, csak annyit: „és meg ne haljatok” (20. vers). Ez pedig csak úgy volt lehetséges, hogy megengedték a testvéreknek, hogy Egyiptomba jöjjenek és gabonát vegyenek.

Gen 42,35
és megfélemlettek. Jákób és fiai. Ebben az egyiptomi főúrnak szándékos tettét látták, hogy a lopás vádját emelje ellenük.

Gen 42,36
mindez engem terhel. A szemrehányás abban áll, hogy Jákób gyermekei jutnak veszélybe, nem az ő fiaik: erre válaszol Reúbén ajánlatával.

Gen 42,37
Megölheted az én két fiamat. Reúbén heves természete mutatkozik itt meg. „Két fiamat” – egyiket

Benjaminért, a másikat Józsefért, akiknek halála miatt – úgy érzi – osztoznia kell a felelősségben testvéreivel.

Gen XLIII.
József testvéreinek második útja Egyiptomba.

1–14
Júda kikényszeríti Jákóbtól az engedélyt, hogy Benjámin elkísérje testvéreit Egyiptomba. Júda veszi most át a vezetést Reúbén helyett, akiben apja nemigen bízott.

Gen 43,2
megették a gabonát. De nem az egészet; bizonyára hagytak még otthon apjuknak és családjuknak egyiptomi utazásuk tartamára.

Gen 43,5
nem megyünk le. Júda határozott beszédének megvan a kívánt eredménye Jákóbnál.

Gen 43,6
tettetek velem rosszat. Ez nem kérdés, hanem szemrehányás. Szemrehányást tesz fiainak, hogy önkéntelenül elárulták magukat az egyiptomi alkirály előtt.

Gen 43,7
mondván. Azaz, mi csak feleleteket adtunk, amelyekre kérdései kényszerítettek.

Gen 43,9
Én jót állok érte. Kezességet vállalok arra, hogy visszahozom. Jákóbra mélyebb benyomást tesznek Júda szavai, mint Reúbén szenvedélyes ajánlata.
én legyek minden időre vétkes. Azaz, én viselem a vétket.

Gen 43,10
ha nem késlekedtünk volna. És nem töltöttünk volna el ennyi időt a vitatkozással.

Gen 43,11
Ha már így van, tegyétek meg. „Mivel így kell ennek lennie, ezt tegyétek”. Jákób enged a kényszerítő követelményeknek, de bölcs tanácsod ad gyermekeinek.
termékeiből. Csak itt fordul elő ez a héber szó ilyen értelemben.
mézet. Azaz: datolya-mézet, ami ritka Egyiptomban.
pisztáciadiót: Ez Keleten még ma is csemege.

Gen 43,12
kétszeres pénzt… azt a pénzt is. Most kétszeres pénzt kellett vinniök, mert visszavitték azt a pénzt is, amit zsákjaikban találtak. Azonkívül többet is vittek, mert számítottak arra, hogy közben megdrágult a gabona (Rási).

Gen 43,14
Mindenható Isten. „Él Sáddáj”. „Most csak Ábrahám Istene segíthet neki, a két gyermeke életéért remegő öreg embernek” (Procksch).
irgalmat. Isteni irgalmat a szegény és védtelen ember gyámoltalan nyomora számára.
ha már meg vagyok fosztva gyermekeimtől. Ez szomorú megnyugvást fejez ki az isteni akaratban, épúgy mint Eszter felkiáltása, IV,16: „s ha már elvesztem, hát elvesztem”.

15–34. A testvérek József palotájában.

Gen 43,15
József elé. A hivatala helyiségében, ahová az emberek eljöttek, hogy gabonát vegyenek.

Gen 43,16
Vezesd be az embereket a házba. Azaz, József magánpalotájába.
Velem fognak ebédelni. Ez azért érdekes, mert mutatja az időt, amikor az ősi Egyiptomban húst evett a nép felső rétege.

Gen 43,18
A pénz miatt, amely a multkor visszakerült. A testvérek féltek, hogy elfogják és megbüntetik őket.
bennünket rabszolgákká tegyenek. Mint leleplezett tolvajokat: v. ö. Exod. XXII,3.

Gen 43,19
a ház kapujában. A küszöb átlépése előtt tisztázni akarták magukat az ellenük fennálló gyanú alól.

Gen 43,21
ezt visszahoztuk. Ezt azért mondják, hogy mindenekelőtt eloszlassák a lopás gyanúját.

Gen 43,22
Nem tudjuk, ki tette. Hangúlyozzák, hogy ők az egész ügyben ártatlanok.

Gen 43,23
pénzetek eljutott hozzám. A ház főnöke, kétségtelenül József utasítására, megnyugtatja őket, hogy amit zsákjaikban találtak, az Isten ajándéka.

Gen 43,25
mire József délben megjön. Azt jelenti, „úgy, hogy kész legyen József megérkezéséig”.

Gen 43,27
akiről szóltatok. József ügyel arra, hogy el ne árulja magát testvérei előtt.

Gen 43,29
anyjának fiát. Ezek a szavak növelik a helyzet pátoszát, élénkítik a stílust.

Gen 43,30
elsietett József. Gyorsan befejezte a beszélgetést és visszavonult.
megindult a szíve. Látván anyjának fiát, érezte, hogy nem bírja könnyeit visszatartani.

Gen 43,31
Hozzátok az ételt. Szószerint: tegyétek oda a kenyeret.

Gen 43,32
Külön tették ő eléje. Mint előkelő egyiptomi, kíséretétől elkülönülve étkezett és természetesen külön a héberektől, akik az egyiptomiak szemében idegenek voltak. A hikszosz-hódítók rövidesen átvették az ősi egyiptomi elkülönülés hagyományát az idegenekkel szemben.

Gen 43,33
az emberek egymásra bámultak. Honnan tudhatta ez az egyiptomi az ő életkorukat? Csodálkozva néztek egymásra.

Gen 43,34
vígan voltak. Szószerint „sokat ittak”. József el akarta terelni figyelmüket asztalától, ahonnan az ő serlegét eltávolították. A külön adag, melyet Benjáminnak adtak, különös megtiszteltetést jelentett.

Gen XLIV.

Ez a fejezet folytatja József tervének elmondását. József folytatja kísérleteit, hogy kipróbálja testvéreinek őszinteségét és hűségét.

1–17. A jóslás serlege.

Gen 44,1
amennyit csak elvinni képesek. Többet, mint amennyit rendes vásárlás által kaptak volna. Ez a barátságos cselekedet József részéről szándékos volt, hogy annál csúnyábbnak tűnjék fel testvéreinek viselkedése (lásd 4. verset).
tedd be mindegyiknek pénzét. Ezt azért tette, hogy a testvérek ne gyanúsítsák Benjámint, hogy valóban ellopta a serleget. Mert amint látni fogják, hogy pénzük ismét visszakerült, azt kell hinniök, hogy a serleg ugyanazon a kifürkészhetetlen módon került Benjámin zsákjába (Ábárbanel).

Gen 44,2
az ezüst serleget. Jóslás-serleget gyakran használtak Egyiptomban. Arany- vagy ezüst-darabokat dobtak a vízbe, vagy más folyadékba, ami a serlegben volt, és a folyadék mozgásából vélték kiolvashatni az eljövendő eseményeket.

Gen 44,4
miért fizettétek rosszal a jót. József házának főnöke úgy tesz, mintha feltételezné, hogy a testvérek tudnak annak az értékes és csodás serlegnek eltűnéséről.

Gen 44,5
abból szokott jósolni is. Szent serleg az, amelynek segítségével gazdájuk varázsvesszővel jósol.

Gen 44,8
hogy lopnánk? Indokolásuk helytálló. Kanaánból visszahozták azt a pénzt, amit zsákjaikban találtak. Különben is: feltételezhető-e róluk, hogy meg akarták lopni azt az embert, aki velük olyan kíméletesen bánt?

Gen 44,9
haljon meg. Meg vannak győződve teljes ártatlanságukról, felajánlják, hogy halálbüntetéssel lakoljon a tolvaj, sőt, hogy ezen felül rabszolga legyen az összes többi testvér.

Gen 44,10
A ház-főnök csak azt követeli, hogy maga a bűnös legyen az ő rabszolgája. Rási szerint azt jelenti ez a vers: „Bizony, úgy kellene lenni, ahogy ti mondjátok, mert ti mind hozzá tartoztok, és ezért mind bűnösök vagytok; de én kegyesebb akarok lenni, csak az legyen az én rabszolgám, akinél a serleget megtalálják”.

Gen 44,11
Hamarosan. Ez a mohó buzgalom gyönyörűen szemlélteti bizakodó ártatlanságukat (Procksch).

Gen 44,12
a legnagyobbnál kezdte. Nehogy elárulja, hogy ismeri az egész ügyet.

Gen 44,13
Megszaggatták ruháikat. Bánatukban, arra a gondolatra, hogy Benjámint elvesztik; meggyászolják, mintha már meghalt volna.

Gen 44,14
Jehuda. Aki átvette a vezető szerepet, mivel felelősséget vállalt Benjámin hazahozásáért.
földre vetették magukat. Hogy alázatos viselkedésükkel jóindulatot keltsenek maguk iránt.

Gen 44,15
jósolni szokott. És le tudja leplezni a tolvajt.

Gen 44,16
hogy igazoljuk magunkat? Azaz, hogyan igazoljuk ártatlanságunkat; a serleg ellenünk tanuskodik.
Isten megtudta… bűnét. A felkiáltás nem azt jelenti, hogy éppen ezt a bűnt ismerték el: arra a bűnre gondolnak, amit apjukon és Józsefen követtek el annakidején. Ez rejlik Júda vallomása mögött. A testvérek erkölcsi újjászületése befejeződött.

XI. Vájjiggas.
(XLIV,18–XLVII,27.)

Gen XLIV.

Júda védőbeszédének lendülete és szépsége mély hatást gyakorolt az emberi szívekre minden korszakban. Walter Scott „a veleszületett természetes ékesszólás legtökéletesebb mintájának” nevezte, amelyhez foghatót egy nyelvben sem találunk. Ha ezt a nemesveretű beszédet olvassuk, megbocsátjuk Júdának mindazt, amit a multban tett, kénytelenek vagyunk elismerni „Te vagy az, akit testvéreinek dícsérniök kell” (Gen. XLIX,2). Az önfeláldozás szelleme, mely Júda beszédéből sugárzott, midőn Benjámin helyett akarja vállalni a rabszolga szomorú sorsát, párhuzamra talál Mózes élettörténetében, aki kérte Istent, hogy törölje nevét az Élet Könyvéből, ha nem bocsát meg Izráel népének (Ex. XXXII,32).

Gen 44,18
eléje lépett. Nem félelemmel, hanem abban a tudatban, hogy életbevágó következménye lehet annak, ami kockán forog. Benjámin rabszolgaságának következménye lenne Jákób halála és Júda gyalázata.
hadd szóljon szolgád egy szót. Bocsánatot kér, hogy folytatni meri a tárgyalást, miután József kimondta már ítéletét ügyükben. De éppen azért, mert József olyan tekintély, mint Fáraó, illik, hogy meghallgassa a fellebbezést.

Gen 44,19
Uram, te kérdezted. Lásd XLIII,7. Júda, József rokonszenvét, öreg atyja szerencsétlen helyzetére akarja irányítani, akitől elrabolják legkisebb fiát, akit Júda „öregsége gyermekének, a kicsi”-nek nevez.

Gen 44,20
testvére meghalt. József halottként szerepel tizenegy testvére előtt. Halott, de még emlékezetében van apjának és testvéreinek.

Gen 44,28
szét lett tépve és én nem is láttam mostanig. József most tudja meg az ő állítólagos halálának a módját. Nem foglalnak-e ezek a szavak magukban bizonyos lappangó gyanakvást Jákób lelkében József halálának meséjével szemben? Talán kifejezést adnak Jákób határtalan vágyának az ő szeretett fia, József után. Ezek a szavak megrendíthették Józsefet szíve mélyéig.

Gen 44,30
lelke össze van kötve az ő lelkével. Ugyanez a kifejezés áll Dávid és Jónathán szeretetben összeforrott lelkéről I. Sám. XVIII,1. Ennek a három héber szónak tömör szépsége nehezen adható vissza fordításban.

Gen 44,31
búbánatban teszik majd a sírba. A gondolat ügyes ismétlése fokozza szavainak erőteljességét és szenvedélyességét.

Gen 44,33
maradjon szolgád uram rabszolgája a fiú helyett. Júda kezességet vállalt (32. vers), és így most helyettesnek ajánlkozik. Hogy megmentse testvérét, rabszolgaságot vállal a szabadság helyett. Ő már egyszer látta apja fájdalmát, amidőn József eltűnt, nem bírná elviselni, hogy mégegyszer szemtanúja legyen.

Gen XLV.

József megismerteti magát.

Gen 45,1
nem tudott tovább uralkodni magán. Öreg atyja szerencsétlenségének ismételt említése mélyen meghatotta őt és mivel nem akarja, hogy kísérete is megtudja testvérei régi bűnét, kéri őket, hogy vonuljanak vissza. Most egyedül van tizenegy testvérével. Tolmács nincs jelen és József testvéreinek nyelvén szólal meg.

Gen 45,2
meghallotta Fáraó háza. József kíséretétől. Gyorsan terjedt a hír, hogy József testvérei megérkeztek.

Gen 45,3
Él-e még atyám? A kérdés, úgy látszik, azt akarja kifejezni: „Valóban igaz, hogy apánk, aki olyan öreg, olyan megviselt, még él?” A csodálat adja szájába ezt a kérdést, mint első szavait, amidőn felfedi magát testvérei előtt. Első gondolata: atyja. Nem is vár feleletre.
meg voltak rendülve. Az ijedelem süketté tette őket. Nem hisznek szemüknek és fülüknek.

Gen 45,4
Lépjetek közelebb, kérlek. Hogy jobban meggyőződjenek a valóságról.

Gen 45,5
ne bosszankodjatok. „Páratlan nagylelkűséggel megnyugtatja őket, hangsúlyozva, hogy a Gondviselés gaztettüket jóra fordította” (Skinner).
azon, hogy eladtatok. Azaz, ti okoztátok, hogy eladtak.
hogy életetek megmaradjon. Vagy: mert életfenntartásra. (Az Imit régi fordítása.)

Gen 45,7
maradékotok. Utódaitok, leszármazóitok.

Gen 45,8
hanem Isten. József Egyiptomban tartózkodását Isten művének tulajdonítja.
atyjává. Héberül „Ab”, ez szószerinti átírása az egyiptomi államférfiúi címnek, ami magasrangú hivatalnoki címnek felel meg.

Gen 45,9
ne késlekedj. Az aggodalom, hogy látja-e még apját, szólal meg ebben a kívánságban.

Gen 45,10
Gósen. A vasút Alexandriától Szuezba most azon a területen megy át, ahol József apja és családja letelepedett. Az volt Egyiptom legjobb legelőterülete.
és közel leszel hozzám. Ezt talán azért mondta, hogy Jákóbot rávegye az Egyiptomba költözködésre.

Gen 45,12
szemetek látja. Ezek a szavak testvéreinek szólnak, akik még mindig el vannak kábulva és még nem igen hisznek szemüknek.

Gen 45,15
azután. A testvérek nem beszélnek vele, amíg nem mutatott irántuk épp olyan testvéri szeretetet, mint Benjámin irányában. Csak akkor tudták meg, „hogy szíve velük van” (Kimchi).
16–20
Fáraó támogatja József meghívását és kocsikat bocsát rendelkezésére, hogy elküldje Jákóbnak és családjának ideszállítására.

Gen 45,17
barmaitokra. Teherhordó állataitokra.

Gen 45,18
országának javát. Úgy látszik, hogy ez párhuzamos a következő kifejezéssel: „az ország zsírját”; mindenhol, ahol „zsírját” kifejezés van, ez azt jelenti: „a legjobbat, a legkívánatosabbat” (Rási).

Gen 45,19
Neked pedig meghagyom, ezt cselekedjétek. Hiányos kifejezés, azt jelenti: „Most megbízlak téged, hogy elmondjad nekik, ezt tegyétek meg” (Rási).

Gen 45,20
ne sajnálja holmitokat. Sokat ott kellett hagyniok vagyonukból Kanaán országában. Ingó vagyonuknak csak egy részét vihetik magukkal, de ezzel ne törődjenek.
mert Egyiptom egész országának java a tietek. Így Jákób és családja a király meghívására jött Egyiptomba. Sőt, ígéretet is kaptak jó bánásmódra, mint annak az államnak vendégei, amelyet családjuk egyik tagja mentett meg. Mint szabad embernek eszerint joguk volt tetszésük szerint visszatérni régi hazájukba, Kanaánba.

Gen 45,21
Fáraó parancsa szerint. Azaz, a király intézkedése szerint.

Gen 45,24
Ne háborogjatok az úton. Ezt rendszerint úgy értelmezik, hogy „ne veszekedjetek, ne tegyetek egymásnak szemrehányást”.

Gen 45,26
szíve megdöbbent. Azaz, elállt a szívverése, nem vert a csodálkozás miatt.
mert nem hitt nekik. Nagyon is jó volt ez a hír ahhoz, hogy igaz legyen.

Gen 45,28
Elég. „Mit törődöm minden dícsőségével? József, a fiam, még él!”

Gen XLVI.
Jákób utazása Egyiptomba.

Gen 46,1
elérkezett Beér Sebába. Hebrónból, hogy áldozatot mutasson be ott, ahol Isten megjelent Ábrahámnak. Jákób Isten jóváhagyását kívánta, mielőtt elhagyta az Ígéret Földjét.
atyja Izsák. Aki oltárt épített és letelepedett Beér-Sebában.

Gen 46,2
éjjeli megjelenésben. Álomban.

Gen 46,3
ne félj lemenni. Izsák ki akart vándorolni Egyiptomba, de Isten megtiltotta neki. Most Jákóbnak megengedi. „Álmatlan éjszaka volt az, amelyben Isten, a megbolygatott lelkű öregembernek a biztonság békéjét hozta. Az ősatyával együtt éreznünk kell, hogy életének fordulópontjához értünk, amelyet ma az emberiség történetében is fordulópontnak tekinthetünk. Mert Egyiptom volt az az ország, ahol majdan megszületik Izráel legnagyobb vallási géniusza.” (Proksch.)

Gen 46,4
lemegyek veled. Isten szava itt magában foglalja ígéretét, hogy Jákóbot védeni fogja Egyiptomban és beteljesíti az isteni akaratot rajta és utódaiban (v. ö. XXVIII,15).
fel is hozlak. T. i. utódaidat. Némelyik magyarázó ezt a kifejezést Jákób temetésére vonatkoztatja. L. 13. (Rási és Kimchi).
ráteszi kezét a szemedre. Halálodkor; szokásos kötelesség ez a halottal szemben (Ibn Ezra).

Gen 46,5

Fáraó küldött, hogy elvigyék őt. Ez az ismétlés hangsúlyozza, hogy Fáraó meghívta Jákóbot és családját Egyiptomba.

Gen 46,7
leányait. Menyeit is beleértve.
minden magzatát. Azaz, dédunokáit.
8–27
Jákób utódainak lajstroma, akik vele Egyiptomba jöttek. V. ö. a lajstromokat Num. XXVI. és I. Krón. II–VIII-ban, amelyek csekély eltéréseket mutatnak a nevek tekintetében.

Gen 46,10
Jákin. Ezzel a névvel jelölik Salamon templomának egyik oszlopát, lásd I. Kir. VII,21.
kanaánita nő. Luzzatto szerint Dina leánya volt, és apja, Sekem miatt nevezik „kanaánita nő”-nek.

Gen 46,15
harminchárom. Ebben a számban bennfoglaltatik Jákób is, lásd a 8. verset. Jákób leszármazottainak igazi száma a 9–14. vers szerint harminckettő. Bölcseink hozzáadják Jochebedet, Lévi leányát, aki éppen akkor született, midőn Egyiptom várfalai alá érkeztek (Szóta 12a.).

Gen 46,21
Náamán. Itt Benjáminnak egy fia, de Num. XXVI,40-ben ugyanilyen nevű unokája szerepel. Ibn Ezra feltételezi, hogy ugyanez a név két különböző személyre vonatkozik. A látszólagos nehézség abban rejlik, hogy Benjáminnak fiai és unokái voltak, amidőn Egyiptomba jött, és hogy őt ugyanakkor „kicsinynek” nevezik (XLIV,20), de ez megoldódik, ha összehasonlítjuk Jákób magas életkorát Benjáminéval, aki legifjabb fia volt.

Gen 46,26
hatvanhat. Léa leszármazottai harminchárman voltak. Zilpáé tizenhatan, Ráhelé tizennégyen, Bilháé heten. Ezeknek a számoknak összege éppen 70; de ha Jákóbot, Józsefet és két fiát kizárjuk, az eredmény: 66.

Gen 46,28
hogy mutassa neki az utat. Hogy József mutassa Júdának a helyet, ahol Jákób lakjék. A Midrás azonban a héber kifejezést más értelemben magyarázza, „hogy tanházat létesítsen” (Ber. Rabba 95. j. Jebám, VIII,3). Így belemagyarázza a zsidó tudományszomjat; mert bármely országba került a zsidó, első gondja volt, hogy a gyermekeinek vallási neveléséről gondoskodjék.

Gen 46,29
sokáig. Azaz eleinte egyikük se tudott beszélni, mert az izgalom megnémította őket.

Gen 46,30
Immár meghalhatok. Mivel mégegyszer látta Józsefet, nem maradt már semmi, amiért még élnie kellett volna: elérte élete legnagyobb boldogságát.

Gen 46,34
minden juhpásztor. Úgy látszik, hogy a Hikszoszok az idegen pásztor királyok a bennszülött egyiptomiak módjára ellenszenvet éreztek az idegenekkel, különösen a pásztorokkal szemben.

Gen XLVII.

1–10. Jákób és fiai Fáraó előtt.

Ez döntő bizonyítéka József nemes jellemének. Hogy Egyiptom alkirálya elismeri testvéreiül a durva kanaánita pásztorokat, akik egyébként is elég okot szolgáltattak arra, hogy megtagadja őket, a legnagyobb hűség és szerénység jele. „Sokan ellenállnak a fiatalság csábításainak, magas állásokat

érnek el, aztán vétkeznek abban, hogy nem fizetik ki adósságaikat szegény rokonaiknak, akik az ő haladásukat elősegítették. Józsefnél az adósság, ha volt, kicsi volt. Nem volt elkerülhetetlenül szükséges, hogy elárulja kilétét, annál kevésbé, hogy meghívja bárdolatlan rokonait Egyiptom országába. Cselekvése eszerint jellemének természetes nemességét árulja el, ami ritkán fordult elő akár a multban, akár a jelenben" (C. F. Kent).

Gen 47,6
az ország legjavában. Rendelkezésükre áll az egész ország. Ez volt Fáraó hálája József iránt, új hazájának tett kiváló szolgálataiért.
tedd meg őket nyájaim felügyelőivé. További jele a király hálájának. József rokonait kinevezte királyi tisztségekre, a királyi pásztorok felügyelőivé tette őket.

7–12. József bemutatja apját a királynak.

Gen 47,7
állította. Vagy: bemutatta.
Jákób megáldotta Fáraót. Ősatyánk Isten áldását kéri a királyra, aki szívesen fogadta az ő szeretett fiát.

Gen 47,9
Vándoréletem. „Életem minden napjában idegen voltam" (Rási). Az ősatyának ez a földi élet csak zarándoklás, az igazi élet a túlvilág; v. ö. Zsolt. XXXIX,13.
kevés és szomorú. „Kevés",összehasonlítva apja és nagyapja hosszú életével; „szomorú", vagy boldogtalan.
Ráamszész földjén. Azaz, Ramszesz városa körül fekvő területen. Ez a város szerepel Ex. I,11-ben. Nevét Ramszesztől kapta, akit némelyek az elnyomatás Fáraójának tekintenek.

Gen 47,12
ellátta. Támogatta.

13–27. Éhinség Egyiptomban.

Gen 47,13
Az egész országban. Úgy is lehet fordítani „az egész földön".
ellankadt. Dean Stanley emlékeztet egy hasonló egyiptomi éhínség leírására, ez képessé tesz bennünket arra, hogy fogalmat alkossunk magunknak arról a szerencsétlenségről, amelytől József az országot megmentette. „Az emberhús evése olyan általános lett, hogy már nem is keltett feltűnést", írja az egyik ilyen középkori éhínségnek szemtanúja; „az út Szíria és Egyiptom között olyan volt, mint egy hatalmas mező, telehintve emberi hullákkal".

Gen 47,14
Fáraó házába. Azaz, a királyi kincstárba.

Gen 47,15
a pénzünk. Szószerint: a pénz.

Gen 47,16
barmaitokért. Cserébe barmaitokért.
a pénzetek. Szószerint: a pénz.

Gen 47,17
lovakért. Mint fényűzési cikket, a lovat említi meg először.

Gen 47,18

a második évben. Luzzatto ezt úgy magyarázza, hogy itt a hetedik évről van szó.

Gen 47,19
bennünket és földünket. Ezt ők ajánlják cserébe kenyérért.
mi és földünk. „A régi feudális nemesség eltűnt Egyiptomban a Hikszosz-korszakban, és a 18-ik dinasztia korától kezdve a földet, amely azelőtt helyi birtokosoké volt, a Fáraó vagy a templomok tulajdonában találjuk. Ugyanakkor nyilvános magtárakról kezdenek beszélni, amelyeknek felügyelője a legelőkelőbb egyiptomi tisztviselők közé tartozott” (Sayce).
vetőmagot. Lásd 23. verset.

Gen 47,20
megvette József Egyiptom egész földjét. Ezáltal Fáraó lett egész Egyiptom hűbérura.

Gen 47,21
városokba. A városok „gyüjtőtáborok” lettek, hogy könnyebb legyen az élelmiszer elosztása.

Gen 47,22
Csak a papok földjét. A papok meghatározott adagot kaptak a királyi magtárakból; így tehát nem volt okuk földjeiket eladni.

Gen 47,24
ötödöt. Ez a mérték nem volt nagyon nagy. A zsidók a makkabeusi korban a termés egy harmadát fizették a szír kormánynak (L. Makk. X,30).

Gen 47,25
szolgái leszünk Fáraónak. Hogy megfizessék a kivetett adót (Rási).

Gen 47,26
mindezen napig. Mózes korában az itt leírt intézmény még érvényben volt.

Gen 47,27
birtokukba vették. Vásárlás útján szerezték (Kimchi).

XII. Vájjechi.
(XLVII,28–L,26.)

Gen XLVII.

A Genezisnek ebben a befejező szidrájában Jákób pályafutásának alkonyát látjuk. Megpillantjuk ezt a hányatott életű egyéniséget halálos-ágyán, amint megáldja gyermekeit. Nem fél a haláltól: „Megtérek őseimhez” mondja. Megbékélt Istenével, „Segítségedet remélem óh Örökkévaló”, ez egyike utolsó mondatainak. Tudja, hogy sohasem fog Isten gondviselése nélkül céljához elérkezni. Békében van az emberekkel. Ézsau, Dína, József – a civakodásnak, a szenvedésnek, a megpróbáltatásoknak milyen sokaságát hozta neki e tragédiák mindegyike – és most mégis áldással hal meg. Noha pályafutását, mint „egyszerű ember, sátorlakó” kezdte, nem magának élő egyéniség, nem jelentéktelen az ő élete. Mestere annak a ritka művészetnek, hogy hogyan kell minden sorscsapásból megtisztultan kikerülni. Téved, botlik, de mindíg újra felkel és a szenvedés üllőjén kovácsolódik lelke.

Gen 47,28
És Jákób… élt. Héberül: ויחי יעקב. Mily kevés emberre – kérdi egy modern zsidó szónok – alkalmazhatunk ilyen kifejezést, hogy: „És Jákób *élt*”. Sok emberről, ha meghalt, gyászjelentés jelenik meg a sajtóban, valójában azonban ez csak az élet hirdetése, mert enélkül a világ sohase tudta volna meg, hogy az az ember élt valamikor (Güdemann).

Aki hatalmas volt emberi jóságban és aki él azoknak a szívében és lelkében, akiket jobbá tett jelenléte által földi vándorlása idején, csak arról érdemes mondani, hogy *élt,* csak az ilyen ember részese a halhatatlanságnak.

Gen 47,29
És közeledett az idő, amikor Izráelnek meg kellett halnia. Héberül: Izráel napjai. A „napok” fontos szerepet játszottak Jákób történetében. Ő minden napját átélte, minden pillanat számított.
kezedet csípőm alá. Lásd XXIV,2-höz.
szeretetet és hűséget. Héberül „cheszed veemesz”, „Bánj velem hű szeretettel még halálom után is, teljesítsd temetésemre vonatkozó kívánságaimat”. „Melyik a jótett legtökéletesebb formája?” kérdezik bölcseink. „A jótett, amit azzal tesznek, aki már meghalt.” (Rási, Ber. Rabba.)
ne temess el, kérlek, Egyiptomban. Egyetlen gyakran ismételt gondolata az volt, hogy csontjai ne nyugodjanak abban az idegen országban, ne piramisban vagy festett sírkamrában, hanem abban a sírban, amelyet magának ásott atyja egyszerű temetkezési helyén (Stanley).

Gen 47,30
hanem, hogy atyáimnál feküdjem. Vagy: „Úgy, hogy őseimnél feküdjek”, Kanaánban történő eltemettetése ébren tartaná utódainak kívánságát, visszatérni az Ígéret Földjére.

Gen 47,31
Esküdj meg nekem. A tényleges eskü, úgy látszik független volt a kéz ágyék-alá helyezésének szertartásától (l. a 29. versben). Az eskü arra való volt, hogy József annak segítségével leküzdjön minden ellenvetést, amit esetleg Fáraó tesz majd.
leborult az ágy fejére. Azaz, Istenhez imádkozott az ágy párnájánál. Az eskü letétele alatt Jákób ült az ágyban, most újra visszafekszik és hálát ad Istennek József ígéretéért, hogy Kanaánban fogja eltemetni (Ibn Ezra, Szfornó).

Gen XLVIII.
Efráim és Menasse.

Gen 48,1
magával vitte két fiát. Hogy Jákób megáldja őket halála előtt.

Gen 48,2
Izráel összeszedte erejét. Megerőltette magát és felült, úgy, hogy lábai a földre értek.

Gen 48,3
Mindenható. Mindenható Isten. Héberül: „Él Sáddái”.
Lúzban. Azaz, Bét-Élben, lásd XXVIII,19.

Gen 48,4
Örök birtokul. Annak ellenére, hogy ideiglenesen nem laknak ott, Izráel gyermekeinek elvitathatatlan joga van az Ígéret Földjére.

Gen 48,5
Most pedig. Jákób örökbe fogadja József két fiát, Efráimot és Menasset, akik az ő Egyiptomba jövetele előtt születtek és így egyenrangúvá teszi őket fiaival. Azáltal, hogy így Józsefnek az örökség kettős részét juttatja, ráruházza az igazi elsőszülött előjogait.

Gen 48,6
testvéreik nevéről neveztessenek. Efráim vagy Menasse törzséhez fognak tartozni.

Gen 48,7
Ráhel. Úgy látszik, ezeket a szavakat Jákób önmagához intézte, különben azt mondta volna „a te anyád”. Ez Ráhel tiszteletére történt, akinek elvesztését egész életén keresztül gyászolta.
Azzal, hogy unokáit fiaivá fogadta, ahelyett, hogy csak két törzsnek lenne az anyja, most három

törzs ősének számít. Tisztelete és becsülete ennek megfelelően növekszik (Herxheimer, S. R. Hirsch).
mellőlem. Vagy „bánatomra” (RV); v. ö. XXXIII,13.

Gen 48,8
meglátta. Halálos ágyán szemére ránehezedik az a köd, mely nemsokára örökre befedi. Nem ismeri meg unokáit, akik apjukat kísérik. Homályosan kiveszi a fiatal emberek alakját, de nem tudja megkülönböztetni arcvonásaikat; lásd a 10. verset.

Gen 48,10
nem látott már. Élesen; ezért kérdezte Józseftől, amint fiait meglátta: „kik ezek?”.

Gen 48,12
térdei közül. A gyermeket a térdek közé venni, az örökbefogadás jelképe volt. József ezért fiait Jákób térdére, vagy térdei közé tette. Miután ez megtörtént, József elveszi őket onnan.
meghajtotta magát arcával a földre. Hálából apja iránt.

Gen 48,13
Most kellett volna Jákóbnak a fiúkat megáldani. József Menasset, az elsőszülöttet, Jákób jobbjával szemben helyezi el: így tisztelet-helyet ad neki.

Gen 48,14
megfontolva tette így kezeit. Jákób, József kívánsága ellenére, a fiatalabbat az idősebb fölé helyezi. Ez az első példája a Bibliában a kézrátevésnek az áldásnál.

Gen 48,15
megáldotta Józsefet. Midőn megáldotta gyermekeit (Rásbám).

Gen 48,16
az angyal. Ez a vers az előbbi vershez kapcsolódik. A Tárgum Jónathan így egészíti ki: „Isten, akit őseim, Ábrahám és Izsák imádtak, Isten, aki védelmezett engem egész életemen át mind a mai napig – legyen a Te akaratod, hogy az angyal, akit Te kijelöltél, hogy megváltson engem minden bajtól, áldja meg a fiúkat”.
viseljék ők is nevemet. Azaz, „legyenek méltók arra, hogy az ő nevük az enyémhez fűződjék és őseik nevéhez, Ábrahámához és Izsákéhoz” (Szfornó).

Gen 48,17
nem tetszett neki, hogy apja a fiatalabb fiát az idősebb fölé helyezi. Ami a 17–19. versekben szerepel még az áldás előtt volt (Rásbám).

Gen 48,19
Tudom. „Hogy Menasse az elsőszülött” (Rási).
kisebbik testvére nagyobb lesz nála. Épúgy, mintha övé lenne az elsőszülöttség joga. A fiatalabb testvért a Szentírásban néha többre becsülik, mint az idősebbiket. Ábel, Ábrahám, Izsák, Mózes és Dávid története világos bizonyítékai ennek a ténynek.
sokaságává. Szószerint „teltsége”.

Gen 48,20
Veled áldjon Izráel. Mind a mai napig, minden jámbor zsidó apa a szombat előestjén kezét fia fejére teszi és megáldja e szavakkal: „Tegyen téged Isten olyanná, mint Efráim és Menasse”. Efráim és Menasse nem tagadták meg „zsidóságukat” a legelőkelőbb társadalmi állásért sem, vagy a legirígylésreméltóbb politikai pályafutásért sem Egyiptomban. Önként feladták a magas egyiptomi arisztokráciában elfoglalt helyüket és nyíltan azonosították magukat „idegen” rokonaikkal, a megvetett juhpásztor-bevándorlókkal. Minden zsidó szülő imádkozhatik, hogy gyermekei ugyanazt a hűséget tanusítsák atyjuk és atyjuk Istene iránt, mint Efráim és Menasse.

Gen 48,22
Ez a vers az áldás, amely Józsefnek személyesen szól.

osztályrészt. Héberül שכם. A célzás arra a darab földre vonatkozik, melyet Jákób megvett Hamórtól Sekemben; lásd XXXIII,19. Úgy látszik az összefüggésből, hogy az a darab föld az emóriták kezébe jutott és fegyveres erővel vette vissza. Jákóbnak erről a hőstettéről máshol nincs szó.
testvéreid osztályrészén felül. Azaz, többet mint testvéreidnek. Némely magyarázó a külön osztályrészt, melyet József kapott, úgy értelmezi, hogy ez két fiának előjogára vonatkozik, mivel ők a többi törzsekkel egyenlő rangúak.

Gen XLIX.
Jákób áldása.

Gen 49,1
Jákób szólította fiait. Többi fiát, akik nem voltak jelen, midőn megáldotta Efráimot és Menassét.
ér benneteket. Jákób szava prófétai hirdetés gyermekei jövendő sorsáról. Tanács és áldás, amit Izráel ad nekik. A tanács javukra vált és az áldás beteljesedett: utódai „Izráel gyermekei” maradtak mind a mai napig.
az idők végén. Azaz, a távoli jövőben. A prófétákban ezt a kifejezést használják a messiási idők kifejezésére.

Gen 49,2
Az áldás költői formában van, azért jellegzetes benne a *parallelizmus membrorum,* vagyis a „gondolatritmus”, ami az egész héber költészetet jellemzi. Ez a vers bevezetés az egész fejezet főtémájához. Jákób kéri, hogy komolyan figyeljenek a sorsdöntő szózatra, amit nekik kinyilatkoztat.

3–4. Reubén.

Gen 49,3
elsőszülöttem. Reubén eljátszotta természetes jogait. Volt neki születési előjoga, méltósága, lehetősége, de nem volt erős jelleme. A bibliai elbeszélések olyan emberként jellemzik, aki elkezd jó tetteket, de nem fejezi be őket. Így azt tervezi, hogy megmenti Józsefet, valóban meg is akadályozza a gyilkosságot, de mégis eladják Józsefet. Reubén utódai a zsidó történetben hűek maradnak ősük típusához. Amidőn Debóra kibontotta a zsidó szabadságharc zászlaját a bírák korában, összegyülekeztek körülötte a törzsek. Reubén területén azonban nagy nyilatkozatok hangzottak el, és sok volt a szívek töprengése – de semmi sem történt; lásd Bírák, V,15. Ennélfogva Reubén törzse csak ritkán szerepel Izráel történetében.
Erőm. „Mint elsőszülött Reubén túltengő életerővel rendelkezik, ez az ő kiválóságának a forrása és egyúttal romlásának is oka” (Skinner).
első… hatalomra. Hebraizmus, azt jelenti, hogy „rendkívül kimagasló”. Kiváló tisztelet és hatalom illette az elsőszülöttet. Onkelosz így fordítja: „Téged illetett volna meg három kiváltság, az elsőszülöttség, a papság és a királyság”. Az elsőt ezek közül József kapta, I. Krón. V,1; a papság Lévinek jutott, Num. III,41; a királyi hatalom pedig Júda osztályrésze lett, lásd a 8. verset.

Gen 49,4
Állhatatlan voltál, mint a víz. Minden szellő felkavarhatja színét. Vagy „kiáradó, mint a víz” a szenvedély féknélküli erejében. Reubén főbűne Jákób szerint akaratának gyengesége, az önellenőrzés és a szilárd célkitűzés hiánya. A héber szó „pachaz” állhatatlanságot, könnyelműséget fejez ki; ugyanaz a gyök az aramban „bujaságot” jelent.
ne légy első. Azaz, elvesztéd elsőszülöttségi előjogaidat. Reubén utódai között sohasem volt bíró, próféta vagy vezető. Itt hangsúlyozza a Biblia azt az eszmét, hogy az erkölcsös jellem fontosabb tényező, mint az öröklött jog.
nyoszolyámra szállt ő fel. A hirtelen végbemenő stílusbeli változás a második személyről a

harmadikra, megfelel annak az undornak, amelyet Jákób érez, amidőn megemlékezik Reubén bűnéről; lásd XXXV,22.

5–7. Simeón és Lévi.

Gen 49,5
Simeón és Lévi testvérek. Az erőszakban. Lásd XXXIV,26 és köv. Moffat így fordítja: „Simeón és Lévi egy pár”.
Erőszak eszközei az ő fegyverük. Ezt a kifejezést így is fordítják: „Kegyetlenség szerszámai vannak az ő lakásaikban”. (Onkelosz, Kimchi.) A célzás világosan Sekem elleni eljárásukra vonatkozik, lásd XXXIV,26.

Gen 49,6
Tanácsukba. Vagy – „titkukba”; azaz, titkos összeesküvésükbe.
méltóságom. Azaz, lelkem, mint Zsolt. XIV,9. Milyen magasztos elképzelés a „méltóságról” is és a „lélekről” is, hogy a héberben szinonimáknak tekintik ezeket a szavakat!
embert. Egyesszám, de mint gyüjtőfogalomnak többes értelme is van.
ökröt bénítottak. Kép a bosszúálló pusztításról, amiről a XXXIV,28–29-ben van szó. A „bénítás” bizonyos inak elszakítása, ami által az állat tehetetlen lesz. Abban a fejezetben nincs említés az állatok csonkításáról. Sok fordító ezért így fogja fel: „falat ástak alá”, Sekem pusztítására célozva. A héber szavak „ökör” שׁוֹר és „fal” שׁוּר csak pontozásban különböznek.

Gen 49,7
Átkozott legyen a haragjuk. Jákób nem átkozza meg őket, hanem csak bűnüket, amelyet élesebben nem bélyegezhetett volna meg. Jellemző a szamaritánus szöveg megbízhatatlanságára, hogy „átkozott legyen az ő haragjuk” helyett az van: „hatalmas legyen az ő haragjuk!”
Elosztom őket Jákóbban. Beteljesedett ez azáltal, hogy Simeón törzse beleolvadt Júdába (lásd Józs. XIX,1) és hogy Lévi törzse szétszóródott egész Izráelben.

8–12. Júda.

Reubén jellemzésével ellentétben áll Jákób ujjongó dícsérete Júdáról. Reubéntől eltérően Júdának nincs meg sem az elsőszülöttségi joga, sem az elsőszülöttség méltósága, vagy lehetősége, de van lelki ereje és kitartása célja eléréséhez. Ismeri ellenségét, és – akár személy, tárgy, vagy veszedelem ez – keze az ellenség nyakán van. Bár, néha súlyos tévedésbe és bűnbe esik, mégis hűséges szívű. Júdát alkalmassá teszi jelleme, hogy átvegye a vezetést és az uralmat. Méltó őse Dávidnak, Jesajásnak és Nehemiásnak, ősatyja annak a királyi törzsnek, amelynek vezető szerepe volt az Ígéret Földjének meghódításában.

Gen 49,8
Jehúda, téged dicsőítenek testvéreid. Megjósolja Júda katonai dicsőségét testvérei ellenségeinek (a filiszteusoknak és edomitáknak) leigázásában, és ez arra vezetett, hogy Júdát elismerték a nemzet vezető törzsének, amely királyt adhat.

Gen 49,9
Ifjú oroszlán. A Midrás szerint Júda törzsének jelképe egy oroszlán volt. A kép mutatja Júdának és utódainak hatalmát és előkelőségét, harci mozdulatainak megszokott gyorsaságát és erejét.
jöttél fel. Júda hegységének biztos területeire a győztes csaták után, melyeket a síkságon vívott.

Gen 49,10
törvénypálca. A királyi méltóság jelvénye.
térdei közül. Ez a keleti uralkodó leírása, amint ül, a kormánypálca térdei közt van; így látható ez asszír és perzsa domborműveken.

Míg el nem jön Sílóba. Héberül: „ad ki jabó Síló”, esetleg „mindaddig, amíg emberek mennek Sílóba”, vagy „amíg az, ami az övé, jönni fog”; azaz, Júda uralma mindaddig fog tartani, amíg eljön sajátjába és neki engedelmeskednek a többi törzsek. Ennek a versnek az értelmezése, különösen e héber szavaké עד כי יבא שילה nagyon nehéz. Némelyik kommentátor messiási értelmet tulajdonít e szavaknak. Arra az értelmezésre, amit az Egyház adott e versnek, lásd a hozzátartozó függeléket a könyv végén.
népek. Azaz Izráel törzsei, mint Deut. XXXIII,3.19.

Gen 49,11
A szőlőtőhöz köti csikaját. Egyes vélemények szerint ez nem a helyes fordítás, mert ez nem volna okos cselekedet. Talán így lehetne fordítani: „megterheli szamarát egy szőlőtő (termésével) és szamárcsikóját egy venyige (termésével)” –; ezzel a megkapó képpel mutatja Júda országának termékenységét: egy szamár kell egy szőlőtő termésének az elszállításához és még venyige is elég egy szamárcsikó megterhelésére. Ez a fordítás, mely bölcseink értelmezésén alapszik, világosan kifejezésre jut Rásiban és Rasbamban, de figyelmen kívül hagyták a későbbi magyarázók (Marcus Jastrow).
venyigéhez. Héberül „szorek, szeréka”, édes, értékes szőlőt termő venyigét jelent. Olyan bőven lesz szőlő, hogy Júda népe ruháit is abban moshatja.

Gen 49,12
Szeme piros a bortól. Ez a fordítás értelmetlen. Eszerint Júda szemei pirosak lennének az iszákosságtól, és Jákób áldása az lenne, hogy Júda részeges ember legyen! A szó, amit „vörös”-sel fordítanak, jelentheti azonban azt is, hogy „fényes” (Septuaginta, Gunkel, Gressmann); a vers pontos fordítása tehát így hangzik: „szemei fényesebbek a bornál”.
fogai fehérek a tejtől. A tejivás talán fehéríti a fogakat? A helyes fordítás (Septuaginta, Vulgata, Szaadja, Jastrow): „fogai fehérebbek a tejnél”.

13. Zebúlon.

Gen 49,13
Leírja Zebúlon területének kedvező földrajzi fekvését.
hajók kikötője. Part, amelyhez a hajók biztonságban közeledhetnek.
Cidón. Zebúlon területe a galileai tótól a Karmel-hegyig terjedt, közvetlenül Tiruszig és Cidónig.

14–15. Jisszákár.

Gen 49,14
csontos szamár. Nagy testi erőt jelent.

Gen 49,15
a nyugalmat. Ellentétben a nomádok vándor-életével (Ryle).
robotoló szolgává lett. Vagy „adófizetővé”, Jisszákár, gazdag terület birtokosa, inkább sarcot fizetett, semhogy elhagyja az ekét és kardot rántson. Lásd Deut. XXXIII,18.

16–19. Dán.

Gen 49,16
jogot szerez. Vagy „védeni fog”, vagy „bosszút fog állni”. Onkelosz szerint ez Dán törzsének Simson idejében való szerepére vonatkozik (Bírák, XV,20).
népének. Dán törzsének.

Gen 49,17
Vipera. Kicsi, de nagyon mérges; a homokba kuporodik és ha felzavarják, megtámad minden arra menő állatot. Dán veszélyesnek fog bizonyulni ellenségei számára kelepcék felállítása és gerillaharcok által.

Gen 49,18
Segítségedet remélem. Ez valószínűleg a Dánra mondott áldásnak egy része, aki a leginkább veszélyeztetett helyen volt Izráel összes törzsei között.
segítségedet. Azaz felszabadítást Te általad.

19. Gád.

Gen 49,19
csapat csődül ellene. Itt is, mint az előbbi versben, szójáték a névvel.
Gád sikeresen visszaűzte az ammónitákat, a moabitákat és a szíreket, akik állandóan támadták határait. Ebből a törzsből származott Jifták.

20. Ásér.

Gen 49,20
Ásér. Az „ásér" szó boldogot, szerencsést jelent (lásd XXX,13); és ez az értelem tükröződik a reá mondott áldásban. Ásér országa virágzó, boldog volt; v. ö. az „Arabia Felix" kifejezéssel.
Királyi csemegéket. Csemegéket, melyek méltók a király asztalára. Ez bizonyára célzás a kiviteli kereskedelemre, amit az Ázsér-törzsbeliek űztek.

21. Naftáli.

Gen 49,21
elszabadult szarvasünő. A mozgás gyorsaságának és bájosságának képe.
Kedves beszédeket hallat. A törzs szónoki hírére vonatkozik, és a Naftáli-beli Bárák győzelmére, amely után felcsendült Debóra győzelmi dala (Kimchi). Más fordítás: „Naftáli karcsú terebintus, amely szép ágakat fejleszt". (Józsefet a következő versben szintén növényhez hasonlítja.)

22–26. József.

Jákób leggyengédebb és legszeretetteljesebb jelzőit Józsefnek tartogatja, aki magában egyesíti a legjobbakat és legszebbeket Júda és Reubén jó tulajdonságaiból. Ő a látomások, az álmok embere; de ehhez járul még erkölcsi és szellemi ereje, amely megbírkózik az élet minden viszontagságával. Ő az ideális fiú, az ideális testvér, az ideális szolga, az ideális államférfiú. Jellemét és történetét régtől fogva jelképnek tartották Izráel jellemére és történetére. A zsidó volt a korszakok álmodozója. Izráel minden időben egyetemes igazságról, örök békéről és egyetemes testvériségről álmodozott. Miként József, ő is mindig mostohatestvérei gyűlöletének védtelen áldozata volt, gyűlölet űzte őt el hazájából és kergette száműzetésbe. A száműzetésben – épúgy, mint József – számtalan válságot élt át, mindig ellenállt a Nagy Kísértésnek s nem lett hűtlen ősei Isteséhez. József előtt álmában a nap, a hold és tizenegy csillag leborult. A csillagok borultak le ő előtte és nem ő a csillagok előtt. Ez jellegzetes mind Józsefre, mind Izráelre. אין מזל לישראל (Sabb. 156a) mondja Rabbi Johanan. A zsidónak szégyelnie kellene magát, ha csillagát, környezetetét vagy más külső körülményt vádolna erkölcsi bukásáért vagy hitének elhagyásáért. Az ember saját lelkének

ura; és ahol van ragaszkodás a zsidósághoz, ott megvan a lehetőség is a zsidó élethez.

Gen 49,22
forrás mellett. V. ö. Zsolt. I,3; a víz közelsége szükséges előfeltétele annak, hogy a fa fejlődhessen és gyümölcsöt hozzon.

Gen 49,23
az íjászok. Testvérei.
nagyon keserítették. Bosszantották ellenséges cselekedetekkel. A támadások ellenére Józsefnek és utódainak ereje nem csökkent, mert a Mindenható velük van.

Gen 49,24
szilárd maradt íja. Azaz, megmaradt ereje.
Megizmosodtak. Vagy „tevékenyek” voltak. Ez a vers szép képet ad; az íj állandó készenlétben van, míg a kéz, amely kiröppenti a nyilakat, gyors ütemben, fürgén mozog ide-oda (Gunkel).
Jákóbnak hatalmas Istene. Isten jelzője, lásd Jezs. I,24.
Onnan. Jákób hatalmas Istenétől.
sarkköve Izráelnek. Ritka párhuzam az ismeretesebb „Izráel szirtjé”-hez.

Gen 49,25
Három áldásról van szó.
áldásaival felülről. Eső és harmat, napsütés és szél.
mélységnek. A földalatti vizek tartaléka, amelytől a talaj termékenysége ered.
emlők. A család termékenysége.

Gen 49,26
Hatalmasabbak. Ez a vers megállapítja, hogy az áldások, melyeket Jákób kapott, felülmúlják azokat az áldásokat, melyekben az ő ősei részesültek. Jákób most ezt a fokozott áldást Józsefre ruházza, ezáltal őt mind saját, mind ősei örökösévé teszi.
örök halmok. Úgy fognak kimagaslani Jákób atyjának áldása felett, mint a hegyek a síkság felett.
kiválasztottnak. Szószerint „a testvéreitől elkülönödöttnek”, azaz, aki különb náluk, aki kiválik testvérei közül.

27. Benjámin.

Gen 49,27
ragadozó farkas. Vagy „szétszaggató”, célzás a törzs harciasságára; lásd Bírák V,14 és XX,16.

Gen 49,28
tizenkét törzse. József kapta az áldást és nem a fiai. Midőn Jákób megáldotta fiait, velük együtt áldotta meg az eljövendő törzseket.
mindegyiket. Mindenki a neki megfelelő áldást kapta. A jövőnek kell eldöntenie atyjuk áldásának prófétai voltát.

Gen 49,32
Hét fiaitól megvett birtok. Az ő tudtukkal és beleegyezésükkel (Ábárbanel). József, aki annyi évig távol volt Kanaán országától, részletes tájékoztatást kap arról a helyről, ahol atyját el kell temetnie. Ez a vers egy vásárlási okmányra utal.

Gen 49,33
behúzta lábát. Azelőtt ült; most lefekszik az ágyra.
megtért őseihez. Ez az elbeszélés mutatja, hogy ez nem a test eltemetésére vonatkozik, hanem a lélek távozására, hogy egyesüljön azoknak lelkével, akik előtte távoztak el.

Genezis XLIX,10 magyarázatához.

A Szentírásban krisztológiai vonatkozásokat is kerestek a keresztény magyarázók. Az első ilyen állítólagos utalás lenne Gen. XLIX,10-ben. (Nem fog távozni a kormánypálca Jehudától sem a törvénypálca a lábai közül, míg el nem jön Silóba és övé nem lesz a népek hódolása.) A legtöbben a régiek és maiak közül a „Siló” szóra hivatkoznak.
I. Különös, hogy a régi zsidó verziók és kommentárok (Septuaginta, Tárgumok, Száádja és Rási) ezt a szót „jod” nélkül olvassák, mintha שֶׁלֹה lenne, ami az „övé” שֶׁלּוֹ szó régies alakja, vagy költői változata a „béke” szónak. שלוה
(a) A fordítás, „amíg az, ami az övé, eljön” a Septuagintán alapszik. Az értelme az, hogy nem távozik el Júdától a kormánypálca, amíg nem veszi ténylegesen birtokba mindazt, ami neki jár.
(b) „Amíg nem jön az a Messiás, akié az uralom” (Onkelosz, Tárgum Jerusálmi, Száádja, Rási és más zsidó magyarázók).
(c) „Amíg nem jön béke” (M. Friedländer).
II. A legtöbb magyarázó azonban a שילה szót helység vagy személynévnek tekinti.
(a) „Addig, amíg emberek mennek Silóba imádkozni. (Az amerikai zsidó fordítás).” Siló volt a szentély helye Sámuel próféta napjaiban, mielőtt Jeruzsálem a zsidó istentisztelet központja lett (L. Guttmann M. ארץ ישראל 78–79). Mivel Júda törzsének kimagasló fölénye csak a jeruzsálemi templom felépítésekor kezdődött, ez a magyarázat nem kielégítő.
(b) „Amíg az a silói jön és a népek engedelmessége feléje fordul.” Mendelssohn és Zunz ebben a versben egy esemény megjövendölését látják, I. Kir. XI,9 és köv. u. is szerepel Ahija, a silói próféta, aki megjósolta Jeróbeámnak, hogy a királyság egy része elvétetik Salamontól és őrá száll majd, hogy Izráel tíz törzse (itt „népeknek” nevezve, lásd Gen. XLVIII,4) el fog szakadni Dávid házától és Jeróbeám uralma alá kerül. Ez a szellemes magyarázat több okból nem elégíthet ki bennünket. Ha a mi versünk azt akarná mondani, „az a silói”, akkor nem שילה-t írna, hanem השלוני-t, amint I. Kir. XI,29-ben; azonkívül a törzsek nem a „silói” próféta felé fordultak, hanem Jeróbeámhoz; továbbá minek utalt volna Júdának olyan eseményre, amelyet még nem is sejthetett.
(c) „Amíg Siló jön”. Ez az az angol „Authorised Version” fordítása és feltételezi, hogy Siló személynév, vagy messiási cím. Noha ez a feltevés támaszra talál a rabbinikus irodalomban, itt mégis csak homilétikai megjegyzésnek számít, hivatalos, kötelező tekintély nélkül. Annak ellenére, hogy ez a kifejezés a Szentírásban sehol sincs alkalmazva a messiásra, a keresztény teológusok feltételezik, hogy a Siló a kereszténység alapítójának egyik neve. Ilyen értelemben, „Amíg Siló jön” misszionáriusok kedvenc szövege. Megjegyzendő, hogy ez a fordítás csak 1534-ig vezethető vissza és először Münster Sebestyén német Bibliájában fordul elő. Noha a „Revised Version” angol szövegébe is átvette, mindazok, akik tudományosan ismerik a tárgyat, elvetik ezt a magyarázatot. Sőt, az anglikán egyház egy kiváló püspöke ezt írta: „E késői magyarázat valószínűtlensége olyan nagy, hogy nem is vehető figyelembe” (Ryle).
Hasonlóan kell megítélni a többi állítólagos krisztológiai szövegmagyarázatokat is, amelyeket sokszor hittérítő szándékkal is szeretnek használni. Hírneves keresztény tudósok lassanként feladják az ilyen célzatos magyarázatokat. Így Zsolt. II,12 az „Authorised Version”-ban így van fordítva, hogy „csókoljátok a Fiút”, világos célzással a kereszténység alapítójára. A „Revised Version” szövegében azonban már így fordítja: „csókoljátok a fiút” (kis betűvel), míg a széljegyzet szerint: „ájtatoskodjatok tisztaságban” fordítása e kifejezésnek. Ez utóbbi egyezik zsidó magyarázatokkal. Hasonlóképpen, kapcsolatban Jezs. VII,14-el, „A szűz foganni fog”, keresztény tudósok is elismerik már manapság, hogy a héber „almó” szót helytelenül fordítják ebben a versben a „szűz” szóval. A leány vagy hajadon a héberben „bethula”. Az „almó” szó Jezs. VII,14-ben (himnemben „elem”) felnőtt fiatal nőt jelez, akár férjnél van, akár nem. (L. Péld. XXX,19 דרך גבר בעלמה).
Az ilyen helyek leghíresebbje azonban Jesája LIII. fejezete. Ezernyolcszáz éven át keresztény teológusok szenvedélyesen ragaszkodtak ahhoz, hogy ez a prófétai jövendölés vallásuk alapítójának életére vonatkozik. A fejezet pártatlan vizsgálata azonban azt mutatja, hogy a próféta egy *elmúlt történeti tényről* beszél, és leír egy embert, akit már halálra kínoztak. Ennélfogva lehetetlen, hogy célzás legyen benne olyan eseményre, amely sok száz évvel később történt volna. Ujabban

uralkodóvá lett az a felfogás, hogy az egész Izráel népére vonatkozik, és „Isten szolgája” Izráel szimboluma.
Egyébként ez a három példa jellegzetesnek mondható. De a Szentírásnak sok helyét próbálták a Középkorban a kereszténységre vagy a kereszténység alapítójára vonatkoztatni. Hitvitázó irodalmunkban igen gazdag anyag halmozódott fel a bibliai helyekkel kapcsolatban. A keresztény teológiai és exegetikai irodalomban is nagy jártassággal bíró zsidó apologéták a legteljesebb határozottsággal és igen nagy felkészültséggel kimutatták e magyarázatok tarthatatlanságát. A modern nemzsidó tudományos bibliamagyarázók legnagyobb része is úgy véli, hogy ezek a helyek egyáltalán nem tartalmaznak jövendöléseket a kereszténységre vagy annak megalapítójára.
A Gen. XLIX,10-re vonatkozó gazdag irodalomból elég lesz, ha kiemeljük a következő munkát: Dr. Adolf Poznanski, Schiloh, Ein Beitrag zur Geschichte der Messias-Lehre, Leipzig, 1904. I. Teil, XXXIII + 512 + XXVI.

Gen L.
Jákób temetése. József halála.

Gen 50,1
És József. Ez nem jelenti azt, hogy Jákób többi gyermeke nem tette volna ugyanazt, amit József.

Gen 50,2
hogy balzsamozzák be atyját. Ez nem utánzása az egyiptomiak szokásának, akik ügyeltek arra, hogy a halál után megóvják a testet és készenlétben tartsák arra, hogy a lélek ismét elfoglalja. József célja csak az volt, hogy megóvja az oszlástól, mielőtt eléri a Makpéla barlangját.

Gen 50,3
megsiratták az egyiptomiak. József iránt érzett tiszteletből. Valószínűleg beleszámított a hetven napba a bebalzsamozás negyven napja is (Rási).

Gen 50,4
Fáraó háza népéhez. József, mivel gyászolt, nem közeledhetett a király személyéhez.

Gen 50,5
amelyet… ástam. „Amit előkészítettem” (Onkelosz). Nagyon valószínű, hogy Jákób előkészítette a sírt saját temetésére, Léa sírjának közelében a Makpéla barlangjában.
és azután visszatértek. József biztosítja Fáraót arról, hogy vissza akar térni Egyiptomba.

Gen 50,7
vénei. A tiszteletadás, amelyet Jákóbbal szemben nyilvánítottak, megfelel annak a magas állásnak, amelyet József Egyiptomban betöltött. Ilyen temetési menetek, amilyenekről a mi szövegünkben van szó, gyakran szerepelnek egyiptomi sírok képein.

Gen 50,8
Csupán gyermekeiket… hagyták Gósen földjén. Mert nem lettek volna képesek a kanaáni út fáradalmait elviselni.

Gen 50,9
szekerek is, meg lovasok is. A zarándokok védelmére.

Gen 50,10
Átád szérűjéhez. Átád helyét ma még nem állapították meg.
a Jordánon túl. Ez nem lehet a Jordántól keletre, mert nem lehet elképzelni, hogy midőn a Makpéla barlangjához mentek Hebrónba, kerülő úton mentek volna a Holttenger körül. De minden nehézség megoldódik, ha meggondoljuk, hogy Mózesnek és az izraelitáknak, amikor Moáb földjén vannak a „Jordánon túl” kifejezés *Nyugat*jordániát jelenti. Ez a kifejezés tehát új bizonyíték a Genezis mózesi eredetére (W. H. Green).

hét napi. Még ma is ennyi a zsidó gyászolási idő hozzátartozókért. A „siva” szent intézménye lényegében tehát visszavezethető az ősatyák koráig.

Gen 50,11
Kanaán ország lakossága. Vagy: az ország lakója, a kanaáni. (Az Imit régi fordítása.)
Súlyos gyász. Vagy „tiszteletteljes gyász”.

Gen 50,15
Meglehet, hogy József gyűlöl bennünket. Érdekes példa arra, hogy a rossz lelkiismeret hangját sohasem lehet elhallgattatni.

Gen 50,16
Atyád meghagyta. Erről az üzenetről sehol sincs említés.

Gen 50,17
atyád Istene szolgáinak. Noha atyád meghalt, atyád Istene él (Rási). Megbocsátást kérnek és kérésüket a közös hit tényével támogatják.
József sírt. Mert látta, hogy nem bíznak benne.

Gen 50,18
Elmentek azután testvérei. Miután először másokat küldtek maguk helyett (lásd 16. vers), most személyesen jöttek, hogy József előtt védekezzenek.
Mi a Te szolgáid vagyunk. Újra teljesítvén régi álmodat. Lásd XXXVII,6 és köv.

Gen 50,19
Teljesen lehetetlen bárki számára is, Isten tervét meghiúsítani.

Gen 50,20
ti rosszat gondoltatok. Ember tervez, Isten végez. „József eladatása a Gondviselés műve volt. Nemcsak az ő számára, aki magas állást nyert el, hanem családja számára is, amely szintén élvezte ennek előnyeit. József testvérei nem érdemeltek büntetést; sőt ellenkezőleg, József ismételten kijelenti, hogy bármit is tettek, akaratlanul teljesítették a Gondviselés parancsát” (Ábárbanel).
hogy megmentse sok nép életét. Nemcsak az egyiptomiakat és Izráel gyermekeit, hanem más népeket is, amelyek Egyiptomba jöttek az éhínség idején gabonát venni.

Gen 50,22
száztíz évig. Negyvenöt évvel túlélte apját. Egyiptomi írásokban a 110 éves kort ideális korhatárnak tekintik.

Gen 50,23
Mákir. Menasse családjainak leghatalmasabbika; lásd Bírák V,14.
József térdein születtek. Az örökbefogadás jelképes cselekvése.

Gen 50,24
testvéreihez. Ez a kifejezés közeli rokonokra is vonatkozhatik, mint pl. itt.
melyet esküvel ígért. Lásd XXII,16; XXVI,3.

Gen 50,25
vigyétek el innen csontjaimat. Hisz az ígéretben, hogy Isten megváltja majd népét. József csontjait el kellett vinni visszatérésük idején Kanaánba és ott kellett nyugalomra helyezni. Az ígéret teljesült is, lásd Exod. XIII,19 és Józs. XXIV,32.

Gen 50,26
koporsóba. Héberül „árón”. Ugyanezzel a héber szóval jelölik a frigytáblák ládáját. Ez jellemző. A zsidóság a kötelező tiszteletet hirdeti az emberi egyéniség iránt, mert az embernek hatalmában áll élő hordozójává lenni az Erkölcsi Törvénynek. Bölcseink azt mondják: Csodálkoztak a népek, hogy miért vitték magukkal Izráel gyermekei sivatagi vándorlásukban József csontjait hasonló ládában és hasonló tisztelettel, mint a frigytáblákat. Erre azt felelték: „Az, akinek csontjai ebben a ládában

nyugosznak, hűségesen megtartotta azokat az isteni parancsokat, melyek a másik ládában vannak”. ***Egyiptomban.*** Az utolsó szavak előkészítenek bennünket az új korszakra, amely Izráelre Egyiptomban vár és az Exodus eseményekben gazdag történetére.

Zsidó szokás szerint a Tóra mindegyik könyvének befejezését a zsinagógai felolvasásnál a gyülekezet חזק חזק ונתחזק felkiáltással jelzi: „légy erős, erős, és erősítsük egymást”, ami visszhangja az ősi harcos szavainak: „Légy erős, és erősödjünk népünkért és Istenünk városaiért” (II. Sám. X,12). „Légy erős”, t. i. végrehajtani azokat a törvényeket, amelyek az éppen befejezett könyvben foglaltatnak.
A Masszóra megjegyzi, hogy a Genezis verseinek száma 1534; szidráinak száma (parasijjót) 12; a szedarim, kisebb bekezdések száma a Hároméves-ciklus szerint 43 és fejezeteinek a száma 50.

MÓZES MÁSODIK KÖNYVE • EXODUS

Címe. Mózes második könyvének eredetileg ספת יציאת מצרים „Az Egyiptomból való kivonulás könyve” volt a címe. Később a könyv kezdőszavai alapján ואלה שמות-nak, röviden שמות-nak nevezték. A יציאת מצרים görög megfelelője: Exodus Aigyptou, röviden: *Exodos.* A Vulgata (a Szentírás elterjedt latin fordítása) nyomán, a latinos végződésű *Exodus* névvel jelölik könyvünket általában a nyugati országokban és a tudományos irodalomban.
Tartalma. Exodus könyve Genezis könyvének természetes folytatása. Genezis a héber nép ősatyáinak történetét mondja el: Exodus elbeszéli magának a népnek az őstörténetét. Beszámol arról, hogy Izráelt miképen tették rabszolganéppé Egyiptomban és elmondja, miként szabadultak ki Izráel fiai a „Rabszolgaság Házából”. Leírja a peszach ünnepét, a szövetség kötését a Szinaj hegyén, a nyilvános istentisztelet megszervezését, amely Izráelt „Papok birodalmává és megszentelt néppé” (XIX,6) tette. Beszámol Izráel zúgolódásáról és elpártolásáról, valamint az isteni vezérlésről és a tanításról, amely a népnek szól; a nép eretnekségéről az aranyborjúval épúgy, mint a rákövetkező magasztos megnyilatkozásról, amelyben megismerjük a Világ Urát, mint aki „irgalmas és kegyelmes Isten, türelmesen elnéző, nagy a kegyelemben és az igazságban. Megőrzi a kegyelmet ezredízig, megbocsátja a bűnt, az elpártolást és a vétket, de teljes felmentést nem ad, megemlékszik az atyák bűnéről a fiakon és unokákon” (XXXIV,6–7).
Jelentősége. Majdnem minden alap, amelyen a zsidó vallás és élet felépül, a Tíz Ige, a történeti ünnepek, a polgári törvénykezés alapelvei, az Exodus könyvében található meg. És ennek a könyvnek a jelentősége nem csak Izráelre vonatkozik. A rabszolgaság járma alatt sínylődő Izráel felszabadulásának történetéből megtanulta az emberiség, hogy Isten a szabadság Istene; hogy a Gondviselés, amint Egyiptomban magáévá tette az elnyomott rabszolgák ügyét a királyi zsarnok ellenében, épúgy mindíg diadalra juttatja az igazságot és a szabadságot és megsemmisíti a jogtalanságot és az elnyomást. A Szinájon kinyilatkoztatott Tíz Ige, a vallás és az erkölcs Magna Chartája, először köti össze ezt a kettőt, de örök időkre elválaszthatatlan egyesüléssé.
Beosztása. A könyvet öt részre lehet osztani. Az első rész (I–XV. fej.) elmondja az elnyomatás és megváltás történetét. A második rész (XVI–XXIV. fej.) leírja a vándorlást a Szinajig, magában foglalja a Tíz igét és a polgári törvényeket, amelyek oly nagy hatást gyakoroltak az emberi társadalomra. Azután következnek a XXV–XXXI. fejezetekben utasítások a szentély építésére. A XXXII–XXXIV. fejezetek Izráel elpártolását az aranyborjúval kapcsolatban adják elő; és a XXXV–XLI. fejezetek leírják a szentély felépítését és így előkészítik az utat Mózes III. könyvéhez, Leviticus-hoz, a Papok Tanához.

I. Semóth.